

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

Для студентів 1 курсу
всіх спеціальностей усіх форм навчання

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2008

УДК 94(477)

I-90

Рекомендовано до видання методичною радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 6 від 21.03.2008.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, протокол № 8 від 07.03.2008.

Укладач

кандидат історичних наук, доцент

А.І. Зякун

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор

Ю.Г. Осадчий;

кандидат історичних наук, доцент

В.Г. Троян

Відповідальний за випуск

доктор філософських наук, професор

О.Ю. Щербина-Яковлева

I-90 **Історія України [Текст] : навчально-методичний посібник** для самостійного вивчення дисципліни / уклад. А. І. Зякун. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 187 с.

Посібник підготовлений з урахуванням вимог Болонської декларації, відповідно до нової освітньо-професійної програми підготовки бакалавра. Метою видання є формування історичного світогляду, теоретичних і практичних навичок, необхідних для громадянина своєї держави. Посібник містить типову навчальну програму курсу “Історія України”, погодинний розподіл аудиторних занять, комплекс навчально-методичного забезпечення до кожної теми курсу (плани семінарських занять та методичні рекомендації щодо їх підготовки, список додаткової та основної літератури, короткий термінологічний словник, теми рефератів, доповідей та повідомлень, контрольні питання та тестові завдання для самоперевірки знань), зразки завдань для підсумкового контролю знань студентів, завдання для студентів заочної форми навчання та інформаційно-додаткові матеріали.

Призначений для студентів 1 курсу усіх спеціальностей всіх форм навчання.

УДК 94(477)

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I. ТИПОВА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ.....	6
II. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ	20
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 1. Вступ до предмета: Історія України як наука та навчальний предмет.....	20
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 2. Україна в давні часи та в добу середньовіччя	22
Тема 1. Княжа доба в історії України (V-XV ст.).....	22
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 3. Нова історія України	34
Тема 2. Козацька доба в історії України (XVI-XVIII ст.).....	34
Тема 3. Українські землі в XIX столітті.....	53
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 4. Новітня історія України	67
Тема 4. Україна в першій третині XX століття (1900-1930-ті роки)	67
Тема 5. Україна в середині XX століття (40-ві – перша половина 50-х років)	85
Тема 6. Суспільно-політичне та економічне життя України в період десталінізації (1953-1964 рр.)	100
Тема 7. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965-1985 рр.)	109
Тема 8. “Перебудова” в СРСР. Українська РСР на шляху до незалежності	120
Тема 9. Україна на шляху самостійного державного розвитку. Трансформаційні процеси в політиці, економіці та соціальній сфері в перші роки незалежності (1991-1994 рр.)	133
Тема 10. Реалізація нового соціально-економічного реформаційного курсу в Україні та його наслідки (друга половина 1994-2004 рр.)	143
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 5. Сучасна історія України.....	149
Тема 11. Українська “помаранчева революція”: її ідеї та наслідки.....	149
III. ЗРАЗКИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	152
Питання до іспиту	152
IV. ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ ...	157
Тематика контрольних робіт	159
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	167
ДОДАТКИ.....	170

ВСТУП

Історія – це наука, яка вивчає події у взаємозв'язку. Вона не є механічним поєднанням фактів, подій, людей і дат. Історію потрібно розуміти, а для цього слід знати мотиви дій людей, які жили тисячі років тому або є нашими сучасниками. Розвиток господарства, релігія, мораль, правові норми постійно впливають на життя людей і керують їх діями. Саме тому треба приділяти увагу вивченню цих сторін діяльності людей, щоб краще зрозуміти життя народу і його держави в природному, соціальному та історичному контекстах. Тому **предметом** історії України є основні соціально-політичні та економічні явища і процеси історичного розвитку українського народу та його відносини з іншими народами.

Зміст навчальної програми з курсу історії України містить у собі 5 навчальних модулів: “Вступ до предмета “Історія України”, “Україна в давні часи та в добу середньовіччя”, “Нова історія України”, “Новітня історія України”, “Сучасна історія України”. Вони містять у собі 12 тематичних модулів. Вивчення нормативної дисципліни “Історія України” здійснюється протягом одного семестру і складається з лекцій (22 год.), практичних занять (32 год.), самостійної роботи (74 год.), індивідуальної роботи (16 год.). Підсумковою формою контролю є іспит.

Мета курсу: сприяти свідомій орієнтації молоді в сучасному світі, суспільстві; формувати у студентів історичну свідомість як поєднання знань, поглядів, уявлень про закономірності та особливості суспільного розвитку; на основі історичного мислення формувати у молоді соціальну активність, виховувати патріотизм, орієнтацію до консолідації суспільства; спираючись на загальнолюдські цінності, творчо опрацьовувати і критично переосмислювати багатство світового історичного досвіду та засвоювати його уроки, формувати на цій основі переконання, громадянську позицію студентів, здобувати навички і вміння, необхідні для практичної діяльності.

Після вивчення та засвоєння курсу “Історія України” студенти повинні

знати:

- предмет даної науки та її історіографію;
- основні періоди історії України та їх характеристику (від найдавніших часів до сьогодення);

вміти:

- розуміти суть історичних процесів, що відбулися в минулому й відбуваються нині в Україні;
- аналізувати й узагальнювати історичний досвід української історії в контексті світової історії;
- знаходити і критично аналізувати потрібну інформацію з минулої та сучасної історії України, застосовувати набуті знання при аналізі сучасних подій;

володіти навичками:

- при аналізі та оцінці історичних фактів, подій встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- визначати основне і другорядне, об'єктивне і суб'єктивне;
- давати визначення історичних понять;
- складати порівняльну характеристику історичних подій, процесів;
- самостійно опрацьовувати історичні документи, науково-популярну і довідкову літературу, зіставляти інформацію з багатьох джерел;
- складати план-конспект параграфа підручника, виписувати цитати, готувати стислу доповідь за простим планом і виступати з нею;
- зіставляти історичні події, процеси з певним історичним періодом України і світу;
- зіставляти різні погляди в оцінці тих самих подій;
- вільно читати історичну карту, користуватись нею як одним із джерел.

I. ТИПОВА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 1. Вступ до предмета: Історія України як наука та навчальний предмет

Історія як наука: предмет і завдання курсу історії України. Історія України як складова загальносвітової історії. Місце даного навчального курсу в системі гуманітарних дисциплін. Міжпредметні зв'язки у вивченні історії України. Джерелознавство та історіографія. Принципи історичних досліджень. Періодизація історії. Огляд навчально-наукової літератури з історії України.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 2. Україна в давні часи та в добу середньовіччя

Тема 1. Княжа доба в історії України (V-XV ст.)

Найдавніші писемні та археологічні джерела про слов'ян. Проблема “прабатьківщини” слов'ян в історіографії. Велике переселення народів і зміна етнічної карти Євразії. Виокремлення східних слов'ян. Розселення і заняття східних слов'ян. Звичаї, вірування, побут. Східнослов'янські племена і державно-племінні союзи VI-IX ст.

Передумови утворення Київської Русі. Походження термінів “Русь”, “Руська земля”. Теорії походження Київської Русі. Київ як політичний центр полянського союзу племен. Княжіння Аскольда. Князь Олег. Утворення Київської Русі. Соціально-економічний розвиток. Внутрішні та зовнішні фактори розвитку Київської держави за Ігоря, Ольги, Святослава. Відносини Русі з кочівниками. Військові походи князів. Розширення кордонів Руської держави. Русь і Візантія. Шляхи проникнення християнства на Русь. Хрещення Русі та його історичне значення. Володимир Великий та Ярослав Мудрий. Соціально-економічний розвиток. Соціальна структура населення. “Руська правда”. Міжнародні зв'язки і місце Київської Русі в історії Європи.

Причини ослаблення влади київських князів. Князівські міжусобиці. Княжі з'їзди. Володимир Мономах і його боротьба за державну єдність Русі. Русь і степ у XII – на початку XIII ст. Причини роздробленості Русі. Форми земельної власності. Зростання політичної і економічної могутності місцевих центрів. Розвиток міст, ремесла і торгівлі. Соціальна структура населення.

Перші згадки про етнопонім “Україна”. Інтерпретація його в літературі. Економічне і політичне зростання Галицького князівства. Внутрішня і зовнішня політика Ростиславичів. Ярослав Осмомисл. Відокремлення Волинського князівства. Князь Мстислав Ізяславович. Об’єднання Волинського і Галицького князівств. Роман Мстиславович. Соціально-економічний розвиток Галицько-Волинського князівства. Виникнення і зростання міст. Суспільно-політичний і адміністративний устрій. Державна символіка. Спроби Данила Галицького організувати антиординську коаліцію держав. Міжнародні відносини за Данила Галицького. Внутрішня політика та зовнішні відносини наступників Данила.

Зростання політичної могутності Великого князівства Литовського. Боротьба за оволодіння Галицько-Волинським князівством. Вхід до його складу Східної Волині, Чернігово-Сіверщини, Київщини і Поділля. Відносини з Золотою Ордою за князювання Ольгерда. Політика великих литовських князів на українських і білоруських землях. Суспільно-політичний устрій держави.

Кревська унія, її причини і наслідки. Розширення південних кордонів князівства. Боротьба проти наступу німецьких рицарів. Литовський князь Вітовт, його зовнішня і внутрішня політика. Ліквідація удільних князівств. Зміцнення Московської держави та її боротьба з Великим князівством Литовським за Чернігово-Сіверську землю. Напади татар на українські землі.

Зміни в суспільно-політичному устрої Великого князівства Литовського. Великокнязівська Рада та її склад. Зростання ролі шляхти. Розвиток сільського господарства, ремесла, сільських і міських промислів. Зростання міст. Поширення магдебурзького права. Юридичне оформлення кріпосного права. Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.). Устав на волоки. Форми соціального протесту мас.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 3. Нова історія України

Тема 2. Козацька доба в історії України (XVI-XVIII ст.)

Зростання впливу Польщі на Литву. Місце українських магнатів і шляхти в політичному житті. Наступ католицизму. Православна церква. Люблінська унія. Утворення Речі Посполитої. Соціально-економічний розвиток України. Запровадження панщини. Колонізація Лівобережної України. Окаатоличення та ополячення місцевої знаті. Виникнення братств. Криза православ’я. Брестська церковна унія.

Походження, джерела поповнення і час виникнення козацтва. Причини, час і місце заснування першої Запорозької Січі. Зміни розташувань Січей. Початок морських походів козаків у татарсько-турецькі володіння. Посилення соціального і національно-релігійного гніту в Україні. Урядова політика щодо козаків. Реєстрові козаки.

Формування суспільно-політичного устрою Запорозької Січі. Козацька адміністрація. Старшина, заможні козаки і козацька голота (сірома). Козацькі ради. Господарство, побут і звичаї козаків. Військове мистецтво. Духовний світ українського козацтва.

Козацько-селянські повстання під проводом К. Косинського та С. Наливайка. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний, його заходи щодо державної і військової організацій Запорозької Січі. Наступ магнатів і шляхти на козацькі права і вольності. Спроба уряду взяти козаків під постійний контроль. Козацько-селянські повстання 20-30 років XVII ст. Ординація 1638 року.

Україна напередодні Визвольної війни. Посилення національно-релігійного гноблення. Характер, рушійні сили і мета Визвольної війни. Основні етапи війни. Перемоги під Жовтими Водами і Корсунем. Битва під Пилявцями. Облога Львова і Замостя. Зборівський договір. Молдавські походи козацтва. Битва під Берестечком. Білоцерківський мирний договір. Розгром польсько-шляхетського війська під Батогом, бої під Жванцями. Жванецька угода.

Українсько-російські зв'язки в роки війни. Рішення земських соборів 1651 та 1653 рр. Березневі статті. Оцінка Переяславської угоди в історіографії. Відновлення війни з Польщею. Визволення Смоленщини та Білорусі. Бої в Україні. Другий похід Богдана Хмельницького на західноукраїнські землі. Вступ Швеції у війну з Польщею. Віленське перемир'я. Створення коаліції проти Польщі. Війна України в союзі з Семигородом.

Ліквідація старого державного ладу і зародження української козацької держави, її територія і столиці. Поділ на суспільні групи – стани. Органи влади. Господарсько-фінансова політика. Дипломатична діяльність. Збройні сили.

Гетьман Іван Виговський. Гадяцький договір. Юрій Хмельницький. Розкол України на Лівобережжя і Правобережжя. Чорна Рада. Гетьмани П. Тетеря та І. Брюховецький. Україна в політичних планах Польщі, Росії і Туреччини. Андрусівський мир. Гетьман Петро Дорошенко. Буцацька угода. Гетьмани Дем'ян Многогрішний та Іван Самойлович. Подальше обмеження автономії України. Чигиринські походи (1677-1678). Бахчисарайська угода. “Вічний мир” і остаточне закріплення поділу України.

Заселення Слобожанщини. Слобідські козацькі полки. Особливості адміністративно-територіального устрою. Становище Правобережної України та західноукраїнських земель. Посилення визвольної боротьби. С. Палій.

Наступ на політичну автономію України. Обрання гетьманом Івана Мазепи. “Коломацькі статті”. Зміцнення влади козацької старшини. Соціальна політика І. Мазепи. Україна на початку Північної війни. Таємна дипломатія І. Мазепи, його перехід на бік Карла XII та наслідки цієї акції для України. Обрання гетьманом І. Скоропадського. Полтавська битва. Смерть І. Мазепи. Пилип Орлик та його “Конституція”.

Обмеження царизмом автономії України. Утворення Малоросійської колегії на чолі з С.Л. Вельяміновим. Наказний гетьман П. Полуботок. Боротьба старшини за відновлення гетьманства. Гетьман Д. Апостол. Економічна політика, реформа судових установ. Останній гетьман України К. Розумовський. II Малоросійська колегія. Діяльність П.О. Рум'янцева. Ліквідація полково-сотенного та судового устроїв Гетьманщини. Перетворення її в провінцію Російської імперії. Закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України. Поширення на українську козацьку старшину прав російського дворянства. Заселення Південної України. Виникнення чорноморських портів і міст. Обмеження козацького самоврядування на Слобожанщині. Ліквідація Запорозької Січі.

Адміністративний устрій і становище західноукраїнських земель. Гайдамацький рух, його причини, характер, розмах. Коліївщина. Західноукраїнські землі під чужоземним гнітом. Релігійні відносини. Занепад братств. Рух опришків.

Закарпаття під владою угорських феодалів. Перехід Закарпаття під владу Австрії. Буковинські землі в складі Молдавського князівства. Поширення на Буковину влади Австрії.

Тема 3. Українські землі в ХІХ столітті

Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської імперії. Поширення кріпацтва на Південну Україну. Участь українського населення у війні 1812 р. Декабристи в Україні. Південне товариство. Товариство об'єднаних слов'ян. Повстання Чернігівського полку. Вплив польського повстання 1830-1831 рр. на Україну.

Утворення Кирило-Мефодіївського товариства. Його програмні твори. Репресії царизму проти учасників цього товариства і Т.Г. Шевченка. Піднесення антикріпосницького руху. Маніфест і Положення 19 лютого 1861 р. Особливості селянської реформи в різних регіонах

України. Реформи 60-70-х років XIX ст.: земська, міська, судова, освітня, фінансова, військова. Історичне значення реформ.

Український національний рух. В. Антонович як ідеолог “хлопоманства”. Виникнення перших українських громад у Києві і Санкт-Петербурзі. Наукова і освітня діяльність громадівців. Студентські громади. “Братство тарасівців”. “Молода Україна”. Народовольці в Україні. Робітничий рух. Перші робітничі організації, їх ідеологія і програми. Марксистські гуртки. Перші соціал-демократичні організації. Активізація національного руху. Перші політичні партії.

Західноукраїнські землі в XIX ст. Криза кріпосницького господарювання. Антикріпосницькі рухи в Галичині і на Буковині. Економічне становище Буковини і Закарпаття в складі Австрійської монархії.

Український національний рух в Галичині. “Руська трійця”. Західноукраїнські землі в революції 1848-1849 рр. Головна руська рада. Скасування панщини. Економічний розвиток західноукраїнських земель після революції 1848-1849 рр. Суспільно-політичний рух після революції 1848-1849 рр. Москвофіли і народовці. Виникнення українських політичних партій.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 4. Новітня історія України

Тема 4. Україна в першій третині XX століття (1900-1930-ті роки)

Україна на початку XX століття. Позиції політичних партій у революції 1905-1907 рр. Зародження українського націоналістичного руху. Створення і діяльність українських політичних партій: РЦП, УНП, УДП, УРП, УСДС, УСДРП. Дві течії в тогочасній українській політичній думці – боротьба за створення незалежної Української держави та домагання автономії України в складі Російської імперії.

Робітничі страйки в Україні. Повстання на броненосці “Потьомкін”. Жовтневий політичний страйк. Виникнення рад робітничих депутатів. Збройні повстання в Харкові, Донбасі. Піднесення українського національного руху. Виникнення україномовної преси. “Просвіти” в українському русі. Українська думська громада.

Столипінська аграрна реформа. Економічні і політичні наслідки реформи. Масові переселення українських селян до Сибіру і на Далекий Схід. Діяльність українських партій і організацій в післяреволюційну добу. Масовий робітничий і селянський рухи. “Українське питання” в Державній думі.

Західноукраїнські землі на початку ХХ ст. Боротьба селянства і робітничого класу проти соціального гніту. Поява українських організацій “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”. Культурно-просвітницький рух.

Україна в Першій світовій війні. Воєнні дії на території України. Національно-визвольний рух в умовах війни. Товариство українських поступовців. “Спілка визволення України”. Українські Січові стрільці. Антивоєнний рух народних мас.

Лютнева демократична революція 1917 р. Піднесення національно-визвольного руху в Україні після повалення царизму. Утворення Центральної Ради, її соціальна база, програма. М.С. Грушевський і В.К. Винниченко. Утворення рад робітничих, селянських та солдатських депутатів. Утворення українських політичних партій. Програми і цілі загальноросійських політичних партій в Україні. Система влади в українських губерніях Росії після утворення в Петрограді Тимчасового уряду. Взаємовідносини Центральної Ради та Тимчасового уряду. I Універсал Центральної Ради. Всеукраїнські з'їзди: селянські, військові, робітничий. Формування Генерального секретаріату. II Універсал Центральної Ради. Липнева криза Тимчасового уряду та проголошення української автономії. Тимчасова інструкція Генерального секретаріату. Поглиблення економічної кризи та погіршення становища трудящих України влітку та восени 1917 року. III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки. Боротьба більшовиків та Центральної Ради за владу. Виникнення в Україні радянського уряду. IV Універсал Центральної Ради. Прийняття Конституції УНР. Участь представників Центральної Ради в мирних переговорах у Брест-Литовську. Підписання мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією. Окупація України німецькими та австро-угорськими військами. Криза Центральної Ради навесні 1918 року. Гетьманський переворот. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: внутрішня політика, зовнішньополітичний курс, національно-культурна політика. Падіння гетьманського режиму. Утворення Директорії, її склад, соціальна база, політика. Відновлення УНР. С. Петлюра. Неспроможність соціальних програм Директорії.

Революційні події 1918 р. на західноукраїнських землях. Боротьба за державну незалежність українського населення. Політичні партії Східної Галичини. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Акт злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. Війна з Польщею. Визвольний рух у Північній Буковині та в Закарпатті. Українська Галицька армія.

Відновлення влади рад в Україні наприкінці 1918 – на початку 1919 р. Політика більшовиків в Україні у 1919 р. Варшавський договір Ю. Пілсудського і С. Петлюри. Радянсько-польська війна. Ризький мирний договір.

Соціально-економічне і політичне становище України на початку 20-х років ХХ ст. Наслідки політики “воєнного комунізму”. Перехід до нової економічної політики. Мета і цілі непу. Голод 1921-1923 рр. на півдні України: причини і наслідки.

Курс центрального партійно-державного керівництва на ліквідацію незалежності національних республік. Розробка сценарію утворення СРСР. Наслідки входження УСРР до складу Радянського Союзу.

Індустріалізація та колективізація країни. Голодомор 1933 р. та його наслідки. Політика “коренізації”, її причини і наслідки. Досягнення і прорахунки українізації. Зростання культу особи Сталіна. Репресії в Україні. Судові політичні процеси в 30-х роках ХХ ст. Боротьба з “буржуазним націоналізмом” і “націонал-ухильництвом”. “Розстріляне відродження”.

Тема 5. Україна в середині ХХ століття (40-ві – перша половина 50-х рр.)

Українське питання в міжнародній політиці кінця 30-х років ХХ ст. Укладання пакту Молотова-Ріббентропа. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної армії на територію Західної України. Територіальні вимоги радянського керівництва до Румунії. Входження західноукраїнських земель до складу УРСР та їх радянізація.

Становище УРСР у 1939 – першій половині 1941 р. Заходи щодо забезпечення обороноздатності СРСР в умовах світової війни, що розпочалася. Напад Німеччини та її союзників на СРСР. Катастрофічні поразки 1941 р. Оборона Києва, Одеси і Севастополя. Бої за Донбас. Початок народної боротьби в тилу ворога. Генеральний наступ гітлерівських військ влітку 1942 р. на півдні. Цілковита окупація України. Німецький окупаційний режим. План “Ост”. Адміністративний устрій окупованої України. Розгортання радянського і націоналістичного партизанського руху проти окупантів. Діяльність комуністичного підпілля і радянських партизанів. Утворення Української Повстанської армії. Нова програма і тактика Організації українських націоналістів.

Перемога Червоної армії під Сталінградом і початок визволення території України. Розгортання наступу на Лівобережну Україну після Курської битви. Битва за Дніпро. Бої на Правобережжі і в західних областях. Взаємовідносини радянських партизанів з ОУН-УПА. Перехід УПА до тактики двофронтної боротьби. Завершення боїв за Україну

восени 1944 р. Початок відбудовчих робіт. Особливості відбудови народного господарства України в умовах війни. Демографічні наслідки війни. УРСР і світова політика. Участь української делегації в Паризькій мирній конференції 1947 року.

Завершення збирання етнічних земель українського народу в межах єдиної держави. Труднощі відбудови народного господарства. Голод 1946-1947 рр. Насильницька колективізація в західних областях України. Нова хвиля масових репресій проти громадян України. Підпільно-партизанська боротьба ОУН-УПА з тоталітарним режимом. Ідеологічний наступ сталінщини та спроби культурно-національного відродження. Політика Л.М. Кагановича в Україні. Чистка національних кадрів.

Тема 6. Суспільно-політичне та економічне життя України в період десталінізації (1953-1964 рр.)

Україна після смерті Сталіна. Ідеологічна кампанія з нагоди 300-річчя Переяславської ради. Передача Кримської області до складу УРСР: мотиви і правова основа. Спроби лібералізації політичного режиму. Критика культу особи Сталіна. Початок реабілітації жертв сталінських репресій. Реформи М.С. Хрущова, їх суперечливий і непослідовний характер, загальна спрямованість і значення.

Заходи щодо удосконалення управління і модернізації промисловості. Подолання кризи в сільському господарстві. Участь України в освоєнні східних регіонів СРСР і цілинних земель.

Поява дисидентів в Україні. Зародження руху “шестидесятників”, їх роль у національно-культурному житті. Зміни в кремлівському керівництві в жовтні 1964 р. та їх наслідки для України.

Тема 7. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965-1985 рр.)

Усунення від влади М. Хрущова. Л. Брежнєв. “Косигінська” реформа та її результати. Падіння темпів економічного розвитку. Суспільно-політичне життя. Зовнішня політика СРСР. Політико-ідеологічна криза системи.

Конституція УРСР 1978 р. Декларативний характер демократичних прав і свобод. Зміцнення тоталітарного характеру радянського суспільства. П. Шелест і зміщення його з посади першого секретаря ЦК КП України. В. Щербицький.

Наростання економічної кризи. Особливості індустріального розвитку України. Посилення бюрократичного централізму. Електроенергетика України. Атомні електростанції. Перетворення України в зону

екологічного лиха. Нарощення військово-промислового комплексу (ВПК). Неефективність колгоспно-радгоспної системи. Міграція сільського населення в міста. Дефіцит робочої сили в селі. “Неперспективні” села і кампанія з їх ліквідації.

Життєвий рівень населення. Стан оплати праці та падіння купівельної спроможності карбованця. Дефіцити і черги – найхарактерніша риса побуту радянських людей у 70-80-ті рр. ХХ ст. Номенклатура та її суть: всевладдя та безконтрольність. Привілеї номенклатурної верхівки.

Опозиційний рух. Причини опозиційного руху. Вереснева демонстрація в київському кінотеатрі “Україна” 1965 р. Протести інтелігенції проти арештів правозахисників. Колективні листи і звернення окремих громадян до влади. Форми діяльності дисидентів. Репресії проти правозахисників. Утворення Української Гельсінської спілки (УГС). Мета і форми діяльності УГС. Арешти членів УГС. Причини існування релігійного дисидентства. Боротьба за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Посилення переслідувань опозиції наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. Моральний терор проти дисидентів. Історичне значення опозиційного руху.

Зміни вищого партійно-державного керівництва після смерті Л. Брежнєва.

Наростання кризових явищ. Поглиблення ідеологізації та русифікації. Орієнтація на кількісні показники. Панування офіціозу і соціалістичного реалізму. Антитоталітарні тенденції в українській літературі. Утиски, переслідування й репресії щодо українських письменників.

Тема 8. “Перебудова” в СРСР. Українська РСР на шляху до незалежності

Прихід до влади нового партійного керівництва на чолі з М. Горбачовим. Курс на “прискорення” суспільно-економічного розвитку та його поразка. Політика “гласності”. Лібералізація суспільного та культурного життя. Посилення політичної боротьби в країні. Вибори 1989 і 1990 р. Зміни в зовнішній політиці. Панування в керівництві України консервативних настроїв. Різке падіння авторитету Компартії України, втрата її керівництвом політичної ініціативи та підтримки в масах.

Погіршення економічної ситуації в Україні в другій половині 80-х рр. ХХ ст. Хаос і непродуманість економічної політики. Кампанія боротьби з “нетрудовими приб”. Розвиток кооперації. Погіршення економічних показників. Деформації в інвестиційній політиці. Чорнобильська катастрофа. Становище сільського господарства. Визнання альтернативних форм господарювання на селі. Виникнення різних форм

підряду. Продовольчі труднощі 1989-1990 рр. Неефективність колгоспно-радгоспної системи. Зростання інфляції та дефіциту Державного бюджету. Поширення натуральних (бартерних) обмінів. Зрив планових поставок і розрив економічних зв'язків. Початок скорочення обсягів суспільного виробництва. Зменшення національного доходу України. Формування економічних передумов розпаду.

Зростання політичної активності суспільства. “Гласність” і повернення народів правди про минуле України. Політизація суспільної свідомості. Мітинги й демонстрації у Львові, Києві та інших містах. Вимога демонстрантів. Провал спроб силовими методами зупинити наростання народної активності. Нові громадські об'єднання. Український культурологічний клуб (УКК). Відновлення Української Гельсінської спілки. Політклуби. Створення Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка. Історико-просвітнє товариство “Меморіал”. Початок формування Народного Руху. Закон Української РСР про мови. Реалізація в Україні принципу свободи совісті. Шахтарський страйк 1989 р., його причини й наслідки.

Початок формування багатопартійності в Україні. Установчий з'їзд Народного Руху України. Виникнення нових політичних партій. Праві партії: Українська національна партія (УНП), Українська народно-демократична партія (УНДП), об'єднання Державна самостійність України (ДСУ) та ін. Національно-центристські партії: Українська республіканська партія (УРП), Демократична партія України (ДемПУ), Українська селянсько-демократична партія (УСДП). Українська соціал-демократія: Соціал-демократична партія України (СДПУ), Об'єднана соціал-демократична партія України (ОСДПУ). Економічні об'єднання. Партія “зелених” України (ПЗУ). Розклад Компартії України. Виникнення “демократичної платформи” в КП України.

Проголошення незалежності України. Вибори до Верховної Ради УРСР 1990 р. Співвідношення політичних сил у Верховній Раді. Народна Рада. Прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України.

Політична конфронтація восени 1990 р. Голодування студентів у Києві. Вимоги студентів. Наслідки політичної конфронтації.

Спроби державного перевороту в СРСР і Україна. Ставлення до заволодіння різних політичних сил України, керівництва Компартії України. Провал перевороту – повний крах унітарних союзних структур, злам тоталітарної системи. Скликання позачергової сесії Верховної Ради. Акт проголошення незалежності України. Припинення діяльності Компартії України. Затвердження державних символів незалежної України –

прапора, герба, гімну. Наростання суперечностей між Україною і центром. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України. Л. Кравчук – перший президент України. Історичне значення проголошення незалежності України.

Тема 9. Україна на шляху самостійного державного розвитку. Трансформаційні процеси в політиці, економіці та соціальній сфері в перші роки незалежності (1991-1994 рр.)

Президентство Л. Кравчука. Розгортання державотворчих процесів. Становлення владних структур. Формування трьох основних гілок влади. Особливості трансформації Верховної Ради УРСР у вищий законодавчий орган незалежної України. Виконавча влада. Питання про посади представників Президента на місцях. Судова влада. Створення Міністерства оборони. Зміст воєнної доктрини України. Суть проблеми Чорноморського флоту.

Незалежність і перегрупування партійно-політичних сил. Формування “партії влади”. Трансформація Народного Руху і його розкол. Нові політичні партії. Соціалістична партія України. Відновлення діяльності Компартії України. Селянська (Аграрна) партія України. Конгрес українських націоналістів (КУН). Інші політичні партії, організації, об’єднання.

Економічні проблеми незалежної України. Об’єктивні й суб’єктивні труднощі формування національної економіки. Стратегічні прорахунки в проведенні реформ. Втрата керованості державними підприємствами і гальмування роздержавлення. Створення легальних умов для криміналізації економічного життя. Початок номенклатурної “приватизації”. Подальше загострення проблеми енергоносіїв. Спад виробництва.

Погіршення стану справ в аграрному секторі економіки. Збереження деформацій у ціноутворенні. Загострення проблеми постачання села. Гальмування впровадження нових форм господарювання. Проблема приватної власності на землю. Спад сільськогосподарського виробництва. Борги держави селу.

Створення власної фінансової системи. Демонізація фінансової діяльності. Необґрунтовані емісії. Ланцюгові інфляції. Перекоси в податковій політиці. Проблема введення української гривні.

Становище в соціальній сфері. Зміни в кількісному та соціальному складі населення. Падіння життєвого рівня населення. Зменшення частки заробітної платні в національному доході.

Міжнаціональні відносини. Україна – багатонаціональне суспільство. Підтримка національними меншинами незалежності України. Закон про національні меншини в Україні. Досягнення міжнаціональної злагоди – важливе досягнення незалежності України. Створення національно-культурних товариств та об'єднань, навчальних закладів.

Зовнішня політика незалежної України. Вихід України на міжнародну арену. Визнання України міжнародним співтовариством. Налагодження дипломатичних зв'язків із зарубіжними країнами. Основні напрямки зовнішньої політики незалежної України. Участь України в загальноєвропейському процесі. Діяльність України в ООН. Українсько-російські відносини. Проблема Чорноморського флоту. Міжнародні торговельні та економічні зв'язки. Культурне співробітництво.

Новий склад Верховної Ради. Вибори до Верховної Ради та їхні наслідки. Співвідношення політичних сил у новій Верховній Раді. Фракції та депутатські групи. О. Мороз – Голова Верховної Ради.

Тема 10. Реалізація нового соціально-економічного реформаційного курсу в Україні і його наслідки (друга половина 1994 – 2004 роки)

Вибори Президента України 1994 року. Л. Кучма – другий Президент України в умовах незалежності. Необхідність зміцнення виконавчої влади. Розроблення і підписання конституційної угоди між Президентом і Верховною Радою. Кабінет Міністрів як ланка виконавчої влади. Прем'єр-міністр Є. Марчук. Прем'єр-міністр П. Лазаренко. Конституційний процес. Прийняття Конституції України.

Пріоритети зовнішньої політики. Вклад України в ядерне роззброєння. Приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Меморандум про гарантії безпеки України. Збереження позаблокового статусу України. Вступ України до Ради Європи. Зростання авторитету України у світовому співтоваристві. Розширення зовнішньоекономічних зв'язків. Інвестиції розвинених країн і міжнародних фінансових організацій в українську економіку. Спільні підприємства та організації.

Вибори Президента України 1999 року. Переобрання Л. Кучми. Прем'єр-міністр В. Ющенко. Уряд В. Ющенка (грудень 1999 – квітень 2001 рр.) та його відставка. Уряд А. Кінаха. Вибори до Верховної Ради України 2002 року. Уряд В. Януковича.

Нові тенденції в культурному та духовному житті. Зростання соціальної та політичної активності інтелігенції. Українська міграція.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 5. Сучасна історія України

Тема 11. Українська “помаранчева революція”: її ідеї та наслідки

Україна напередодні президентських виборів 2004 року. Накопичення сил майбутніми супротивниками в 2002-2004 рр. Засоби масової інформації і політичні технології передвиборчої кампанії. Програми кандидатів. “Помаранчеві” починають наступ. Адміністративний ресурс у дії. Отруєння В. Ющенка. Вибори 31 жовтня 2004 р. Вибори між 31 жовтня і 21 листопада. Вибори 21 листопада 2004 р. Верховна Рада та Верховний Суд у дні “помаранчевої революції”. Автономія, яка не відбулася. Вибори 26 грудня 2004 р. Підсумки “помаранчевої революції”. Україна після “помаранчевої революції”. Посилення позицій В. Ющенка і Ю. Тимошенко. Внутрішня політика Кабінету Міністрів. Зовнішня політика. Вереснева криза 2005 р. Уряд Ю. Єханурова. Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 р. Формування парламентської більшості. Новий курс міжнародної політики України.

**Тематичний план аудиторних занять із навчальної дисципліни
“Історія України”**

№ пор.	Назва змістових та навчальних модулів і тем	Кількість занять				
		лекцій	семінарських занять	індивідуальної роботи	самостійної роботи	усього
Навчальний модуль 1. Вступ до предмета						
1	Вступ до курсу “Історія України”	–	–	1	4	5
Навчальний модуль 2. Україна в давні часи та в добу середньовіччя						
2	Княжа доба в історії України (VIII-XV ст.)	2	4	2	6	14
Навчальний модуль 3. Нова історія України						
3	Козацька доба в історії України (XVI-XVIII ст.)	2	6	3	7	18
4	Україна в XIX ст.	2	4	1	6	13
Навчальний модуль 4. Новітня історія України						
5	Україна в першій третині XX ст. (1900-1930-ті рр.)	2	4	1	7	14
6	Україна в середині XX ст. (40-ві – початок 50-х рр.)	2	2	1	6	11
7	Суспільно-політичне та економічне життя України в умовах десталінізації (1953-1964 рр.)	2	2	1	6	11
8	Україна в період загострення кризи радянської системи (1965-1985 рр.)	2	2	1	6	11
9	“Перебудова” в СРСР. Українська РСР на шляху до незалежності (1985-1991 рр.)	2	2	1	6	11
10	Україна на шляху самостійного державного розвитку (1991-1994 рр.)	2	2	1	6	11
11	Реалізація нового соціально-економічного реформацийного курсу в Україні (II пол. 1994-2004 рр.)	2	2	1	7	12
Навчальний модуль 5. Сучасна історія України						
12	Українська “помаранчева” революція: її ідеї та наслідки. Сучасний розвиток України	2	2	2	7	13
Всього		22	32	16	74	144

II. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 1 Вступ до предмета: Історія України як наука та навчальний предмет

Методичні вказівки

Вступ до предмета опрацьовується студентами самостійно. Для цього потрібно ознайомитися з основною літературою та скласти опорний конспект за таким планом:

1. Історія як наука: предмет і завдання курсу. Періодизація історії.
2. Історіографія та принципи історичних досліджень.
3. Історичні джерела та допоміжні історичні дисципліни.
4. Історичні напрямки в українській історичній науці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Видатні дослідники історії України.

Термінологічний словник

Антропология – наука про походження й еволюцію людини, утворення людських рас.

Археология – наука, що вивчає історію за матеріальними залишками життя й діяльності людей – речовими археологічними джерелами.

Архіви – самостійні установи або відділи в установах, організаціях, на підприємствах, що зберігають документальні матеріали; а також сукупність документів, що утворилися в результаті діяльності установ, товариств і окремих осіб.

Джерелознавство – наукова дисципліна, яка досліджує історичні джерела.

Допоміжні історичні дисципліни – дисципліни, що мають вузький предмет дослідження. Вони вивчають цей предмет детально і таким чином сприяють більш глибокому розумінню історичного процесу в цілому. До них належать такі: хронологія, палеографія, нумізмати́ка, метрологія, дипломатика, геральдика, генеалогія, топоніміка, краєзнавство та інші, всього понад 60 дисциплін.

Історія: 1) це наука про життя і розвиток суспільства; 2) це наука про минуле людського суспільства і про його сьогодення. Історію поділяють на *всесвітню* (загальну) й історію окремих країн і народів.

Всесвітня історія підрозділяється на історію первісного суспільства, давню історію, історію середньовіччя, нову історію, новітню історію.

Історія України – складова історичної науки. Вона вивчає основні тенденції й закономірності соціально-економічного, політичного й духовного розвитку народів, що проживали на території України в минулому, а також живуть на цій території сьогодні.

Історичне джерело – це найрізноманітніші засоби інформації, які безпосередньо відбивають історичний процес і дають можливість вивчати минуле людського суспільства. Виділяють п'ять типів історичних джерел: речові, етнографічні, лінгвістичні, усні, писемні.

Історичне дослідження – це праця, в якій проведено наукове вивчення та реконструкцію об'єкта соціально-історичного минулого з використанням фактів, простеженням закономірностей, оригінальними авторськими висновками.

Історіографія – наука, що вивчає розвиток історичних знань та методи історичних досліджень.

Літописи – історичні твори XI-XVII ст., послідовний запис історичних подій, зроблений їх учасниками.

Періодизація – поділ процесів розвитку на основні, якісно відмінні періоди.

Принципи історичних досліджень – це основне правило, якого необхідно дотримуватися при вивченні всіх явищ і подій в історії. Використовують принцип історизму, об'єктивності, альтернативності, соціального підходу.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Дати визначення поняття “історія”.
2. Що є предметом навчального курсу “Історія України”?
3. Дати визначення поняття “історичне джерело”.
4. Назвіть види історичних джерел.
5. Яка наука займається дослідженням історичних джерел?
6. Що вивчає наука історіографія?
7. Назвіть допоміжні історичні дисципліни.
8. Назвіть та проаналізуйте функції історичної науки.
9. Назвіть основні наукові принципи вивчення історичних фактів.
10. Дайте визначення терміна “періодизація історії”.
11. На які періоди поділяється історія людства?
12. Дайте періодизацію історії України.
13. Назвіть видатних істориків України кінця XIX – початку XX ст.

14. Назвіть українські історіографічні напрямки, що діяли на початку ХХ ст.
15. Які міжпредметні зв'язки застосовують при вивченні історії України?

Основна література

20, 26, 34.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 2

Україна в давні часи та в добу середньовіччя

Тема 1. Княжа доба в історії України (V-XV ст.)

План семінарського заняття № 1

1. Слов'янські протидержавні утворення на українських землях. Причини утворення Давньоруської держави.
2. Внутрішня та зовнішня політика київських князів.
3. Система організації політичної влади. Соціальна структура давньоруського суспільства.
4. Причини розпаду Київської Русі.

Методичні рекомендації

Висвітлення першого питання семінару доцільно розпочати з аналізу протидержавних утворень, що існували в східних слов'ян у IX ст. Далі необхідно звернутися до літопису ченця Нестора “Повість минулих літ” і розглянути процес розселення східнослов'янських племен, які проживали на території сучасної України: дуліби, поляни, сіверяни, дреговичі, древляни, тиверці, уличі та інші, а також розповісти, що собою являли поселення східних слов'ян. Дати відповідь щодо господарської діяльності на Русі: внутрішня і зовнішня торгівля, основа економіки, система обробітку ґрунту, розвиток ремесел, товарно-грошові відносини.

Потім необхідно охарактеризувати причини виникнення Київської Русі. При цьому розкрити суть суперечок між норманістами і антинорманістами, а також пояснити походження терміна “Русь” і топоніма “Україна”.

У другому питанні потрібно розкрити сутність політики київських князів від Аскольда до Володимира Мономаха та його сина Мстислава (Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира, Ярослава та його синів). Розповісти про внесок кожного у зміцнення Київської Русі, внутрішню і зовнішню політику держави. Особливу увагу необхідно звернути на реформаційні дії князів Ольги, Володимира, Ярослава.

Відповідь на третє питання рекомендуємо розпочати з аналізу політичної влади на Русі, зокрема з того, що являла собою князівська влада, влада боярської думи, функції народного віча, а також система влади на місцях. Потрібно звернути увагу на те, як змінювалася система організації влади в державі залежно від періоду розвитку (становлення, розквіт, занепад). При аналізі соціальної структури суспільства виділити такі категорії населення: привілейована верства, вільне населення, напіввільне, залежне та люди поза суспільством. Простежити, чим займалася кожна категорія і який соціальний статус мала.

У четвертому питанні плану семінару потрібно проаналізувати причини розпаду Київської Русі за таким планом: внутрішні і зовнішні та соціально-економічні і політичні чинники розпаду.

План семінарського заняття № 2

1. Відокремлення князівств від Києва. Утворення єдиної Галицько-Волинської держави.
2. Соціально-політична система та економічний розвиток Галицько-Волинської держави.
3. Утворення Великого князівства Литовського і поширення влади литовських князів на українській землі.
4. Політичний і соціально-економічний розвиток українських земель у складі Литви. Класова структура українсько-литовського суспільства.

Методичні рекомендації

Як відомо з матеріалу, засвоєного на попередньому семінарському занятті, Київська Русь як велике політичне об'єднання починає занепадати. Даючи відповідь на перше питання, треба пояснити, що означає “принцип вотчини”, як змінюються відносини князя київського з синами, боярами, вічем.

Далі необхідно з'ясувати, які землі першими відокремились від Києва, що являли собою Галицька та Волинська землі до об'єднання, хто і як керував цими землями. Звернути увагу на причини об'єднання в єдину державу. Пояснити, чому не галицькому князю, а волинському (Роману Мстиславичу) вдалося створити єдину державу, яка хоч і не об'єднала всієї України, але продовжила самостійне життя більш ніж на 100 років. Доцільно висвітлити внутрішню і зовнішню політику Романа Мстиславича, зауважити, яку надію покладали люди на особу цього князя.

Відповідь на друге питання плану семінару необхідно розпочати з характеристики внутрішньополітичних подій, що відбувалися в Галицько-Волинській державі після смерті Романа Мстиславича. Далі

звернути увагу на процес відновлення цілісності держави Данилом Романовичем. Необхідно зосередити увагу на тому, яку видатну роль відіграв Данило Галицький (син Романа) в укріпленні держави, його стосунки з Золотою Ордою та іншими державами. Доцільно показати життя держави після смерті Данила (1264 р.), пояснити, якою була внутрішня і зовнішня політика галицько-волинських князів: Лева, Юрія, Андрія та Лева II, Болеслава. З'ясувати зовнішні і внутрішні причини занепаду держави, розповісти, які країни взяли участь в її поділі.

У третьому питанні треба розглянути процес утворення князівства Литовського, з'ясувати, чим литовські племена відрізнялися від східних слов'ян, розповісти про поширення влади литовських князів на українські землі. Бажано згадати, ким були перші литовські князі. Необхідно відповісти на питання: які ж були причини швидких і легких успіхів литовців по приєднанню українських земель? Чому населення України часто вітало просування литовських військ вглиб українських земель? Що ми вкладаємо в зміст, коли кажемо, що до середини XV ст. Литовська держава становила собою щось подібне до федерації – суверенної держави? Крім цього, Литовська держава протягом майже 200 років була державою, де досить мирно і спокійно жили поруч литовський, український і білоруський народи.

Четверте питання семінарського заняття доцільно розпочати з характеристики структури державної влади, яка під кінець XV ст. закріпилася за родом Гедиміна. Бажано розкрити функції постійного органу – Пани-Ради, її привілеї, а також сейму, який сформувався як представницький орган влади. Звернути увагу на територіально-адміністративний устрій українських земель, що увійшли до складу Великого князівства Литовського (Волинь, Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщина).

У другій частині питання слід розкрити економічний розвиток українських земель у складі Литви, тобто охарактеризувати промисловість і сільське господарство, промисли і ремесла, внутрішню і зовнішню торгівлю. Соціальна структура України XIV-XV ст. була типом для періоду розвинутого феодалізму. Висвітлюючи це питання, важливо розглянути структуру населення Литовського князівства: імениті феодалі і родовиті бояри (вони займали вищі посади в управлінні), військово-служилі (спочатку бояри, а пізніше, за польським зразком, – шляхта), селяни (робітні, селяни-данники, службові), міщани, духовенство. Бажано дати характеристику кожної соціальної групи (правове становище, економічна основа).

Термінологічний словник

Анти (етнонім іранського походження, означає крайній, окраїнний) – племінна група давніх слов'ян, що займала територію між Дністром і Дніпром.

Баскак – представник монголо-татарського хана в захоплених землях, який контролював місцеве населення.

Бортництво – спочатку збирання меду диких бджіл, а згодом розведення їх у приватному господарстві (бортъ – вулик з дерев'яної колоди).

Бояри – збірна назва представників правлячого стану в Київській Русі, які посідали друге після князя становище в управлінні державою.

Варяги – давньоруська й візантійська назва жителів Скандинавії (норманів).

Васальна залежність – форма підлеглості нижчого соціального стану стосовно вищого, підкореної країни щодо країни-завойовниці.

Велике князівство Литовське – скорочена назва держави, яка виникла завдяки об'єднавчій діяльності князя Міндовга в 40-х роках XIII ст. з центром у Новгороді під назвою Велике князівство Литовське, Руське, Жомойтське.

Венеди – найдавніше слов'янське етноплемінне об'єднання. Вперше згадується у I ст., займало землі між Прип'яттю на півночі, Віслою на заході та Середньою Наддністрянщиною на півдні.

Віче – народне зібрання, форма громадського волевиявлення часів Київської Русі. Існувало поряд із владою князя і було безпосереднім продовженням родоплемінних порядків, коли всі члени роду брали участь у вирішенні спільних справ.

Волока – у Великому князівстві Литовському норма земельної площі, що становила 19,5 га.

Вотчина – одна з форм феодальної власності часів Київської держави, яку власник мав право передати у спадщину, продати, обміняти, поділити тощо. Термін походить від слова “отчина” – батькова власність.

Гривня – вагова, лічильна й монетна одиниця в Київській Русі, Україні, Росії та Білорусії. Вагова гривня використовувалася з VIII-IX ст. Монетна гривня відома з середини XI ст., являла собою зливки срібла.

Данина – найдавніша форма оподаткування населення, яка в різні історичні епохи здійснювалася у формі прямого державного податку, військової контрибуції, феодалної ренти тощо.

Десятина – відрахування на користь церкви з прибутків усіх князівських володінь і прибутків усіх землевласників.

Династія – кілька монархів з одного й того ж роду, які змінюють один одного на престолі з правом успадкування.

Дружина – військо, об'єднане навколо вождя племені, а згодом князя. Члени дружини за свою службу одержували від князя утримання натурою або землями.

Закуп – людина, яка потрапила в боргову кабалу і зобов'язана своєю працею в господарстві хазяїна повернути одержану в нього “купу” (борг).

Злотник – монета Київської Русі часів Володимира Великого.

Золота Орда – татарська держава, що існувала в XIII-XV ст. на території Середньої Азії і Східної Європи.

Изгой – в Київській Русі люди, які вийшли із однієї соціальної групи і не потрапили в іншу.

Князь – у східних слов'ян вождь, воєначальник племені (союзу племен), який обирався з числа родоплемінної знаті. У період раннього феодалізму глава держави або окремого політичного об'єднання.

Королівство Русі – друга назва Галицько-Волинської держави, що зустрічається в джерелах іноземного походження.

Куна – хутро звіра (білки, бобра, куниці), яке виконувало роль грошей у Київській Русі.

Литовські статuti – кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.), що діяли на захоплених ним українських землях в XVI – першій половині XIX ст.

Магдебурзьке право – міське право, що склалося в XIII ст. в німецькому місті Магдебург. Надавало місту певний судовий та адміністративний імунітети, так зване право на самоврядування.

Монархія – форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи – глави держави – спадкоємного монарха.

Натуральне господарство – вид господарської діяльності, спрямований на задоволення власних потреб.

Оброк – різновид феодалних поборів у натуральній формі (продовольства), з розвитком товарно-грошових стосунків оброк почали стягувати грошми.

Полюддя – щорічний об'їзд князем і його дружиною усіх володінь і підлеглих племен з метою збирання данини в X-XIII ст.

Русь – у давньоруських писемних пам'ятках має чотири значення: етнічне – народ, плем'я; соціальне – суспільний прошарок або стан; географічне – як територія, земля; політичне – держава.

Руська правда – перший давньоруський писаний звід норм світського права, що збереглася у трьох редакціях: короткій, поширеній і скороченій. Складається з “Правди Ярослава” і “Правди Ярославичів”.

Рядовичі – особи, що вклали з феодалом договір (ряд), що ставив їх у визначену економічну й особисту залежність.

Славини (склавени) – грецька назва слов'ян. Застосовувалася щодо слов'ян, які мешкали на захід від Дністра на територіях сучасної південної Польщі, Словаччини, Трансільванії.

Слов'яни – автохтонне (місцеве) населення Європи індоєвропейського походження.

Смерд – вільний селянин, який належав до селянської общини й отримував від князя землю, сплачуючи йому данину.

Срібник – грошова одиниця Київської Русі.

Україна (від праоснови – країна, край) – уперше вжито в Іпатіївському літописі 1187 р. Спочатку ця назва вживалася як географічне поняття території уздовж меж Київської держави. У подальшому, з XV ст., назвою “Україна” стали позначати етнічну територію українського народу (Київська, Чернігівсько-Сіверська, Переяславська, Волинська, Галицька, Подільська землі, а також Буковина і Закарпаття).

Феодал – землевласник.

Феодалізм – сукупність політичних, соціальних, економічних та духовних чинників, характерних для певного стану суспільного розвитку, ознаками якого є монополна власність на землю соціальної еліти в поєднанні з її політичною владою, натуральний характер виробництва та особиста залежність селянина, наявність суспільної ієрархії та панування релігійного світогляду.

Феодална роздробленість – процес децентралізації на Русі, послаблення влади київського князя.

Християнство – світова релігія, заснована на любові до ближнього та взаємодопомозі між людьми.

Челядь – частина залежного населення, зайнятого у феодальному господарстві (раби, полонені, які знаходилися під владою хазяїна, зовсім безправні особи).

Язичництво – система первісних дохристиянських релігійних вірувань, поглядів і обрядів. У східних слов'ян набуло форми обожнення сил природи, тварин та рослин, а також людиноподібних істот: русалок, берегинь, мавок тощо.

Ярлик – грамота на право управління окремими територіями, що надавав хан Золотої Орди місцевим князям Русі.

Ясак – данина хану Золотої Орди.

Ясир – захоплені в полон татарами або турками мирні жителі, яких використовували на різних важких роботах чи продавали в рабство.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Теорії походження Київської Русі.
2. Язичницька система вірування давніх слов'ян.
3. Зброя, військове мистецтво Київської Русі X-XII ст.
4. Морські походи княжих часів Київської Русі.
5. Прийняття християнства як державної релігії та його вплив на розвиток України-Русі.
6. “Руська правда” – перший збірник норм давньоруського права.
7. Київська Русь і кочовий степ.
8. Основні здобутки та характерні риси давньоруської культури.
9. Національна символіка України: її походження та значення.
10. “Литовський статут” як кодекс середньовічного права.
11. Історія виникнення, розвитку та завоювання кримського ханства (XIII-XVIII ст.).

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Проаналізуйте, як “Повість минулих літ” описує процес розселення східнослов'янських племен та спосіб їх життя.
2. На які історичні періоди поділяється історія Київської Русі?
3. Назвіть та проаналізуйте форми державного устрою, що існували в Київській Русі.
4. Назвіть теорії походження Київської Русі. Порівняйте їх та зробіть висновки.
5. Назвіть князів Київської Русі, що прийняли християнство.
6. Вкажіть причини та наслідки християнізації Русі.
7. З якими кочовими народами вели боротьбу руські князі?
8. Хто такі монголо-татари? Як і звідки вони з'явилися на Русі?
9. Проаналізуйте причини розпаду Галицько-Волинської держави.

10. Дайте визначення поняття “національна символіка”. Проаналізуйте походження національної символіки України.
11. Порівняйте соціальну структуру давньоруського суспільства та литовсько-українського суспільства. Складіть таблицю основних соціальних груп.
12. Проаналізуйте причини зближення литовських князів із Польщею.
13. Проаналізуйте литовсько-польські унії кінця XIV – початку XV ст. та зробіть висновок про їх наслідки для українського народу.

Тестові завдання для перевірки знань

1. У писемних джерелах слов’яни спочатку згадуються як:
 - а) склавини, готи та алани;
 - б) венеди, склавини та анти;
 - в) склавини, анти та алани.
2. Серед перелічених східнослов’янських племен виберіть ті, що заселяли територію сучасної України:
 - а) поляни;
 - б) кривичі;
 - в) деревляни;
 - г) сіверяни;
 - г) полочани;
 - д) дреговичі;
 - е) волиняни;
 - є) бужани;
 - ж) тиверці;
 - з) радимичі;
 - и) уличі;
 - і) білі хорвати;
 - ї) в’ятичі;
 - й) словени.
3. Об’єднання Руської та Новгородської земель, яким була започаткована велика держава – Київська Русь, відбулось у:
 - а) 866 р.;
 - б) 882 р.;
 - в) 907 р.
4. Встановіть відповідність:

а) Ігор	1) 882-912 рр.
б) Святослав	2) 912-945 рр.
в) Ольга	3) 945-964 рр.
г) Олег	4) 964-972 рр.
г) Ярополк	5) 972-980 рр.

5. Християнами, як вважають учені, були князі:
- а) Аскольд і Олег;
 - б) Олег і Ольга;
 - в) Аскольд і Ольга.
6. Процес формування території давньоруської держави і остаточно-го визнання її кордонів завершився за князя:
- а) Ігоря;
 - б) Святослава;
 - в) Володимира Великого.
7. Походи на Візантію здійснювали:
- а) Олег, Ігор, Ольга;
 - б) Олег, Ольга, Святослав;
 - в) Олег, Ігор, Святослав.
8. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний. Рада бояр, що існувала в давньоруських князівствах, виконувала при князеві функції органу:
- а) законодавчого,
 - б) виконавчого,
 - в) судового,
 - г) дорадчого.
9. Із наведених суджень про причини політичного роздроблення Київської Русі виберіть декілька правильних варіантів відповіді:
- а) господарський розвиток та піднесення політичної ролі окремих міст, що вступили в суперництво з Києвом;
 - б) розвиток вотчинного землеволодіння;
 - в) масові селянські заворушення, виступи міщан;
 - г) зростання політичної ролі боярства;
 - г) відсутність загальновизнаного порядку заміщення великокнязівського престолу, усобиці князів;
 - д) занепад Києва внаслідок військових конфліктів та переміщення торговельних шляхів;
 - е) великі розміри держави.
10. Визначте, чи відповідають історичній дійсності такі твердження:
- а) більшість бояр галицької землі за походженням були з місцевої родової знаті;
 - б) більшість галицьких боярських родів отримали від князів маєтності за службу;

- в) галицькі, як і волинські, бояри були лояльними до князівської влади;
- г) галицькі бояри утримували власні військові загони з дрібних феодалів.

11. Єдине Галицько-Волинське князівство було створене в:

- а) 1199 р.;
- б) 1202 р.;
- в) 1205 р.

12. Галицьку та Волинську землі в єдину державу вперше об'єднав:

- а) Ярослав Осмомисл;
- б) Роман Мстиславович;
- в) Мстислав Удатний;
- г) Данило Галицький.

13. Серед наведених тверджень про результати політичної діяльності князя Галицько-Волинської землі Романа Мстиславича виберіть декілька правильних варіантів відповіді:

- а) здолав боярську опозицію і зміцнив князівську владу;
- б) звільнив від боргів та повинностей залежні категорії населення;
- в) приєднав до створеного ним князівства інші землі Русі, зокрема Київську та Переяславську;
- г) забезпечив міжнародний авторитет свого князівства, зокрема в найбільших на той час державах – Візантії та Священній Римській імперії;
- г) захопив Литовське князівство;
- д) прийняв королівську корону від папи Римського і згодився на місіонерську діяльність католиків у своїй державі.

14. Серед наведених тверджень про результати внутрішньої політики Данила Галицького виберіть декілька правильних варіантів відповіді:

- а) здолав боярську опозицію і зміцнив князівську владу;
- б) запровадив нові повинності і збільшив залежність селян від землевласників;
- в) захистив від боярської сваволі та надмірної експлуатації галицьких селян і міщан;
- г) розбудовував існуючі і засновував нові міста, заселивши їх іноземцями;
- г) правив своєю державою спільно з братом Васильком у злагоді;
- д) підпорядкував своїй владі інші руські землі;
- е) прийняв королівську корону від папи Римського;
- ж) створив окрему галицьку митрополію.

15. Серед наведених тверджень про результати зовнішньої політичної діяльності Данила Галицького виберіть декілька правильних варіантів відповіді:
- а) забезпечив свої права на вотчину – Галицьку та Волинську землі в поляків і угорців;
 - б) досяг порозуміння з монголо-татарами;
 - в) приєднав до своєї держави Австрію та Угорщину, які були ослаблені після навали монголо-татар;
 - г) мав союз з Литвою;
 - ґ) розбив рицарів-хрестоносців у битві під Дорогочином;
 - д) брав участь у хрестовому поході на монголо-татар, організованому папою Інокентієм IV.
16. Галицько-Волинська держава перестала існувати в:
- а) середині XIII ст.;
 - б) середині XIV ст.;
 - в) середині XV ст.
17. Литовська держава утворилася в:
- а) XII ст.;
 - б) XIII ст.;
 - в) XIV ст.
18. Серед наведених суджень про причини успіхів Литви в її експансії на землі Русі виберіть декілька правильних варіантів відповіді:
- а) Литва не проводила культурно-національної та релігійної експансії, а навпаки, переймала руські звичаї та релігію;
 - б) Литва була захисницею цих земель від монголо-татар;
 - в) Польща надала Литві суттєву підтримку, допомогла забезпечити порядок на приєднаних територіях;
 - г) литовські володарі дотримувались правила “старовини не порушувати, а новини не вводити”;
 - ґ) Литва мала добре навчену велику армію, яка й змусила русичів підкоритися.
19. Шлюбна угода, результатом якої стало посилення польських впливів у Великому князівстві Литовському й визнання католицької релігії державною, була укладена в:
- а) Кракові;
 - б) Вільно;
 - в) Кревно.

20. Угода, згідно з якою Велике князівство Литовське зберігало свою автономію, а литовським панам-католикам дарувалися рівні права з польськими феодалами і закріплювалися виняткові права на державні посади, була укладена в:
- а) Кревно в 1385 р.;
 - б) Вільно в 1401 р.;
 - в) Городно в 1413 р.

Основна література

14, 15, 18-26, 29, 32, 34, 38, 39, 44, 47, 50, 51, 53, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Баран В. Д. Походження слов'ян [Текст] / В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. – К., 1991.
2. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі [Текст] / М. Ю. Брайчевський. – К., 1989.
3. Василенко Г. К. Руси [Текст] / Г.К. Василенко. – К., 1990.
4. Введение христианства на Руси [Текст]. – М., 1987.
5. Горський А. Ще раз про роль норманів у формуванні Київської Русі [Текст] / А. Горський // Укр. іст. журн. – № 1. – 1994.
6. Греков В. Д. Киевская Русь [Текст] / В. Д. Греков. – М., 1966.
7. Іванченко Р. Київська Русь: початки української держави [Текст] / Р. Іванченко. – К., 1995.
8. Історія України в особах: Давньоруська держава [Текст]. – К., 2001.
9. Котляр М. Ф. Запровадження християнства у Давньоруській державі [Текст] / М. Ф. Котляр // Укр. іст. журн. – 1988. – № 6. – С. 14-25.
10. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XII вв. [Текст] / Н. Ф. Котляр. – К., 1985.
11. Костомаров Н. И. История Украины в жизнеописаниях выдающихся ее деятелей [Текст] / Н. И. Костомаров. – К., 1991.
12. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство [Текст] / І. П. Крип'якевич. – К., 1984.
13. Моця О. Давньоруська народність [Текст] / О. Моця // Укр. іст. журн. – № 7. – 1990.
14. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. [Текст] / Б. А. Рыбаков. – М., 1989.
15. Ричка В. М. Про адміністративно-територіальний устрій давньоруських земель XI-XII ст. [Текст] / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 1983. – № 2. – С. 94-100.

16. Славянская энциклопедия. Киевская Русь – Московія [Текст] : в 2-х т. – Т. 1 : А-М. – М., 2005.
17. Славянская энциклопедия. Киевская Русь – Московія [Текст] : в 2-х т. – Т. 2 : Н-Я. – М., 2005.
18. Смолій В. Становлення української феодальної державності [Текст] / В. Смолій, О. Гуржій // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 10-20.
19. Смолій В. Як і коли почала формуватися українська нація [Текст] / В. Смолій, О. Гуржій. – К., 1991.
20. Толочко П. П. Древняя Русь: очерки социально-политической истории [Текст] / П. П. Толочко. – К., 1987.
21. Толочко П. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология [Текст] / П. П. Толочко. – К., 1992.
22. Сергійчук В. Національна символіка України [Текст] / В. Сергійчук. – К., 1992.
23. Шекера І. М. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах [Текст] / І. М. Шекера. – К., 1967.
24. Шип Н. Дискуссія о термине “Русь” [Текст] / Н. Шип // Укр. іст. журн. – 2002. – № 6. – С. 92-108.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 3

Нова історія України

Тема 2. Козацька доба в історії України (XVI-XVIII ст.)

План семінарського заняття № 1

1. Люблінська та Берестейська унії та їх наслідки для України.
2. Походження козацтва. Запорізька Січ як військова і територіально-адміністративна одиниця.
3. Боротьба запорожців із Кримом і Туреччиною. Козацько-селянські повстання кінця XVI – першої третини XVII ст.

Методичні рекомендації

На початку XVI ст. стало очевидним, що Велике князівство Литовське знаходиться на стадії занепаду, цьому передували попередні унії Литви та Польщі 1385 та 1413 рр. Тому, розкриваючи перше питання семінарського заняття, доцільно звернути увагу на передумови Люблінської унії 1569 р., ставлення до можливого об'єднання литовської та української знаті, а також з'ясувати, в чому полягала суть об'єднаної держави – Речі Посполитої. Наслідки Люблінської унії були не тільки політичними – вони мали великий вплив на спосіб життя українців у новоствореній республіці. Тому важливо показати, як

почували себе українці в Речі Посполитій, в яких воєводствах проживали (6 воєводств) і чим займалися. У цьому питанні треба відзначити, що на українських землях під владою Польщі виникла нова система організації суспільства – станова система. Необхідно пояснити суть цього поняття. Слід звернути увагу на шляхи колонізації українських земель: католицька віра, мова, шлюби та інше, а також на зростання магнатського землеволодіння і виникнення фільваркових господарств.

Другу частину цього питання доцільно розпочати з характеристики історичних передумов Берестейської унії, наступу католицизму і становища православної церкви. У 1596 році в Бересті (сучасна Білорусь) на Соборі вирішили утворити, крім існуючих католицької і православної церков, третю – уніатську (греко-католицьку). Які політичні цілі переслідувались цим актом, якими чинниками керувались православні ієрархи, погоджуючись на цю унію?

Процес зародження козацтва і його формування був тривалий і джерел мало. Тому всі, хто займався питанням походження козацтва, хотіли пояснити – звідки взялися козаки. Одні доводили, що їх назва походить від слова “коза”, хазар, черкесів; (П. Куліш, М. Грушевський) пояснювали появу козацтва сусідством українського народу з кочовим степом. Д.І. Дорошенко пояснює слово “козак” як варта, караул, вільна незалежна людина, волоцюга. Головний дослідник козацтва Д. Яворницький у своїй 3-томній праці “Історія запорозьких козаків” називає декілька причин розвитку козацтва в цілій осередок. Тому, розкриваючи друге питання семінару, необхідно їх назвати. Окрім причин, треба виділити існуючі теорії походження козацтва і вміти їх пояснити.

Запорізька Січ – це один із світових феноменів, над яким замислювались багато поколінь дослідників. На жаль, не збереглося точних даних про час заснування Січі. Але в другій половині XVI ст. Січ уже була відома за межами України. Тому, продовжуючи розгляд другого питання, доцільно пояснити, від чого пішла назва “Запорозька Січ”, які відомі місця її розташування в різні часи, хто приходив на Січ і які існували умови вільного доступу до неї. Аналізуючи Січ як військово-адміністративну організацію, бажано розглянути керівні посади на Січі, які об’єднувались в уряд, або Кіш Запорозької Січі. Далі необхідно показати військову структуру Січі і її територіальний устрій, а також роз’яснити, в чому проявилися елементи демократичних відносин на Січі.

Враховуючи те, що життя козаків проходило в степових просторах, далеко від культурних осередків, без сім’ї, в умовах постійної небезпеки, необхідно розкрити механізм правових відносин господарської діяльності, церкви і освіти.

Третє питання плану семінару присвячене сухопутним і військово-морським операціям козаків, їх боротьбі з Кримом і Туреччиною, тому доцільно розкрити мету цих походів, способи і засоби боротьби, а також тактику збройних сутичок. Козацько-селянські повстання слід аналізувати за таким планом: причини, основні події, наслідки повстань.

План семінарського заняття № 2

1. Причини, характер, рушійні сили Визвольної війни середини XVII ст. Хід та основні події війни.
2. Становище України після Переяславської угоди. Військові дії 1654-1657 рр. Громадянська війна (1657-1667 рр.).
3. “Руїни”. Закріплення територіального розподілу українських земель.
4. Політичний і соціально-економічний розвиток Слобідської України в XVII-XVIII ст.

Методичні рекомендації

Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. добре розкрита у вітчизняній і зарубіжній літературі. Даючи відповідь на перше питання, варто показати, чому почалася війна, які верстви населення брали в ній участь, пояснити наявність у характері війни національного і соціального аспектів. Необхідно зосередити увагу на тому, чому Б. Хмельницькому доля відвела роль керівника повстання, які родинні, життєві події справили вплив на формування характеру майбутнього гетьмана, на збагачення його досвіду. Розкриваючи зміст цього питання, необхідно показати основні події війни: як Б. Хмельницький і його військо перемагали польські війська, де вони отримали поразки, яку роль відігравали у війні союзники козаків. Треба пояснити, чому серед претендентів (польського короля, кримського хана, турецького султана і московського царя) на роль захисника України козацька рада і Б. Хмельницький обрали московського царя.

Друге питання семінару пов'язано з відомими подіями 1654 р. в Переяславі під Києвом, де була досягнута домовленість про входження України під протекторат московського царя. Ця подія стала поворотним пунктом в історії України, Московії та всієї Східної Європи. Потрібно врахувати різнобічні оцінки Переяславської угоди в історичній науковій літературі. У зв'язку з тим, що угода в Переяславі була усною, то необхідно було закріпити її царською грамотою. І тому свої умови козаки виклали в так званих “Березневих статтях” 1654 р. Доцільно проаналізувати основні пункти статей. Іншими словами, дати відповідь на питання, що вимагали козаки і на що погодився московський цар.

Подальші події призвели до того, що Україна знову опинилася між двома вогнищами – Польщею і Московією. І ті й інші не хотіли відпускати від себе Україну, знову почалися військові дії, в яких козаки шукали собі нових союзників. Тому слід розглянути, яку позицію в цей час зайняла Москва.

Після смерті Б. Хмельницького (1657 р.) почалася громадянська війна, яка мала свої причини. Їх потрібно детально проаналізувати. У ході боротьби за владу козацтво звело нанівець всі попередні досягнення. Україну було поділено на дві сфери впливу: польську Правобережну та московську Лівобережну. Всі гетьмани у цей період залежали від підтримки тих чи інших зовнішніх сил. Бажано зробити аналіз діяльності правобережних і лівобережних гетьманів. Чи намагався хтось із них об'єднати всю Україну?

Як ми з'ясували в попередньому питанні, козакам підпорядковувалися землі на правому і лівому берегах Дніпра. Галичина і Волинь – на правому, колишні Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства (Гетьманщина) на лівому березі Дніпра. Перші були під Польщею, другі – під протектором Росії (третє питання). Незважаючи на те, що Гетьманщина знаходилась у васальній залежності від Москви, вона зберігала ще внутрішню автономію. Необхідно пояснити, в чому це проявлялося. Цей період в історії Гетьманщини тісно пов'язаний з такими іменами українських гетьманів, як П. Дорошенко, Д. Многогрішний та І. Самойлович. Доцільно дати коротку характеристику діяльності кожного із них, а також звернути увагу на становище Запорізької Січі. Паралельно проаналізувати міжнародні договори, в яких розглядалися території України. Вказати, які наслідки вони мали.

Слобожанщина (четверте питання) – це велика територія на схід від Полтави, навколо Харкова, яка перебувала в межах Московії. Це територія сучасної Харківської, частини Сумської, Донецької, Луганської областей України та частини Курської, Белгородської та Воронежської областей Росії. У середині XVII ст. царський уряд дозволив кільком “хвилям” українців осісти тут і встановити незалежне самоврядування на козацький лад. Тому доцільно згадати, як проходила колонізація і хто це робив, яким був економічний стан переселенців, які козацькі полки розташовувалися на Слобожанщині, чим Слобожанщина відрізнялася від Правобережжя та Лівобережжя в цей час.

План семінарського заняття № 3

1. Україна в часи Північної війни.
2. Ліквідація автономного устрою Лівобережної України. Ліквідація Січі.
3. Передумови та наслідки національно-визвольних рухів XVIII ст. (опришки, Коліївщина, гайдамаччина).

Методичні рекомендації

Початок XVIII ст. пов'язаний із подіями Північної війни 1700-1721 рр., яку вели Московія і Швеція за сфери впливу в північно-західному регіоні (перше питання). У цей період вирішальний етап в стосунках між Гетьманщиною і Москвою настав за гетьманування Івана Мазепи. Тому доцільно коротко розповісти про особу Мазепи, його стосунки з Петром I, важливі риси в діяльності українського гетьмана, а також чому на початку XVIII ст. у взаємостосунках з московським царем з'являється напруженість. З'ясувати, що змусило гетьмана почати таємне спілкування з Польщею та Швецією. Необхідно звернути увагу і на реакцію Петра I щодо зради Мазепи після Полтавської битви. Новим гетьманом став І. Скоропадський, при якому значно змінилося становище Лівобережної України. Які дії були проведені російським царем, щоб обмежити автономію Гетьманщини на той час?

Поглинення Гетьманщини Російською імперією було затяжним (друге питання). Яку мету передбачала російська політика в Україні і в яких діях проявилася впровадження її в практику? Чому змінилася російська політика щодо України (Лівобережжя) в середині XVIII ст.? Хто був останнім гетьманом і яка була його політика? Доцільно показати в цьому питанні передумови і наслідки скасування Запорозької Січі, а також те, якою була доля земельних володінь після ліквідації Січі.

На Правобережжі, як нам відомо, почало поширюватися польсько-шляхетське панування з кріпацькою неволею (третє питання). Тому в цьому регіоні продовжувалися народні рухи, які часто переходили в народні повстання і охоплювали великі території. Необхідно показати, в яких формах проходила боротьба (опришки, гайдамаки) та її наслідки.

Термінологічний словник

Братства – православні релігійні й культурно-просвітні організації українських міщан, що виникали при церковних парафіях в Україні в XV-XVII ст. Вони мали благодійно-релігійний характер.

Бунчукове товариство – частина козацької старшини в Гетьманщині кінця XVII-XVIII ст., яка належала до соціальної еліти суспільства, хоча й не займала військово-адміністративних посад.

Виборні козаки – категорія українського служилого козацтва, що виникла в XVIII ст., до складу якої входили повноправні козаки, що несли військову службу.

Випищики – українські козаки, виключені за рішенням уряду Речі Посполитої з козацьких реєстрів.

Гайдамаки – учасники національно-визвольної боротьби українського народу проти польського гніту в XVIII ст. на Правобережній Україні.

Генеральна старшина – загальна назва осіб, які мали найвищі військові чини та виборні посади в українському козацькому війську. У Гетьманщині була вищим органом управління. До неї належали генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний осавул, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний.

Гетьман – командувач військовими формуваннями українських козаків у XVI-XVIII ст. Обсяг владних повноважень, залежно від часу, змінювався.

Гетьманщина – прийнята в історичній літературі назва української держави, що виникла на лівому й правому берегах Дніпра в ході Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, яка проіснувала до другої половини XVIII ст. Офіційна назва держави – Військо Запорозьке. Царський уряд уникав застосування терміна “Гетьманщина” і в офіційних документах називав її Малоросією.

Голота – бідне козацтво на Січі.

Дике поле – історична назва незаселеної території південноукраїнського степу. Виникла в XVI ст., коли відбувалася військово-трудова колонізація цього регіону козацтвом після монголо-татарської навали.

Дука – заможний козак.

Єзуїти – члени католицького чернечого ордену, головною метою якого було поширення католицизму та зміцнення влади папи Римського.

Займанщина – елемент звичаєвого права, що давав змогу на підставі першого “займу” володіти чи користуватися землею, як правило, нічийною.

Запорозька Січ – українська козацька республіка. Виникла і розвинулась на Наддніпрянщині, за порогами, в перших десятиліттях XVI ст.

Зимівник – назва хутора в запорозьких козаків, які з сім'ями займалися господарством і забезпечували січових козаків продуктами.

Значкові товариші – проміжна ланка між заможним козацтвом і старшиною в Гетьманщині кінця XVII-XVIII ст. Підпорядковувалися

безпосередньо полковникам і перебували під малим полковим прапором – значком.

Кіш – центральний орган управління Запорозької Січі. У його віданні перебували адміністрація, фінанси, суд козацької общини. Обирався і контролювався козацькою радою.

Клейноди – дорогоцінні військові знаки, регалії або атрибути українського козацтва, що використовувалися в XVI-XIX ст. Уперше клейноди були надані Запорозькому Війську польським королем Стефаном Баторієм у 1576 р. Серед них були корогва, бунчук, булава і печатка. Згодом до клейнодів почали зараховувати також перначі, литаври, значки.

Козак – тюрськокомовне слово. Це вільна людина, яка не пов'язана сімейними узами, схильна до завоювань.

Козацтво – суспільний стан в Україні XVI-XVIII ст., який виник у процесі боротьби землеробського і кочового населення в зоні так званого Великого кордону, який розділяв європейську та азійську цивілізації.

Козацьке звичаєве право – сукупність норм поведінки, вироблених у процесі виникнення козацтва та перетворення його на велику суспільну групу (XVI-XVIII ст.).

Козацька рада – загальні козацькі збори, на яких вирішувалися адміністративні, судові, військові справи, обиралися козацька старшина. У Запорозькій Січі найвищий орган влади.

Козацька старшина – адміністративне і військове керівництво козацького війська. Поділялося на полкове й сотенне.

Компанійці – наймані кіннотні козацькі полки по 500-600 чоловік у кожному, які виконували функції нагляду за порядком та несли сторожову і розвідувальну служби. Перший такий полк створив гетьман Д. Многогрішний у 1668 р.

Кошова старшина – адміністративне і військове керівництво (уряд) Запорозької Січі: кошований отаман, військовий суддя, писар, обозний, осавул, які разом складали Кіш Запорозької Січі. Обиралися кожного року на загальновійськовій раді.

Курінь: 1) видовжена споруда з деревини, в якій жили козаки Запорозької Січі; 2) військово-адміністративна одиниця Запорозької Січі, що налічувала декілька сотень козаків на чолі з курінним отаманом, який обирався курінною радою; мала своє окреме господарство, власну назву; 3) найменша військова одиниця в козацькому війську.

Лівобережна Україна (Лівобережжя) – історико-географічна назва українських земель, що охоплюють територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини Київської, Черкаської областей.

Магнати – пани-аристократи, представники старих князівських родів в Литовській та Польській державах.

Малоросія – офіційна назва переважно Правобережної та Лівобережної України (Гетьманщини) в законодавчих актах і розпорядженнях московського царського уряду.

Малоросійська колегія – орган державної структури Російської імперії, заснований указом Петра I для управління Гетьманщиною.

Новоросія – офіційна назва Північного Причорномор'я з другої половини XVIII ст. до 1917 р. Виникла у зв'язку із входженням до складу Російської імперії.

Оброк – продуктові або грошові податки, що виплачувалися феодално-залежними селянами феодалам у вигляді продуктової (натуральний оброк) або грошової (грошовий оброк) феодалної земельної ренти. Натуральний оброк включав різні сільськогосподарські продукти (зерно, вино, овочі), а також ремісничі вироби. Грошовий оброк виплачувався селянами із прибутків, виручених від продажу частини свого врожаю на ринку.

Опришки – учасники повстанського руху в Галичині, на Буковині й Закарпатті проти польської, угорської й австрійської шляхти в XVI – першій половині XIX ст.

Охлократія – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Паланка – адміністративно-територіальна одиниця на Запоріжжі.

Панщина – відробіткова рента, одна з форм феодалної земельної ренти, дармова примусова праця феодално-залежного селянина, що працює власним інвентарем у господарстві феодала.

Підпомічники – категорія українського козацтва у XVIII ст., неспроможна відбувати військову службу за власний рахунок. Мали постачати козацькому війську провіант, фураж, обробляти землі виборних козаків під час їхнього перебування на військовій службі.

Підсусідки – категорія зубожілих селян в Україні у XVI-XVIII ст., що не мали власного господарства і жили в чужих дворах.

Посполиті – узагальнююча назва некозацького населення (селян, міщан, підсусідків) в Україні XV-XVIII ст.

Правобережна Україна (Правобережжя) – західна частина Гетьманської держави на правому березі Дніпра. Назва виникла після Андрусівського договору 1667 р.

Правління гетьманського уряду – колегіальний орган адміністративно-політичного управління Гетьманщиною, створений за вказівкою російського уряду в 1734 р. після смерті гетьмана Д. Апостола. Діяв до 1750 р.

Реєстрові козаки – частина українських козаків, узятих урядом Речі Посполитої на військову службу і внесених в особливий список (реєстр).

Республіка – форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Руїна – історіографічна назва трагічного занепаду Української козацької держави у другій половині XVII ст. та спустошення і знелюднення Правобережної України.

Сердюки – наймані піхотні козацькі полки, утримувані гетьманським коштом, створені П. Дорошенком у другій половині 60-х років XVII ст. Виконували функції особистої гвардії гетьмана з охорони його резиденції, військового спорядження і артилерії, використовувалися для придушення антифеодальних народних виступів.

Січ – адміністративний і військовий центр запорозького козацтва. Вищим органом влади на січі була рада, право участі в якій мали всі без винятку козаки.

Слобода – вид поселень, населення яких на певний строк позбавлялося від сплати податків і повинностей.

Слобідська Україна (Слобожанщина) – історико-географічна область у північно-східній частині України, що охоплює територію Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронежської, південь Курської, більшу частину Белгородської областей Росії.

Універсали – грамота, офіційне розпорядження, головна форма документів в Українській державі другої половини XVII-XVIII ст., які видавав гетьманський уряд та полковники.

Унія (єдність, об'єднання) – об'єднання, союз держав під владою одного монарха.

Фільварок – багатогалузеве поміщицьке господарство, що ґрунтувалося на дармовій праці кріпаків.

Чайка – бойове парусно-гребне судно запорозьких козаків у XVI-XVII ст., довжина якого 18-20 м, ширина 3-3,5 м, висота 3,5-4 м.

Чумацтво – торгово-візницький промисел. Основні продукти чумацької торгівлі – сіль, риба, ліс, дьоготь, вироби ремесла і промислів, пізніше хліб, сільгосппродукція. Перші чумаки з'явилися на Наддніпрянщині в другій половині XVI ст., основним транспортним засобом чумаків були пара голові або четверо голові вози.

Шляхта – світські дрібні та середні феодала в країнах Центральної Європи (Польща, Литва, Україна та ін.).

Яничари – турецька регулярна піхота, створена в другій половині XIV ст. султаном І. Мурадом. Спочатку комплектувалися з військово-полонених, пізніше – шляхом насильницького набору хлопчиків із християнського населення Османської імперії.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Українські православні братства як специфічний соціальний інститут XV-XII ст.
2. Козацьке військово мистецтво.
3. Конституція П. Орлика 1710 р. – історична пам'ятка України початку XVII століття.
4. Поділи Польщі та їх вплив на історичну долю Правобережної та Західної України.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте теорії походження козацтва.
2. Що означають терміни “козак”, “січ”?
3. Проаналізуйте зміст та значення “Ординації”.
4. Визначте роль братств в українському суспільстві. Назвіть українські братські школи.
5. Складіть хронологічну таблицю за темою “Селянсько-козацькі повстання кінця XVI – першої половини XVII ст”.
6. Проаналізуйте процеси формування шляхти та закріпачення селян у Речі Посполитій.
7. Коли та як загострилися релігійні відносини в Україні?
8. Складіть схему “Організація управління на Січі”.
9. Коли та як здійснювався процес формування реєстрового козацтва?
10. Складіть історичні портрети козацьких ватажків: Дмитра Байди-Вишневецького, Петра Конашевича-Сагайдачного.

11. Вкажіть причини боротьби запорожців із Кримом і Туреччиною. Які наслідки мали походи козаків?
12. Визначте основні етапи Національно-визвольної війни. Порівняйте козацько-польські договори та визначте їх наслідки.
13. Проаналізуйте дипломатичні, політичні та економічні зв'язки України з Російською державою під час Національно-визвольної війни.
14. За яких умов відбулося входження України під протекторат московської держави? Використовуючи хрестоматію з історії України, розгляньте та проаналізуйте “Березневі статті” 1654 р.
15. Які соціально-економічні та політичні наслідки мала Національно-визвольна війна і союз України з Російською державою?
16. Поясніть, чому розгорнулася боротьба за владу в Україні в другій половині XVII ст.?
17. Чим відрізнявся адміністративно-політичний устрій та економічний розвиток Слобідської України від Лівобережжя та Правобережжя?
18. Проаналізуйте гетьманство І. Мазепи. Що спонукало гетьмана укласти українсько-шведський договір?
19. Як здійснювалася ліквідація автономного устрою лівобережних українських земель в XVIII ст.?
20. Коли розпочалася колонізація степової України та які наслідки вона мала?
21. Хто такий П. Орлик? Використовуючи хрестоматію з історії України, розгляньте та проаналізуйте Конституцію П. Орлика.
22. Хто був останнім кошовим отаманом Запорозької Січі? Як склалася його доля?
23. Скільки поділів пережила Польща та як вони вплинули на історичну долю Правобережної та Західної України?
24. Як змінився адміністративний устрій українських земель у складі Російської держави в кінці XVIII – на початку XIX ст.?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Соціальною базою Визвольної війни були:
 - а) селяни, козаки, міщани;
 - б) селяни, козаки, частина міщан, українська шляхта;
 - в) селяни, козаки, міщани-українці, частина української шляхти;
 - г) селяни, козаки, міщани, духовенство;
 - г) селяни, козаки, міщани, духовенство, частина української шляхти.
2. Встановіть відповідність:

а) битва на Жовтих Водах	1) 2-6 травня 1648 р.
б) битва під Корсунем	2) 15-16 травня 1648 р.

в) битва під Пилявцями	3) 11-13 вересня 1648 р.
г) облога м. Львова	4) 26 вересня – 16 жовтня 1648 р.
г) битва під Зборовим	5) 23 грудня 1648 р.
г) вступ військ Б. Хмельницького у Київ	6) 5-6 серпня 1649 р..

3. Зборівська угода забезпечила умови для формування суверенітету Української держави, тому що:

- а) була договором про мир, який давав змогу розпочати державне будівництво;
- б) визнавала за гетьманом право на владу на певній території та окремі збройні сили;
- в) визнавала за гетьманом право на окремі збройні сили використання прибутків з колишніх шляхетських фільварків.

4. Знайдіть 3 помилки в тексті:

Білоцерківський мирний договір, укладений у 1652 р., обмежував гетьманську владу лише Чернігівським воєводством, забороняв гетьману підтримувати зовнішні відносини, особливо з татарами, скорочував реєстр до 40 тисяч осіб.

5. Встановіть відповідність:

а) вересень 1651 р.	1) облога Жванця
б) травень 1652 р.	2) мирний договір з польським королем на засадах Зборівської угоди
в) вересень-грудень 1653 р.	3) Білоцерківський мирний договір
г) грудень 1653 р.	4) битва під Батогом
д) січень 1654 р.	5) Переяславська рада.

6. У руках гетьмана війська запорозького під час Національно-визвольної війни зосереджувались:

- а) адміністративне управління і військове командування;
- б) видання законів та розпоряджень, адміністративне управління та військове командування;
- в) видання законів та розпоряджень, адміністративне управління, військове командування та вища судова влада;
- г) видання законів та розпоряджень, адміністративне управління, військове командування, вища судова влада, право розпоряджатись державною казною і майном.

7. Періодом “Руїни” в історії України називають:

- а) 50-70-ті роки XVII ст.;
- б) 60-80-ті роки XVII ст.;
- в) 70-90-ті роки XVII ст.

8. Які умови викладені в даному уривку? “Київщина, Брацлавщина та Чернігівщина утворювали Руське князівство, що поряд з Польщею і Литвою ставало складовою Речі Посполитої. Його гетьман мав мати власне військо, казну і монету. Унія на теренах князівства скасовувалась...”
- а) Зборівської угоди 1649 р.;
 - б) Корсунської угоди 1657 р.;
 - в) Гадяцької угоди 1658 р.
9. Із перелічених нижче суджень про причини громадянської війни в Україні у 1658-1659 рр. виберіть декілька правильних варіантів відповіді:
- а) загострення соціальних протиріч в українському суспільстві;
 - б) загострення релігійного конфлікту між православними та уніатами;
 - в) наростання незгод щодо зовнішньополітичної орієнтації України серед еліти і простолюду;
 - г) ущемлення прав і привілеїв шляхти з боку козацтва;
 - г) втручання сусідів України в її внутрішньополітичні справи.
10. Андрусівське перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством юридично оформило:
- а) приєднання України до Московського царства;
 - б) поділ України на польську (Правобережну) та московську – Лівобережну;
 - в) повернення всіх земель України, крім Чернігівщини та Запоріжжя, під владу польського короля.
11. “Вічний мир” між Московським царством та Річчю Посполитою остаточно закріпив:
- а) поділ України по Дніпру та підпорядкування Києва і Запоріжжя московському цареві;
 - б) поділ України по Дніпру та підпорядкування Києва московському цареві, а Запоріжжя – польському королеві;
 - в) поділ України по Дніпру і незалежність Запоріжжя.
12. Серед гетьманів України XVII ст. гетьманами “обох берегів Дніпра” були:
- а) Б. Хмельницький, І. Виговський, Ю. Хмельницький, П. Дорошенко, І. Самойлович, І. Мазепа;
 - б) Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Дорошенко, П. Тетеря, І. Самойлович, І. Мазепа;
 - в) Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Тетеря, І. Брюховецький, Ю. Хмельницький, П. Дорошенко.

13. Встановіть відповідність:
а) “Березневі статті”	1) Б. Хмельницький
б) “Переяславські статті” 1659 р.	2) Ю. Хмельницький
в) “Батурицькі” та “Московські” статті	3) І. Брюховецький
г) “Конотопські статті”	4) Д. Многогрішний
ґ) “Глухівські статті”	5) І. Самойлович.
14. Органами влади в козацькій державі другої половини XVII ст. (Гетьманщині) були:
- митрополит київський, гетьман, Рада старшини, Генеральна військова канцелярія;
 - гетьман, Рада старшини, Генеральна військова канцелярія, Малоросійська колегія;
 - Генеральна рада, гетьман, Рада старшини, Генеральна військова канцелярія.
15. Встановіть відповідність:
а) генеральний писар	1) відав артилерією козацького війська
б) генеральний обозний	2) відав фінансами війська та держави
в) генеральний суддя	3) відав “привілейованими” судовими справами
г) генеральний підскарбій	4) очолював Генеральну військову канцелярію, відав дипломатичними відносинами
ґ) генеральний осавул	5) відав військовими справами держави
д) генеральний хорунжий	6) виконував особливі доручення гетьмана, контролював полковників
е) генеральний бунчужний	7) ніс відповідальність за клейноди війська запорозького, виконував доручення гетьмана.
є) генеральний гарматний отаман	
16. Яким було становище українців на початку Північної війни 1700-1707 рр. у Російській державі?
- поліпшилося: загроза соціального вибуху в умовах війни змусила уряд зменшити утиски селян, міщан і козацтва, російські війська були виведені з Гетьманщини для ведення військових дій, зріс престиж козацтва як найбільш боєздатної сили тощо;
 - погіршало: військові потреби та витрати примушували піднімати податки та повинності українських міщан та селян, козакам довелося воювати далеко від батьківщини і під началом російських воєвод виконувати великі будівельні роботи тощо;

- в) не змінилося: військові дії проходили далеко від України, російські війська були виведені, тож козаки муслили відбувати сторожову службу (існувала загроза нападу татар) і не брали участі у війні зі шведами.
17. Після переходу І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII українці у своїй більшості:
- а) підтримали гетьмана і почали надавати шведам допомогу в боротьбі з російськими військами;
 - б) залишилися байдужими до його дій і не підтримували ні шведів, ні росіян;
 - в) продовжували допомагати російській армії у боротьбі проти шведів на всій території України.
18. Малоросійська колегія, створена указом Петра I, була:
- а) найвищим фінансовим та адміністративним органом Малоросії після ліквідації козацького самоврядування в Гетьманщині;
 - б) апеляційною установою в судових справах, які розглядалися в судах Гетьманщини, контрольним фінансовим органом, а пізніше й найважливішою фіскальною та адміністративною інстанцією, яка могла діяти без відома Генеральної канцелярії;
 - в) вищою судовою інстанцією Гетьманщини та контрольно-наглядовим органом, основним завданням якого було не допускати відносин козацької старшини з іноземними державами і попереджати антицарські змови.
19. Серед перелічених виберіть прізвища кошових отаманів Запорозької Січі в XVII-XVIII ст.: Б. Хмельницький, І. Виговський, Д. Многогрішний, І. Сірко, І. Мазепа, П. Орлик, А. Войнаровський, Д. Апостол, П. Калнишевський, К. Розумовський.
20. Правління гетьманського уряду – це:
- а) колегіальний орган, створений Петром I для управління козацькою державою (Гетьманщиною) і збирання податків у царську казну, який складався з російських військових та чиновників високого рангу;
 - б) колегіальний орган із росіян та українців, створений царем при гетьманові Д. Апостолі для контролю за його діяльністю та роботою місцевої адміністрації (полкової і сотенної);
 - в) колегіальний орган, створений царицею Анною Іоаннівною для управління козацькими землями (Гетьманщиною), що складався з представників російського уряду та козацької старшини.

21. Встановіть відповідність:

а) гетьманство Данила Апостола	1) 1672-1687 рр.
б) гетьманство Івана Скоропадського	2) 1708-1722 рр.
в) правління в Гетьманщині
Малоросійської колегії	3) 1710-1742 рр.
г) гетьманство в еміграції Пилипа Орлика	4) 1722-1727 рр.
г) гетьманство Івана Самойловича	5) 1727-1734 рр.
д) діяльність гетьманського уряду	6) 1734-1750 рр.

22. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний.

Останнім гетьманом козацької України став брат фаворита імператриці Єлизавети граф (І. Мазепа, К. Розумовський, О. Розумовський). Призначений на цю посаду Єлизаветою, він був формально обраний у Глухові в (1734, 1747, 1750) і усунутий Катериною II в (1762, 1764, 1775) році.

23. Серед перелічених характерних рис суспільного життя Слобідської України в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. виділіть ті, які відрізняли її від Гетьманщини (декілька правильних варіантів відповіді):

- а) Слобожанщина була поділена на полки і сотні;
- б) полковники та сотники обиралися козаками пожиттєво, затверджувалися белгородським воєводою і підпорядковувалися йому;
- в) полковники та сотники зосереджували в своїх руках не лише військову, а й судову та адміністративну владу;
- г) козаки проживали на “вільних військових землях”, що зобов’язувало їх нести військову службу власним коштом;
- г) у XVIII ст. козацтво слобожанських полків було поділене на “виборних” і “підпомічників”;
- д) з-поміж козацтва своїми маєтностями та привілеями виділялася козацька старшина, яка утворювала майже замкнену групу;
- е) православна церква володіла значними маєтностями, а священники мали великий вплив на населення;
- е) міста не мали магдебурзького права і перебували під юрисдикцією козацтва;
- ж) в містах Слобожанщини ремісники створювали цехи;
- з) селяни були особисто вільними, але проживали в основному на землях козацької знаті;
- и) поруч з українцями на Слобожанщині, зокрема й на “вільних військових землях”, оселялися росіяни (приблизно третина населення);
- і) земля в Слобожанщині перебувала здебільшого у державній власності, але часто траплялася й її “займанщина”.

24. Запорозька Січ була остаточно зруйнована російською царицею Катериною II, тому що:
- а) імператриця ненавиділа українців, а запорожці уособлювали в собі їхні кращі якості та були стійкими прихильниками української автономії;
 - б) вона перестала бути військовим захисником Півдня після занепаду Кримського ханства й Османської імперії, але зберігала свій демократичний устрій, була опорним пунктом “бунтівників” та перешкодою для колонізації Північного Причорномор’я;
 - в) вона була потенційною союзницею татар під час неминучих російсько-турецьких воєн за вихід до Чорного моря.
25. Із перелічених заходів та реформ президента Малоросійської колегії та генерал-губернатора Малоросії графа П. Рум’янцева відберіть ті, здійснення яких означало ліквідацію ознак української автономії (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) укладення “Генерального опису Малоросії”;
 - б) заміна натуральних повинностей на утримання російських військ грошовим податком;
 - в) налагодження роботи місцевої адміністрації;
 - г) розпорядження про обмеження переходів селян;
 - г) ліквідація Запорозької Січі;
 - д) поділ Гетьманщини на намісництва;
 - е) ліквідація полково-сотенного адміністративного поділу і запровадження повітового;
 - є) перетворення козацьких полків у регулярні військові частини;
 - ж) ліквідація шляхетських судів;
 - з) переведення рядових козаків у розряд державних селян.
26. Рух гайдамаків у XVIII ст. розпочався:
- а) на Лівобережжі та Слобожанщині;
 - б) на Правобережній Україні;
 - в) в Галичині, на Буковині та в Закарпатті.
27. Опришки у XVI-XVIII ст. діяли:
- а) на Лівобережжі та Слобожанщині;
 - б) на Правобережній Україні;
 - в) в Галичині, на Буковині та в Закарпатті.

Основна література

11, 14, 15, 18, 19-21, 23-26, 29, 32, 38, 39, 44, 47, 50, 51, 53, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні [Текст] / В. Антонович. – К., 1991.
2. Апанович О. Передумови і наслідки скасування Запорозької Січі [Текст] / О. Апанович // Вітчизна. – 1990. – № 9.
3. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. [Текст] / В. Й. Борисенко. – К., 1986.
4. Горобець В. М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст.: тенденції, характер, етапи [Текст] / В. М. Горобець, О. К. Струкевич // Укр. іст. журн. – 1997. – № 1. – С. 22-42.
5. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право [Текст] / О. Гуржій. – К., 1996.
6. Запорізька Січ [Текст] : короткий довідник / упоряд. М. Новиченко. – К., 1992.
7. Зубалій О. Національно-визвольна революція українського народу 1648-1657 рр. Створення нової української держави [Текст] / О. Зубалій, Д. Рященко // Історія України. – 2001. – № 29-30. – С. 1-6.
8. Історія запорізького козацтва: сучасний стан та проблеми дослідження [Текст]. – Дніпропетровськ, 1990.
9. Історія України в особах: Литовсько-польська доба [Текст]. – К., 2001.
10. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація гетьманщини (1760-1830 рр.) [Текст] / З. Когут – К., 1996.
11. Кривошея В. Органи управління Речі Посполитої, Гетьманщини і Запорозької Січі [Текст] / В. Кривошея // Історія України. – 2002. – № 17. – С. 2-3.
12. Кулиняк Д. І. Останній кошовий Петро Калнишевський [Текст] / Д. Кулиняк. – К., 1991.
13. Лепявко С. А. Наливайко і повстання 1591-1596 рр. У пам'яті сучасників і нащадків [Текст] / С. А. Лепявко // Укр. іст. журн. – 1992. – № 2. – С. 131-138.
14. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659 рр. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті [Текст] / В. Липинський // Укр. іст. журн. – 1992. – № 2; 4.
15. Лола О. П. Гайдамацький рух на Україні 20-60-х рр. XVIII ст. [Текст] / О. Лола. – К., 1965.
16. Мельник Л. Гетьманщина першої чверті XVIII століття [Текст] / Л. Мельник. – К., 1997.
17. Мельник Л. Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669-1709 рр.) [Текст] / Л. Г. Мельник – К., 1995.

18. Мицик Ю. А. Як козаки воювали [Текст] / Ю. А. Мицик, С. М. Плохій, І.С. Сторожченко. – Дніпропетровськ, 1991.
19. Наливайко Д. Козацька християнська республіка [Текст] / Д. Наливайко. – К., 1992.
20. Толочко П. Русь – Мала Русь – руський народ у другій половині XIII-XVII ст. [Текст] / П. Толочко // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 3-9.
21. Олійник О. Запорожці і татари – вороги чи сусіди? [Текст] / О. Олійник // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 72-78.
22. Сергієнко Г. Я. Біля витоків українського козацтва й Запорізької Січі [Текст] / Г. Я. Сергієнко // Укр. іст. журн. – 1992. – № 12. – С. 68-74.
23. Сергійчук В. Статті Хмельницького та їх доля [Текст] // Наука і суспільство. – 1990. – № 6.
24. Славянская энциклопедия. XVII век [Текст] : в 2-х т. – Т. 1 : А-М. – М., 2004.
25. Славянская энциклопедия. XVII век [Текст] : в 2-х т. – Т. 1 : Н-Я. – М., 2004.
26. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції [Текст] / А. Г. Слюсаренко, В. М. Томенко. – К., 1993. – С. 5-19.
27. Смолій В. А., Гуржій С. П. Становлення української феодальної державності [Текст] / В. А. Смолій, С. П. Гуржій // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 10-20.
28. Смолій В. А. Традиції визвольної війни 1648-1654 рр. в антифеодальній боротьбі на Україні [Текст] / В. А. Смолій // Укр. іст. журн. – 1991. – № 1. – С. 13-23.
29. Смолій В. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. [Текст] / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1992.
30. Смолій В. А. Українська козацька держава / В. А. Смолій // Укр. іст. журн. – 1991. – № 4. – С. 4-19.
31. Смолій В. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті [Текст] / В. Смолій // Укр. іст. журн. – 1991. – № 5. – С. 61-72.
32. Степанков В. С. Українська революція 1648-1676 рр. у контексті європейського революційного руху XVI-XVII ст.: спроба порівняльного аналізу [Текст] / В. С. Степанков // Укр. іст. журн. – 1997. – № 1. – С. 3-21.
33. Стецишин О. Метаморфози політики гетьмана Хмельницького. Від Стамбула до Москви – один крок [Текст] / О. Стецишин // Політика і культура. – 2002. – № 41 (172). – С. 42-43.
34. Стецишин О. Політичні ігри гетьмана Хмельницького [Текст] / О. Стецишин // Політика і культура. – 2002. – № 40 (171). – С. 44-45.

35. Угода та конституція Пилипа Орлика [Текст] // Літературна Україна. – 1991. – 12 липня.
36. Українська народність: Нариси соціально-економічної і етнополітичної історії [Текст]. – К., 1990.
37. Шашкевич Н. Гетьманська Україна: полки, сотні Лівобережжя [Текст] / Н. Шашкевич // Пам'ятки України. – 1990. – № 2.
38. Щербак В. О. Джерела формування українського козацтва [Текст] / В. О. Щербак // Укр. іст. журн. – 1994. – № 2-3. – С. 75-83.
39. Щербак В. Антифеодальні рухи на Україні напередодні Визвольної війни 1648-1654 рр. [Текст] / В. Щербак. – К., 1989.
40. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків [Текст] / Д. І. Яворницький : в 3-х т. – К., 1990.
41. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії [Текст] / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 77-84.
42. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни [Текст] / Т. Яковлева – К., 1998. – С. 58-108.

Тема 3. Українські землі в ХІХ столітті

План семінарського заняття № 1

1. Участь українського населення у війні 1812 р. Декабристи в Україні.
2. Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
3. Імперські реформи 60-70-х років ХІХ ст.
4. Український національний рух у Наддніпрянській Україні.

Методичні рекомендації

У кінці ХVІІІ ст. Російська держава розширила свої кордони за рахунок Правобережної України, Малоросії та Новоросії.

Готуючи відповідь на перше питання, необхідно проаналізувати становище українських земель у складі Російської імперії на початку ХІХ ст. та участь українців у війні 1812 р. Підкреслити, що рідко коли спостерігався такий різноманітний, захоплюючий і широкий розквіт ідей, як у ХІХ ст. Чому ми так говоримо? З'являються люди (інтелігенція), які висунули концепцію нації. Тепер ці люди не тільки дотримуються способу тлумачення суспільства, а й кажуть про те, як вплинути на його розвиток, тобто змінити його. Це стосується і декабристів України.

Діяльність декабристів в Україні ми пов'язуємо насамперед з діяльністю “Південного товариства”. Пізніше до нього приєдналось “Товариство об'єднаних слов'ян”. Доцільно розглянути, як вирішувалась проблема України в програмних документах декабристів, які завдання ставили повстанці Чернігівського полку (січень 1926 р.) і яка їх доля. Звернути увагу на причини поразки декабристського руху, на його соціальний склад та мету.

На початку ХІХ ст. в середовищі української інтелігенції активно йде робота по з'єднанню національної культури з політичною ідеологією (друге питання). У грудні 1845 року з ініціативи Костомарова, Гулака, Білозерського та інших виникає таємна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство. З'ясуйте його склад, програмні документи, діяльність і причини розгрому.

У третьому питанні слід проаналізувати реформи 60-70-х років ХІХ ст., що проходили в Російській імперії, починаючи від фінансової до міської. Після земельної реформи 1861 р. починається розвиток капіталізму, тому реформи 60-70-х років (земська, судова, міського самоврядування, військова, у сфері освіти мали буржуазний характер. Необхідно дати оцінку цих реформ та показати їх місце і значення в історії країни.

Четверте питання слід розпочати з аналізу зародження національного руху в Наддніпрянській Україні в кінці 50-х років ХІХ ст. З'ясувати, які причини викликали нову хвилю культурно-просвітницької діяльності української інтелігенції в другій половині ХІХ ст., які організації та течії діяли в цей час на Україні.

План семінарського заняття № 2

1. Західноукраїнські землі на початку ХІХ ст. Революція 1848-1849 рр. Головна руська рада.
2. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях в другій половині ХІХ ст.
3. Формування перших українських політичних партій.

Методичні рекомендації

У другій половині ХVІІІ ст. внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1775, 1795 рр.) польсько-литовська держава перестала існувати. Це прямо позначилось на українцях: Галичина, Буковина та Закарпаття відійшли до Австро-Угорщини. Тому в першому питанні слід проаналізувати економічне, релігійне та культурне становище західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії. Звернути увагу на реформи, які проводив австрійський уряд стосовно народів, що проживали в її межах. Пояснити, чи відрізнялися ці реформи від реформ Російської імперії, назвати причини та наслідки революції 1848-1849 рр. для українців.

У другому питанні семінарського заняття проаналізувати суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях після революції, який мав кілька напрямків (москвофіли, народовці, радикали). Слід розкрити напрямки діяльності кожної течії і вказати, які відмінності були між ними.

У 90-х роках XIX ст. українці переходять від культурно-просвітницької до політичної діяльності. Це було пов'язано з формуванням перших політичних українських партій в Галичині (третє питання). Потрібно згадати що це були за партії, які позиції вони відстоювали. Починаючи з 1900 р. українські політичні партії починають формуватися і в Наддніпрянській Україні. З'ясувати, на яких позиціях стояли політичні сили Наддніпрянщини і чи відрізнялися вони від західноукраїнських партій.

Термінологічний словник

Абсолютизм – необмежена монархія, форма державного правління, за якої політична влада повністю належить одній особі – монархові та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Автономія – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць.

Буржуазія – частина суспільства, зайнята підприємницькою діяльністю.

Валуєвський циркуляр – таємне розпорядження, видане 20 липня 1863 р. міністром внутрішніх справ Росії П. Валуєвим, згідно з яким заборонялося друкувати науково-популярну й релігійну літературу (крім наукових і художніх творів) українською мовою.

Головна руська рада – орган громадського самоуправління українців, створений 2 травня 1848 р. у Львові на хвилі піднесення революційного руху в Східній Галичині.

Громади – напівлегальні організації української інтелігенції соціально-політичного спрямування, що діяли в другій половині XIX ст. Виникли в умовах пожвавлення національного руху як вияв прагнень інтелектуальної еліти. Не мали усталених програм і не були чіткими організаційними структурами, а лише репрезентували найбільш активну національну свідому інтелігенцію та студентство. У зв'язку з рухом громад з'явився термін “українофіли” – спочатку в правлячих колах і з певним негативним відтінком. Згодом і самі діячі культурно-національного руху, яких цікавили проблеми української історії, культури, мови, літератури, етнографії, називали себе українофілами.

Громадська думка – відображення ставлення народу або окремих спільнот до влади, її діяльності, політики.

Декабристи – учасники повстання в Санкт-Петербурзі 14 грудня 1825 р. та в Україні, а також члени причетних до цього антиурядових гуртків.

Державна символіка – зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів тощо, яка репрезентує національно-державницьку ідею. Основними атрибутами державності є герб, гімн та прапор.

Емський указ – таємний законодавчий документ про повну заборону українського письменства, виданий 18 травня 1876 р. Олександром II.

Заколот – таємна змова вузького кола осіб з метою здійснення збройного повалення існуючої влади, щоб примусити її прийняти потрібне рішення.

Земства – органи місцевого (земського) самоврядування, створені, згідно з земською реформою 1864 р., у більшості губерній європейської Росії, зокрема й в Україні. Юридично вони були загально-становими виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Займалися питаннями місцевого господарства, медицини, народної освіти, місцевого зв'язку, страхування, статистики. Скасовані в 1918 р.

Імперія – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків. Виникають внаслідок загарбання територій, колонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

Консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Кріпосне право – система аграрних відносин, за яких можновладець є власником землі, наданої селянинові у володіння чи безпосереднє користування, і неповним власником виробника на ній.

Малоросійство – комплекс провінціалізму серед частини громадянства України, зумовлений її довгим перебуванням у складі Російської імперії. Виявляється в байдужому ставленні до українських національно-державницьких традицій і прагнень, часто в активній підтримці російської культури, великодержавної політики.

Масонство – альтернативний до державних структур і державної ідеології громадський рух. В Україні першу масонську ложу було засновано у Вишнівці в 1742 р.

Монархія – форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи – глави держави – спадкоємного монарха.

Москвофільство (русофільство) – суспільно-політична течія в Галичині, на Буковині та Закарпатті в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., що ставила собі за мету приєднання Західної України до Росії. Ґрунтувалася на концепції слов'янофільства.

Народовці – діячі культурницького, згодом політичного руху, що виник на початку 1860-х років серед української інтелігенції в Галичині на противагу рухові москвофілів. Народовці сповідували традиції національного відродження в дусі демократизму, пропагували живу народну мову в літературі та школі, займалися видавничою діяльністю.

Національно-визвольний рух – боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування, іноземного гноблення і завоювання національної незалежності, реалізацію нацією її права на самовизначення, створення національної держави. Боротьба українського народу з іноземними поневолювачами велась під прапорами національного захисту і відтворення самобутності, свободи і народовладдя.

Нація – політично, державно організований народ.

Панславізм – культурна і політична течія слов'янських народів, в основі якої уявлення про етнічну та мовну спорідненість слов'ян, необхідність їх політичного об'єднання.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Політична реакція – прагнення зберегти і закріпити віджилий соціально-політичний лад та політичні порядки.

Промислова революція або промисловий переворот – система економічних і соціально-політичних змін, в яких знайшов вираження перехід від заснованої на ручній праці мануфактури до великої машинної індустрії.

“Просвіти” – самодіяльні національно-культурні, економічні та освітні українські товариства, які існували як у Східній, так і в Західній Україні в 1868-1939 рр.

Радикал – прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів.

Рекрутчина – система комплектування регулярної армії і військово-морського флоту в Російській імперії у XVIII-XIX ст. Запроваджена в 1705 р. указом Петра I. У 1874 р. замінена загальною військовою повинністю.

Соціалізм – вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Українофільство – течія серед інтелігенції щодо українських земель, що входили до складу Чехословаччини. Проповідувала пріоритет і абсолютизацію національних цінностей і характеристик українського народу.

Унітарна держава – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

Хлопомани – кількісно невелике відгалуження українського культурно-національного руху другої половини XIX ст. Хлопоманство зароджувалося як рух за розвиток української мови. Сам термін означає бажання зблизитися з простим людом – холопами. Хлопомани розмовляли лише українською мовою, носили національний одяг, улаштували маніфестації на честь Т. Шевченка.

Капіталізм – суспільно-економічна формація, основою якої є приватна власність на засоби виробництва та використання найманої праці.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Адміністративний устрій українських земель у складі Російської держави в кінці XVIII – на початку XIX століття.
2. Масонство в Україні.
3. Українська еміграція XIX століття.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Коли виникли громади та яку роль вони відіграли в національному відродженні України?
2. Розкажіть про діяльність і громадсько-політичні погляди М.П. Драгоманова.
3. Які декабристські організації діяли в Україні? За що вони боролися?

4. Коли виникло Кирило-Мефодіївське братство? Чим воно займалося? Який його склад та керівництво?
5. Проаналізуйте з допомогою хрестоматії програмні документи Кирило-Мефодіївського братства.
6. Які реформи були проведені в Росії в другій половині XIX ст.? Як здійснювався розвиток України в пореформений період?
7. Порівняйте становище українців в Австро-Угорській та Російській імперіях на початку XIX ст. Які можна виділити відмінності?
8. Які суспільно-політичні течії діяли на західноукраїнських землях? Порівняйте їх напрямки діяльності.
9. Яке значення мали для українців Валуєвський та Емський циркуляри?
10. Під яким гаслом проходила революція в Австрійській імперії 1848 р.? Як змінилося становище українців після революційних подій?
11. Складіть таблицю “Формування українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст.” Проаналізуйте їх діяльність.
12. Розкажіть про напрямки діяльності “просвіт”.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Українські землі в XIX – на початку XX ст. входили до складу:
 - а) Російської імперії, Речі Посполитої, Туреччини;
 - б) Російської імперії, Австро-Угорщини;
 - в) Австро-Угорщини, Російської імперії та Туреччини.
2. На території Лівобережної України (Малоросії) кріпосне право було запроваджене в:
 - а) 1775 р.;
 - б) 1783 р.;
 - в) 1796 р.
3. Кріпосне право на території Південної України (Новоросії) було запроваджене в:
 - а) 1775 р.;
 - б) 1783 р.;
 - в) 1796 р.
4. Більшість козацької старшини Гетьманщини та Слобожанщини після ліквідації української автономії Катериною II:
 - а) чинила пасивний опір, тому була знищена чи переведена в рядові козаки;
 - б) отримала російське дворянство і підтвердження прав на володіння маєтностями та селянами;
 - в) змушена була покинути батьківщину і осіла в європейських країнах та Туреччині, створивши осередки української діаспори.

5. Переважна більшість галичан-українців у XIX – на початку XX ст. за віросповіданням були:
 - а) римо-католиками;
 - б) греко-католиками;
 - в) православними.
6. Повернути Правобережну Україну польському королеві, зберегти за австрійським імператором Галичину і віддати йому Волинь, турецькому султану передати Крим і Північне Причорномор'я, а решту українських земель розділити на військово-колоніальні області на чолі з генералами своєї армії – такими були плани імператора:
 - а) Олександра I;
 - б) Наполеона I;
 - в) Франца-Йосифа I.
7. Російський уряд пообіцяв перевести в козацький стан тих українців з родинами, які:
 - а) брали участь у військових діях проти Наполеона I в складі козацького ополчення;
 - б) брали участь у придушенні руху декабристів та селянських бунтів у складі допоміжних загонів;
 - в) виявили готовність переїхати в Північне Причорномор'я, на цілинні землі Новоросії.
8. Масонські ложі, що існували в Україні у XIX – на початку XX ст., – це:
 - а) професійні організації “вільних каменярів” – ремісників-будівельників, досконалих знавців своєї справи;
 - б) громадські організації, члени яких, в основному дворяни, були прихильниками абсолютизму і виступали проти суспільних перетворень;
 - в) таємні релігійно-етичні організації, члени яких висловлювались за моральне вдосконалення людей і об'єднання всіх у “розумному” суспільстві на принципах братерства, рівності, взаємодопомоги і вірності.
9. Засновником таємного Малоросійського товариства був:
 - а) В. Капніст;
 - б) В. Лукашевич;
 - в) М. Новиков.
10. У Тульчині на Поділлі 1821 р. було створене:
 - а) Малоросійське товариство;
 - б) Південне товариство;
 - в) Північне товариство.

11. Поділ Росії на тринадцять федеративних штатів, два з яких – Чорноморський зі столицею в Києві та Український зі столицею в Харкові збігалися з територією колишніх Гетьманщини і Слобожанщини, передбачав(ла):
- а) “Катехізіс автономіста” В. Лукашевича;
 - б) “Руська правда” П. Пестеля;
 - в) “Конституція” М. Муравйова.
12. “Руська правда” П. Пестеля, яка була програмним документом Південного товариства, передбачала:
- а) створення двох українських “держав” у складі конституційної Росії;
 - б) збереження цілковитої політичної єдності українських і російських земель у майбутній Російській республіці;
 - в) створення незалежної Української держави в складі слов’янської федерації.
13. У Новограді-Волинському у 1823 р. було створене:
- а) Малоросійське товариство;
 - б) Південне товариство;
 - в) Товариство об’єднаних слов’ян.
14. Ліквідація самодержавства та кріпацтва і створення загальнослов’янської федеративної республіки – програмні вимоги:
- а) Малоросійського товариства;
 - б) Південного товариства;
 - в) Товариства об’єднаних слов’ян.
15. Повстання Чернігівського піхотного полку в Україні, організоване декабристами, відбулося:
- а) 14-25 грудня 1825 р.;
 - б) 29 грудня 1825 р. – 3 січня 1826 р.;
 - в) 7-15 січня 1826 р.
16. З-поміж наведених виберіть твердження, які містять зміст інвентарної реформи на Правобережній Україні (декілька правильних варіантів відповіді).
- а) поміщики не мали права карати селян без суду, засилати їх у Сибір, здавати в рекрути, переводити в дворові;
 - б) частина поміщицьких земель переходила в тимчасове користування селян;
 - в) панщина була обмежена 14 тижнями на рік;
 - г) розміри панщинних робіт визначались з урахуванням майнового стану кожного селянського господарства.

17. Чия це біографія?

Був викуплений з кріпацтва в 24-річному віці. Навчався в Петербурзькій Академії мистецтв. Входив до Кирило-Мефодіївського братства. Написав поетичну збірку, яка зробила його ім'я відомим і шанованим українцями. За революційні мотиви своїх поезій був покараний солдатчиною.

- а) Т. Шевченко;
- б) П. Куліш;
- в) М. Гулак.

18. Чия це біографія?

Син поміщика-росіянина та селянки-українки. Закінчив Харківський університет. Був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Написав ряд фундаментальних праць з історії України XVI-XVIII ст. та літературних творів, як правило, історичного змісту. Вважається засновником народницького напрямку в українській історіографії.

- а) Т. Шевченко;
- б) П. Куліш;
- в) М. Костомаров.

19. Чия це біографія?

Син вільного селянина. Вчився в Київському університеті. Працював учителем. Був членом Кирило-Мефодіївського братства. Написав низку поетичних та прозових творів, зокрема перший в новій українській літературі історичний роман. Створив оригінальну українську абетку. Перекладав Біблію, європейських класиків.

- а) Т. Шевченко;
- б) М. Костомаров;
- в) П. Куліш.

20. Таємне Кирило-Мефодіївське братство було створене в:

- а) Києві;
- б) Харкові;
- в) Санкт-Петербурзі.

21. Програмний документ Кирило-Мефодіївського братства – це:

- а) “Книга буття українського народу (Закон Божий)”;
- б) “Катехізіс автономіста”;
- в) “Кобзар”.

22. Виберіть серед перелічених прізвища тих галичан, які відомі сьогодні як “Руська трійця”: Д. Зубрицький, М. Левицький, Й. Лозинський, М. Шашкевич, І. Могильницький, Я. Головацький, А. Добрянський, І. Вагилевич, О. Духнович.
23. Головна руська рада в Галичині діяла в:
- 1846-1848 рр.;
 - 1848-1849 рр.;
 - 1848-1851 рр.
24. З-поміж наведених тверджень про основні результати національного руху українців у Галичині в 1848-1849 рр. (виберіть декілька правильних варіантів відповіді):
- поділ Галичини на окремі провінції: українську (з центром у Львові) та польську (з центром у Кракові);
 - заснування української преси;
 - розгортання культурно-просвітницького руху серед українців і створення його осередків – “Галицько-руської мариці” та “Народного дому”;
 - відкриття кафедри історії Русі у Львівському університеті;
 - відкриття кафедри руської словесності (мови та літератури) у Львівському університеті;
 - утвердження ідеї національної окремішності русинів Галичини на Слов’янському конгресі в Празі та на “Соборі руських вчених” у Львові.
25. Панщина в Галичині та на Буковині була скасована Маніфестом імператора Фердинанда в:
- 1846 р.;
 - 1848 р.;
 - 1853 р.
26. Встановіть відповідність:
- 1861 р. 1) запровадження загальної військової повинності для жителів підросійської України
 - 1864 р. 2) створення земств на Лівобережній та Південній Україні
 - 1870 р. 3) запровадження дум – органів самоврядування в східноукраїнських містах
 - 1874 р. 4) ліквідація кріпацтва в підросійській Україні
5) запровадження єдиної системи початкової освіти, початок розбудови мережі класичних та реальних гімназій на східноукраїнських землях
6) запровадження в підросійській Україні публічного суду за участю громадських представників.

27. Виберіть серед наведених тверджень ті, що розкривають наслідки реформ 60-70-х років у Російській імперії для соціально-економічного життя населення України (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) забезпечили провідну роль поміщицьких господарств у виробництві сільськогосподарської продукції та торгівлі нею;
 - б) стимулювали розгортання ринкових відносин;
 - в) прискорили формування ринку вільної робочої сили;
 - г) прискорили процес урбанізації в східноукраїнських землях;
 - д) активізували переведення селян на місячну та урочну систему;
 - е) забезпечили соціальну рівність селян;
 - є) активізували промисловий розвиток східноукраїнських земель;
 - є) спричинили зростання прошарку інтелігенції.
28. З-поміж перелічених виберіть напрями діяльності українських громад у 60-ті роки ХІХ ст.: (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) вивчення української історії та народної культури;
 - б) піднесення агрокультури українського села;
 - в) організація освіти дітей та дорослих рідною мовою;
 - г) видання навчальної та художньої літератури мовою народу;
 - д) поширення прокламацій та листівок із антиурядовими заявами;
 - е) підготовка національно-визвольного повстання в Україні;
 - є) терористичні акти проти російських чиновників-українофобів.
29. Виберіть основні заборонні положення таємного циркуляру міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) друкування українською мовою шкільних та релігійних видань;
 - б) театральні вистави та публічні декламації українською мовою;
 - в) вивчення будь-яких шкільних дисциплін українською мовою;
 - г) ввіз до Російської імперії україномовних творів з-за кордону;
 - д) проголошував, що “малороссийского языка не было, нет и быть не может”.
30. Виберіть з-поміж перелічених основні заборонні положення Емського указу Олександра ІІ (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) видання оригінальної та перекладної літератури українською мовою (окрім наукових та художніх творів, які могли друкуватись російським прописом);
 - б) театральні вистави та публічні декламації українською мовою;
 - в) вивчення будь-яких шкільних дисциплін українською мовою;
 - г) увіз до Російської імперії україномовних творів з-за кордону;
 - д) проголошував, що “малороссийского языка не было, нет и быть не может”.

31. Мовно-літературний, а пізніше й політичний рух другої половини XIX ст., що об'єднував в основному консервативно і проросійськи орієнтовану духовну та світську українську інтелігенцію Галичини, Буковини і Закарпаття, називають:
- а) москвофільським (русофільським);
 - б) народовським;
 - в) радикальним.
32. Культурницький, а далі й політичний рух другої половини XIX ст., що об'єднував в основному українську ліберально та національно орієнтовану світську й духовну інтелігенцію Галичини, Буковини та Закарпаття, називають:
- а) москвофільським (русофільським);
 - б) народовським;
 - в) радикальним.
33. Виберіть твердження, які розкривають напрями діяльності товариства “Просвіта” з 90-х років XIX ст. (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) піднесення рівня освіти селян;
 - б) пропаганда серед західноукраїнського селянства соціалістичних ідей;
 - в) створення сільських читалень, бібліотек та “народних домів”;
 - г) організація хорових колективів, театральних гуртків, гімнастичних товариств;
 - г) організація в селах Галичини й Буковини осередків українських політичних партій;
 - д) поширення серед селянства книжок, написаних “язичієм”;
 - е) пропаганда ідей економічної самопомоги (кооперації);
 - є) створення громадських крамниць, позичкових товариств, кооперативів;
 - ж) пропаганда атеїзму;
 - з) поширення українських книжок та преси.
34. Громадсько-політичний рух останньої чверті XIX ст., започаткований молодшим поколінням української світської інтелігенції, яке було опозиційно налаштоване як до влади, так і до існуючих у краї громадсько-політичних течій і сповідувало ідеї соціалізму, називають:
- а) русофільським (москвофільським);
 - б) народовським;
 - в) радикальним.

35. Перші нелегальні марксистські гуртки в Україні з'явилися:
- а) наприкінці 60-х років XIX ст.;
 - б) наприкінці 80-х років XIX ст.;
 - в) на початку XX ст.
36. “Братство тарасівців” було:
- а) першим на східноукраїнських землях культурно-просвітнім товариством;
 - б) першою на східноукраїнських землях політичною організацією української молоді;
 - в) першим на східноукраїнських землях колективним господарством на паях.

Основна література

14, 15, 18, 20, 21, 23-25, 30, 32, 34, 38, 44, 47, 50, 51, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Гунчак Т. Україна перша половина XX століття: Нариси політичної історії [Текст] / Т. Гунчак. – К., 1993. – С. 7-30.
2. Калугін Ю. Декабристи на Україні [Текст] / Ю. Калугін. – К., 1971.
3. Кирило-Мефодіївське товариство [Текст] : зб. документів. – К., 1990.
4. Кондратюк К. Нариси історії українського національного руху XIX ст. [Текст] / К. Кондратюк. – Тернопіль, 1993.
5. Костомаров М. І. “Закон Божий” (Книга буття українського народу) [Текст] / М. І. Костомаров. – К., 1991.
6. Крижанівська О. О. Таємні організації в Україні (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.) [Текст] / О. О. Крижанівська. – К., 1998.
7. Магочій П. Українське національне відродження. Нова політична структура [Текст] / П. Магочій // Укр. іст. журн. – 1991. – № 3.
8. “Русалка Дністрова” [Текст]: документи і матеріали. – К., 1989.
9. “Руська Трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури на Україні [Текст]. – К., 1987.
10. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної свідомості (кінець XVIII – початок XIX ст.) [Текст] / В. Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1993. – № 7-8. – С. 3-16.
11. Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні у другій половині XIX ст. [Текст] / В. Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1991. – № 5.
12. Українська ідея. Перші речники [Текст]. – К., 1994. – С. 97-150.
13. Хроника рабочего движения на Украине (1861-1899) [Текст]. – К., 1991.
14. Шип М. А. Культурно-національне питання на Україні [Текст] / М. А. Шип // Укр. іст. журн. – 1990. – № 3.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 4 Новітня історія України

Тема 4. Україна в першій третині ХХ століття (1900-1930-ті роки)

План семінарського заняття № 1

1. Україна на початку ХХ століття. Революція 1905-1907 рр. Столипінська аграрна реформа, її наслідки.
2. Початок Першої світової війни. Головні воєнні дії на території України. Український національно-визвольний рух у роки війни.
3. Революційна ситуація в Росії 1917 р. Створення Центральної Ради та її діяльність.
4. Гетьманат П. Скоропадського.
5. Директорія і відновлення Української Народної Республіки. Об'єднання УНР і ЗУНР.

Методичні рекомендації

Готуючи відповідь на перше питання, слід пам'ятати, що революція 1905-1907 рр. у Росії була першою буржуазно-демократичною революцією епохи імперіалізму. Економічними і політичними передумовами цієї революції були глибокі суперечності самодержавно-поміщицького ладу. Слід показати, в чому проявився робітничий і селянський рух, як розгорталася боротьба в армії і на флоті, а також діяльність української думської громади в Державних думах Російської імперії. Окремо розглянути столипінську аграрну реформу, її причини, хід та наслідки, які вона мала як для Росії, так і для України.

Друге питання семінарського заняття доцільно розпочати з аналізу причин і характеру війни, характеристики країн, які ввійшли в два військово-політичні союзи. Важливо зрозуміти, що в цій війні уже вкотре українці воювали проти українців. Війна затягувалася. Фронти залишалися майже без змін, якщо не брати до уваги наступ російських військ у травні 1916 року під керівництвом генерала А. Брусилова, тому слід детально розглянути хід військових дій на українських територіях. Під час Першої світової війни знову поживається український національно-визвольний рух. Вказати причини цього поживлення, організації, які відновили свою діяльність або утворилися знову. Звернути увагу на те, чим займалися українські політичні сили під час війни, кого підтримували і за що боролися.

Розкриваючи третє питання, необхідно показати, як розвивались події в Росії на початку 1917 р., усвідомити, що весь хід і зміст революції відзначала боротьба трьох політичних сил: урядової, ліберальної

і демократичної. Лютнева революція відкрила новий період в історії України. Нова обстановка вимагала від українців і нового плану. Тому доцільно розкрити механізм утворення в Україні Центральної Ради на чолі з М. Грушевським, проаналізувати відношення до неї різних верств населення. Варто дати аналіз внутрішньої політики Центральної Ради (перші кроки нового державного утворення) і стосунки її з Тимчасовим урядом і Радянською Росією, проаналізувати, як змінювався і в чому зміст 4-х універсалів Центральної Ради, що взагалі було позитивного і негативного в діяльності Центральної Ради. Розкрити механізм зовнішньої політики ЦР: 1) дипломатичні відносини; 2) участь України в переговорах у Брест-Литовську; 3) економічна угода Центральної Ради з Німеччиною і Австро-Угорщиною.

Висвітлюючи четверте питання, доцільно вказати на причини, які привели до зміни влади, прихід до неї гетьмана П. Скоропадського, пояснити, чому ідея Гетьманату перемогла. Необхідно показати, що було позитивного і негативного в діяльності Гетьманату за 7,5 місяців правління, а також розкрити дипломатичні стосунки гетьманського уряду.

У грудні 1918 р. Директорія урочисто увійшла до Києва (п'яте питання). Становище нової влади було дуже хитке. Україна була оточена ворогами з усіх боків: польські війська на заході, рух радянських військ зі сходу, антибільшовицькі сили генерала Денікіна на південно-східному кордоні, присутність німецьких та австрійських військ. Тому і в самому керівництві Директорії існувало дві лінії поведінки: Винниченко – за союз з більшовиками, Петлюра – за союз з Антантою проти більшовиків. Треба подумати над терміном “директорія”. Пояснити, що він означає і хто входив до її складу, а також яке значення мала подія 22.01.19; чому Директорія не могла утриматися при владі.

План семінарського заняття № 2

1. Політика “військового комунізму” в Україні, її соціально-економічні та політичні наслідки.
2. НЕП.
3. Індустріалізація та колективізація в Україні.
4. Створення СРСР. Політика “українізації”.
5. Репресії 30-х років ХХ ст.

Методичні рекомендації

За сім з половиною років війни перетворили підпорядковані більшовикам території на руїни. Україна в цих війнах втратила найдорожче – 1,5 млн. життів. Треба було терміново щось робити, щоб не допустити повного розвалу господарства (перше питання), тому була

введена політика “військового комунізму”. Проаналізувати та вказати її наслідки.

У 1920 році політика “військового комунізму”, впроваджена під час громадянської війни, себе вичерпала. Доцільно розкрити суть нової економічної політики, впровадженої на X з’їзді РКП (б) в 1921 році, охарактеризувати термін її дії та наслідки (друге питання).

Готуючись до відповіді на третє питання, доцільно розповісти, коли розпочалася індустріалізація і колективізація, з якою метою вони здійснювалися, за рахунок яких коштів, зазначити позитивне і негативне в їх проведенні і, звичайно, вказати, які вони мали наслідки. Окремо звернути увагу на причини голодомору, цього геноциду проти українців, а також (бажано на місцевому матеріалі) показати наслідки цієї трагедії для всієї України.

На початку 20-х років ХХ ст. на порядок денний постає питання національно-державного будівництва (четверте питання). Необхідно пояснити суть сталінської концепції автономізації і ленінської – федерації (до утворення 30 грудня 1922 р. СРСР). Показати, як здійснювалася в 20-ті роки ХХ ст. політика українізації.

Під час підготовки до п’ятого питання слід розглянути причини репресивних заходів, що поширилися в державі в 30-ті роки ХХ ст. З’ясувати, які соціальні та професійні групи перш за все підлягали репресіям, якою була доля репресованих. Розкрити сутність тоталітарного режиму, пояснити, чи можна виправдати злочини, спрямовані проти свого ж народу.

Термінологічний словник

Автономія – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць.

Авторитаризм – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб’єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Анархізм – ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством.

Антанта – військово-політичний союз між Великобританією, Францією та царською Росією, створений у 1904-1907 рр. на противагу

так званому Троїстому союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) в боротьбі за перерозподіл світу.

Багатопартійна система – цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою. Багатопартійна система є одним із критеріїв розвинутої політичної системи суспільства та її атрибутів; існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціально-політичного життя та наявністю громадянського суспільства.

“Військовий комунізм” – система політичних, економічних та ідеологічних заходів, на яких базувалася діяльність більшовицької партії та радянської влади з середини 1918 по березень 1921 р.

Геноцид – здійснювані владою масові переслідування, гоніння і навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти.

Денаціоналізація – політика іноземних урядів, спрямована на заперечення факту існування української нації, і відповідно її прав на культурне та державне самовизначення.

Диктатура – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим (скажімо, д. пролетаріату); тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на строк дії надзвичайних обставин для вжиття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану

Директорія УНР – тимчасовий найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений у листопаді 1918 р. для усунення від влади гетьмана П. Скоропадського.

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Індустріалізація – комплекс заходів щодо прискореного розвитку промисловості.

Інтегральний націоналізм – ідеологія ОУН, що заперечувала ліберальні цінності й проповідувала рішучі дії заради національних інтересів. Один із головних ідеологів – Д. Донцов.

Інтервенція – втручання однієї або кількох держав у справи іншої держави або в її взаємозв'язки з третіми державами.

Колективізація – аграрна політика радянської влади в 30-ті роки ХХ ст., що передбачала розвиток сільськогосподарського виробництва на державних засадах у формі колгоспів.

Командно-адміністративні методи управління – сукупність форм і методів управління суспільством, згідно з якими діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а всі фази управлінського циклу – прийняття рішення, організація виконання, контроль за виконанням рішення – ініціюються та здійснюються засобами жорсткого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.

Комітети бідноти (комбід) – організації сільської бідноти. Створювалися як осередки радянської влади на селі під час ліквідації Директорії.

Комнезам (комітети незалежних селян) – громадська організація, яка використовувалась більшовиками для зміцнення своєї соціальної бази на селі.

Конституція – Основний Закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.

Коренізація – політика, яку проводили більшовики з 1923 р., спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію культурно-освітніх закладів, видання преси мовами корінних національностей.

Націоналізм – ідеологія і політика, які проголошують націю однією з найвищих цінностей, стверджуючи, що нація має бути вільною, окремим політичним цілим (автономією, суверенною державою). Термін “буржуазний націоналізм” використовувався радянською ідеологією на означення шовіністичного, агресивного націоналізму, який вимагає безумовного підпорядкування особистості політичним інтересам своєї нації та ворожості до інших націй.

Націоналізація – перехід із приватної у державну власність основних засобів виробництва.

Непман – вид підприємця-власника, сформований під час нової економічної політики.

Нова економічна політика (НЕП) – перехід від політики воєнного комунізму до еквівалентного обміну продукцією між містом і селом на основі ринкових відносин.

Нормалізація – угода між польським урядом та УНДО, згідно з якою УНДО відмовлялася від ідеї боротьби за незалежність України та закликала українців визнати примат інтересів Польської держави. Зі свого боку польський уряд припинив переслідування українських демократичних організацій.

Однопартійна система – неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Існувала в СРСР, деяких інших соціалістичних країнах. На сучасному етапі поширена в постколоніальних країнах, де поки що не сформувалися сучасна розвинута соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.

Організація українських націоналістів (ОУН) – організація, створена в 1929 р. у Відні на з'їзді офіцерських об'єднань. Пізніше переросла в український політичний рух. Боролася за створення самостійної України, вважала головним методом у боротьбі акти терору, експропріації і саботажу.

Паціфікація – заходи польської влади у Східній Галичині з метою “втихомирення” українського населення.

Перша світова війна – військове протиборство між блоками найбільших світових держав початку ХХ ст. – Троїстим союзом та Антантою, в яке поступово було втягнуто 38 держав з населенням 1,5 млрд. (¾ населення всього світу).

Політична ідеологія – система концептуально оформлених політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й один до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Політична реакція – прагнення зберегти і закріпити віджилий соціально-політичний лад та політичні порядки.

Політичний антагонізм – непримиренні суперечності між певними політичними силами суспільства.

Політичний режим – сукупність методів, засобів і способів, з допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

Продовольчий податок – твердо фіксований натуральний податок з селянських господарств, введений у 1921 р. постановою X з'їзду РКП(б) замість продрозкладки.

Революція – корінні зміни в суспільному та державному устроях, формування нового суспільного ладу.

Революційна ситуація – сукупність об'єктивних передумов, необхідних для соціальної революції. Характеризується загальною кризою влади та активністю народних мас.

Репресії – каральні заходи стосовно особи, верстви, групи, суспільства з метою попередження супротивних дій.

Республіка – форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Соціал-демократія – ідеологічна й політична течія, основними вимогами яких є здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; важлива складова політики лівих сил сучасності, передусім Західної Європи.

Соціалізм – вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) – держава, в складі якої Україна, під назвою Українська Радянська Соціалістична Республіка, перебувала протягом 1923-1991 рр.

Тоталітаризм – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Українізація – політика партійно-державних органів УРСР у 20-ті і на початку 30-х років ХХ ст., спрямована на органічне впровадження радянсько-комуністичної ідеології в Україні силами національних кадрів і в доступній для місцевого населення формі.

Українська думська громада – об'єднання частини українських депутатів I та II Державних дум.

Урбанізація – процес збільшення ролі міст у суспільстві. Головний показник урбанізації – збільшення кількості міського населення. Почалася під час промислової революції в XVIII ст.

Ухил (за політичною термінологією 20-30-х років XX ст.) – відхилення від “генеральної” (основної) лінії комуністичної партії, певний напрям діяльності та поглядів, яких притримувалася частина партії, не згодна з більшістю (“анархо-синдикалістський”, дрібнобуржуазний, соціал-демократичний, правий).

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

Централізація – політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Політико-правові погляди М.С. Грушевського.
2. Володимир Винниченко – перший голова українського уряду.
3. Українські Січові стрільці.
4. Союзний договір від 30 грудня 1922 року, його сучасна оцінка.
5. Українське національно-культурне відродження 1920-х років.
6. ОУН: історія створення та діяльності.
7. Голодомор в Україні: причини та наслідки.
8. Тоталітаризм як явище світового порядку, його суть і особливості в Радянському Союзі.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Складіть розповідь-огляд “Україна на початку століття”.
2. Складіть хронологічну таблицю “Революція 1905-1907 рр. в Україні”.
3. Столипінська аграрна реформа, її наслідки.
4. Складіть хронологічну таблицю “Україна в Першій світовій війні”.
5. Охарактеризуйте український національно-визвольний рух у роки Першої світової війни.
6. Коли та навіщо були сформовані Українські Січові стрільці?
7. Проаналізуйте революційну ситуацію в Росії 1917 р.
8. Складіть хронологічну таблицю “Центральна Рада та її діяльність”.
9. Як Лютнева революція в Росії вплинула на піднесення національно-визвольного руху в Україні?

10. Охарактеризуйте політичні сили в Україні після Лютневої революції 1917 р.
11. Вкажіть та проаналізуйте помилки Центральної Ради.
12. Порівняйте політику Гетьманату П. Скоропадського та Центральної Ради.
13. Що означає назва “директорія”?
14. Коли та за яких умов відбулося проголошення ЗУНР?
15. Назвіть причини падіння Гетьманату.
16. За яких умов відбулося об’єднання УНР і ЗУНР?
17. Вкажіть причини та наслідки радянсько-польської війни.
18. Проаналізуйте становище західноукраїнських земель у 1918-1920 рр.
19. Проаналізуйте соціально-економічні та політичні наслідки політики “військового комунізму” в Україні.
20. Чи вивів НЕП країну з господарської розрухи? Обґрунтуйте відповідь.
21. Як і навіщо проводилася індустріалізація та колективізація в Україні?
22. Простежте процес створення СРСР. Навіщо була введена політика “коренізації”? Які наслідки вона мала?
23. Назвіть причини та наслідки репресій 30-х років ХХ ст.
24. Назвіть причини і наслідки голодомору 1932-1933 рр. в Україні.
25. Проаналізуйте суспільно-політичне життя в Україні в умовах тоталітарного режиму.
26. Проаналізуйте становище західноукраїнських земель в 20-30-ті роки ХХ ст.
27. Розкажіть про створення ОУН.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Революційна українська партія була заснована в:
 - а) січні 1900 р.;
 - б) березні 1902 р.;
 - в) лютому 1905 р.
2. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний: Ідея політичної самостійності України вперше на східноукраїнських землях була проголошена в програмі (РУП, УСДРП, РУХС), яку уклав (Д. Антонович, М. Міхновський, В. Винниченко). Програма вийшла окремою брошурою в (1890, 1899, 1900) році під назвою “Самостійна Україна”.
3. Програмні документи загальноросійських партій (кадетів, есерів, есдеків) містили положення:
 - а) про забезпечення національних потреб та інтересів українців;
 - б) не мали положень, в яких йшлося про задоволення національних потреб українців.

4. З-поміж наведених тверджень виберіть ті, що розкривають результати революції 1905 р. для національного руху українців Російської імперії (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) надання східноукраїнським землям політичної автономії в складі Росії;
 - б) виникнення і активізація діяльності українських партій різної ідеологічної орієнтації;
 - в) створення Української парламентської громади в Державній думі Росії;
 - г) припинення дії Емського указу 1876 р.;
 - г) переведення початкових шкіл в Україні на українську мову викладання;
 - д) поширення “Просвіти” та інших громадських українських організацій;
 - е) поява та зростання кількості легально діючих українських видань і видавництв;
 - ж) активізація кооперативного руху і набуття окремими кооперативами українського забарвлення;
 - з) державна фінансова підтримка українських національних культурно-просвітніх, наукових та навчальних закладів;
 - и) викладання українознавчих дисциплін у деяких вузах України.
5. Українська думська громада – це об’єднання депутатів-українців:
- а) у I та II Державних думах Росії, в основу політичної платформи яких була покладена ідея незалежної України;
 - б) від Галичини та Буковини в Державній раді Австрії, в основу політичної платформи якої була покладена ідея соборності українських земель;
 - в) у I та II Державних думах Росії, в основу політичної платформи яких була покладена ідея автономії України в складі федеративної Росії.
6. Військові дії під час Першої світової війни велися на території:
- а) Закарпаття, Буковини і Центральної України;
 - б) Буковини, Галичини і Центральної України;
 - в) Закарпаття, Буковини, Галичини та Волині;
 - г) Закарпаття, Галичини, Волині та Центральної України;
 - г) Закарпаття, Буковини, Галичини, Волині та Південної України.

7. Невелика група східноукраїнських емігрантів, котрі перед початком Першої світової війни жили у Львові, створила організацію для пропаганди ідеї політичної самостійності України, яка отримала назву:
- Український парламентарний клуб;
 - Головна українська рада;
 - Союз визволення України.
8. Рада Товариства українських поступовців у декларації “Наша позиція” (1916):
- переконувала російське суспільство в лояльності українців та їх готовності “чесно виконати” свій обов’язок перед Російською державою;
 - закликала українців до підтримки у війні держав Четверного союзу через те, що російський уряд ігнорує “українське питання”;
 - проголошувала нейтральну позицію українського руху до обох ворогуючих сторін, бо “жодна з них не могла викликати співчуття ні цілями, ані способами боротьби”.
9. У відозві “До всіх культурних народів світу” Загальна українська рада проголошувала окремість українців як народу і вимагала:
- самостійності Української держави “від Карпат аж до Кавказу”;
 - самостійності для Наддніпрянської України й автономії західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини;
 - самостійності для західноукраїнських земель і політичної автономії Наддніпрянської України в складі федеративної Росії.
10. Встановіть відповідність:
а) Тимчасовий уряд	1) УНП, ТУП, УПСР, УСДРП
б) Ради робітничих і солдатських депутатів	2) меншовики, есери, більшовики
в) Українська Центральна Рада	3) кадети.
11. Головним завданням національно-демократичної революції в Україні у 1917 р. було:
- розв’язання питання державного самовизначення України;
 - розв’язання аграрного питання;
 - закінчення Першої світової війни;
 - вирішення завдань, перелічених у пунктах а), б), в).
12. Встановіть відповідність:
а) 3-4 березня 1917 р.	1) III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки (УНР)

- б) 10 червня 1917 р. 2) IV Універсал Центральної Ради. Проголошення незалежності України
- в) 3 липня 1917 р. 3) II Універсал Центральної Ради
- г) 7 листопада 1917 р. 4) Утворення Центральної Ради
- г) 12 грудня 1917 р. 5) Проголошення радянської влади в Україні
- д) 9 січня 1918 р. 6) I Універсал Центральної Ради. Проголошення автономії України.

13. Уряд УНР називався:

- а) Раднарком;
- б) Генеральний секретаріат;
- в) Народний секретаріат.

14. Президентом Української Народної Республіки був:

- а) М. Грушевський;
- б) П. Скоропадський;
- в) В. Винниченко;
- г) С. Петлюра.

15. Українська Радянська Республіка була проголошена на:

- а) Всеукраїнській селянській конференції, яка відбулася в Харкові (грудень 1917 р.);
- б) Всеукраїнському з'їзді Рад, у Харкові, 12 грудня 1917 р.;
- в) Всеукраїнському з'їзді Рад, у Києві, 4 грудня 1917 р.

16. Центральний орган радянської влади та радянський уряд в Україні називалися:

- а) Центральна Рада та Генеральний секретаріат;
- б) Центральний виконавчий комітет та Народний секретаріат;
- в) Верховна Рада та Кабінет Міністрів.

17. Встановіть відповідність:

а) УНР	1) монархія
б) Українська держава П. Скоропадського	2) демократична республіка

18. Вкажіть період існування Гетьманату:

- а) березень 1917 р. – січень 1918 р.;
- б) січень 1918 р. – квітень 1918 р.;
- в) квітень 1918 р. – листопад 1918 р.

19. На початку 1919 р. армія УНР вела військові дії водночас проти:

- а) білогвардійців та махновців;
- б) Червоної армії, білогвардійців, махновців та військ Антанти;
- в) махновців та військ Антанти;
- г) Червоної армії, білогвардійців, махновців.

20. Лідери Директорії розпочали боротьбу за політичну владу в Україні під гаслами:
- а) зміцнення гетьманського правління П. Скоропадського в Україні;
 - б) відновлення Української Народної Республіки;
 - в) встановлення диктатури пролетаріату в Україні.
21. Маніфест “До моїх вірних австрійських народів” від 16 жовтня 1918 р. дарував українському населенню Східної Галичини право на:
- а) вихід зі складу Австрійської імперії та утворення власної незалежної держави;
 - б) створення власного територіально-автономного утворення в складі Австро-Угорщини;
 - в) об’єднання зі східноукраїнськими землями та входження до складу УНР.
22. Акт злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки було проголошено:
- а) 1 листопада 1918 р.;
 - б) 22 січня 1919 р.;
 - в) 25 червня 1919 р.
23. Політика “військового комунізму”, що здійснювалася радянською владою в УСРР в 1919 р., мала такі складові:
- а) збільшувалися податки, зростали соціальні витрати, встановлювалася жорстка воєнна диктатура більшовицької партії, яка взяла курс на фактичну ліквідацію демократичних прав та свобод у державі;
 - б) націоналізувалася промисловість, однак сфера внутрішньої та зовнішньої торгівлі залишалася поза державним контролем: земля передавалася у власність селянам, які зобов’язувалися сплачувати продовольчий податок; вводилася загальна трудова повинність, однак всі інші демократичні права та свободи залишалися чинними;
 - в) націоналізація землі та промисловості, встановлення державного контролю над внутрішньою та зовнішньою торгівлею, передусім над заготівлею і розподілом продовольства, встановлення політичної диктатури більшовицької партії, введення загальної трудової повинності, позбавлення прав тих, хто вважався “класовим ворогом” радянської влади.
24. У другій половині 1919 р. доля державної незалежності України вирішувалася у військовій боротьбі між:
- а) білогвардійськими військами, Червоною армією, армією УНР, польською армією;

- б) білогвардійськими військами, армією Німеччини та країн Антанти, Червоною армією;
 - в) армією УНР, Червоною армією, польською армією.
25. У квітні 1920 р. був підписаний Варшавський договір між:
- а) урядами УНР та Польщі;
 - б) урядами УНР та радянської Росії;
 - в) урядами радянської України та Польщі.
26. Згідно з Ризьким мирним договором, підписаним між радянською Росією та Польщею в березні 1921 р.:
- а) Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся, а також Східна Галичина входили до складу Української Радянської Республіки; інші частини Правобережжя відійшли до Польщі;
 - б) Східна Галичина залишалася за Польщею, крім цього, до складу Польщі відходили Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся, інші частини Правобережжя ввійшли до складу УСРР;
 - в) Східна Галичина залишалася за Польщею. Крім цього, до складу Польщі відходили Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся, інші частини Правобережжя, а також Закарпаття та Буковина ввійшли до складу УСРР.
27. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:
“Нова економічна політика” (неп) була проголошена більшовиками на (ІХ, Х, XV) з’їзді РКП(б), який відбувся в березні (1919, 1920, 1921, 1922) року.
28. Основні риси “нової економічної політики” – це:
- а) продрозкладка, максимальне обмеження приватної власності, ліквідація торговельно-грошових відносин, перерозподіл та заборона оренди землі, заборона використання найманої праці, монополія держави на банки, великі підприємства, внутрішню та зовнішню торгівлю, терор, примус, зрівняльний розподіл – як основні методи організації виробництва;
 - б) продподаток, вільна внутрішня торгівля при збереженні державної монополії на зовнішньоторговельні операції, фінансово-банкову сферу, передавання дрібних підприємств в оренду та приватну власність при збереженні великої промисловості у власності держави, іноземні концесії, госпрозрахунок на рівні трестів;
 - в) натуральний податок, державний контроль над усіма сферами виробництва та розподілу, колективна власність на землю, на основі якої створювалися колгоспи, заборона іноземних концесій, планово-адміністративні методи керівництва народним господарством.

29. У 1921-1923 рр. засуха, скорочення виробництва продовольства внаслідок господарської розрухи та непомірні реквізиції призвели до голоду, який охопив:
- Західну Україну;
 - Буковину та Закарпаття;
 - південні губернії УРСР;
 - північні губернії УРСР.
30. Яке із тверджень відповідає історичній дійсності? Двосторонній договір між РСФРР та УСРР, укладений наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р.:
- сприяв розширенню державного суверенітету України, надавши їй незалежність у вирішенні військових, фінансових та господарських питань;
 - підтвердив “військово-політичну” єдність України та Росії, що сформувалася в роки громадянської війни, закріпивши таким чином обмеженість державного суверенітету України;
 - сприяв подальшому обмеженню державного суверенітету України, передавши у спільне з Росією керівництво питання зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, праці, пошти і телеграфів.
31. Юридичне оформлення СРСР відбулося:
- 30 грудня 1922 р.;
 - 28 грудня 1920 р.;
 - 31 січня 1924 р.
32. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:
- у 20-х рр. ХХ ст. більшовики проводили кампанію з ліквідації неписьменності серед дорослого населення;
 - завдяки “українізації” зросла кількість навчальних закладів із українською мовою викладання;
 - у першій половині 20-х років ХХ ст. уряд УРСР розпочав підготовку до запровадження загального обов’язкового початкового чотирирічного навчання дітей.
33. Встановіть відповідність:
політика “військового комунізму” “нова економічна політика”	примусове об’єднання сільськогосподарських виробників у колективних господарствах (колгоспах) концентрація фінансових та організаційних зусиль, спрямованих на розвиток важкої промисловості з метою перетворення УСРР в індустріально розвинену країну

- в) політика колективізації
- г) політика індустріалізації
- г) п'ятирічний план
- 3) політика, яка допускала лібералізацію в сільському господарстві, легкій промисловості та торгівлі, однак давала змогу радянській владі зберігати “командні” позиції у важкій промисловості, транспорті, банківській та земельній справах, кадровій політиці
- 4) політика, яка передбачала одержавлення промисловості, торгівлі, а також заборону приватної торгівлі, яка розцінювалась як спекуляція;
- 5) основна форма планування радянською владою соціально-економічного розвитку СРСР.
34. Назвіть категорії населення УРСР, які, відповідно до сталінської тези про “загострення класової боротьби”, перетворилися наприкінці 20-х років ХХ ст. в “класових ворогів” радянської влади і зазнали масових репресій:
- а) так звані “старі спеціалісти”, куркульство, українські священики;
- б) інтелігенція, колгоспники, куркульство;
- в) робітники, члени більшовицької партії, студентство.
35. Встановіть відповідність:
- а) сільськогосподарська кооперація
- б) колективізація
- 1) сталінська політика щодо селянства, мета якої полягала в скасуванні приватної власності на землю і, відповідно, у знищенні селянства як класу
- 2) добровільне об'єднання товаровиробників з метою ефективного ведення власного господарства і заощадження коштів.
36. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:
- а) у 30-х роках ХХ ст. УРСР втратила останні ознаки суверенності, вся повнота влади зосередилась у центральних органах влади в Москві, діяльність яких набула тоталітарного характеру;
- б) у радянській Україні в 30-х роках існував тоталітарний політичний режим;
- в) 30 січня 1937 р. надзвичайний з'їзд Рад затвердив нову Конституцію УРСР;
- г) в Україні репресії проводилися під гаслом боротьби проти українського “буржуазного націоналізму”. Вони торкнулися, передусім, провідних діячів більшовицької партії, діячів православної церкви, військових кадрів республіки, творчої інтелігенції.

37. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

- а) у роки “культурної революції” була ліквідована неписьменність, створювалися середні та вищі спеціальні заклади, які готували кадри для промисловості, відновили діяльність університети, значно розширилася мережа клубів, музеїв, хат-читалень;
- б) у результаті “культурної революції” були ліквідовані всі ідеологічні та мовні обмеження щодо розвитку української літератури і мистецтва;
- в) у роки “культурної революції” в процесі кампанії зі згортання “українізації” була знищена українська творча та наукова інтелігенція, яка не погоджувалася обмежувати свою творчість ідеологічними рамками марксизму, значно звузилася сфера використання української мови, а ті художні твори, що з’являлись українською мовою, були ідеологічно забарвлені та не віддзеркалювали реальної картини життя.

Основна література

1, 6, 13, 18, 20, 21, 23-25, 27, 30, 32, 34, 38, 43, 44, 47, 50, 51, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан [Текст] / В. Боечко, О. Ганжа, К. Захарчук. – 1994.
2. Бугай М. Ф. Депортація населення з України (30-50-ті роки) [Текст] / М. Ф. Бугай // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 20-26.
3. Винниченко В. Відродження нації [Текст] : у 3-х ч. – Ч. 1 / В. Винниченко. – К., 1990. – С. 17-54.
4. Волковинський В. М. З життя та державної діяльності [Текст] / В. М. Волковинський, П. А. Столипін // Укр. іст. журн. – 1991. – № 2; 4.
5. Гошуляк І. Про причини поразки Центральної Ради [Текст] / І. Гошуляк // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1.
6. Гунчак Т. Україна перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії [Текст] / Т. Гунчак. – К., 1993.
7. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки [Текст] / В. М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К., 1991.
8. Думін О. Історія легіону Українських січових стрільців 1914-1918 рр. [Текст] / О. Думін // Дзвін. – 1991. – № 9; 104, 11; 1993. – № 1.
9. Зверянов П. Н. Столыпин [Текст] / П. Н. Зверянов // Вопросы истории. – 1990. – № 6.
10. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки). [Текст] / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К., 1991.

11. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях [Текст] / О. Ю. Карпенко // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 16-28.
12. Конституційні акти України, 1917-1920 [Текст]. – К., 1992.
13. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття [Текст] / Б. Кравченко – К., 1997.
14. Крутиков В. Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905-1907 рр. [Текст] / В. Крутиков // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 57-66.
15. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) [Текст] / С. Кульчицький. – К., 1996.
16. Кульчицький С.В. Ленінська нова політика та її здійснення в УРСР [Текст] / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 1989. – № 8. – С. 88-93.
17. Кульчицький С.В. Між двома війнами (1921-1941 рр.) [Текст] / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 1991. – № 8. – С. 3-20.
18. Кульчицький С. В. Особливості індустріалізації народного господарства УРСР [Текст] / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 1989. – № 10.
19. Кульчицький С. В. Суцільна колективізація на Україні [Текст] / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 1989. – № 11. – С. 70-77.
20. Кульчицький С. В. Центральна Рада. Утворення УНР [Текст] / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 1992. – № 5. – С. 71-88. – № 6. – С. 73-94.
21. Курносів Ю.О. Духовне життя на Україні в 20-30 рр. [Текст] / Ю. О. Курносів // Укр. іст. журн. – 1990. – № 1. – С. 83-99.
22. Курносів Ю. О. Суспільно-політичне життя на Україні в 20-30-х роках [Текст] / Ю. О. Курносів // Укр. іст. журн. – 1989. – № 12. – С. 89-95.
23. Лавров Ю. П. Про ідейні та організаційні засади Союзу визволення України [Текст] / Ю. П. Лавров // Укр. іст. журн. – 1996. – № 6. – С. 79-90.
24. Лебеденко О. М. Анархісти на Україні в 1903-1908 рр. [Текст] / О. М. Лебеденко // Укр. іст. журн. – 1991. – № 11.
25. Лозицький В. С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки [Текст] / В. С. Лозицький // Укр. іст. журн. – 1989. – № 3. – С. 46-55.
26. Макарчик С. Січові стрільці: що стоїть за легендою? [Текст] / С. Макарчик // Наука і суспільство. – 1990. – № 3.
27. Нагорна Л. П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки крізь призму 90-х [Текст] / Л. П. Нагорна // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 3-15.

28. Онопрієнко В. Доля науки в Україні (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.) [Текст] / В. Онопрієнко, Т. Щербань // Укр. іст. журн. – 1993. – № 4-6. – С. 3-13.
29. Приймак Т. Конституційний проект М. Грушевського в 1905 році [Текст] / Т. Приймак // Укр. іст. журн. – 1991. – № 1.
30. Реєнт О. Військова і зовнішньополітична діяльність Директорії [Текст] / О. Реєнт // Історія України. – 2000. – № 21. – С. 6-7.
31. Реєнт О. Внутрішня політика Директорії [Текст] / О. Реєнт // Історія України. – 2000. – № 20. – С. 1-4.
32. Реєнт О. Початковий період діяльності Директорії [Текст] / О. Реєнт // Історія України. – 2000. – № 19. – С. 1-3.
33. Реєнт О. Соціокультурна ситуація в УНР [Текст] / О. Реєнт // Історія України. – 2000. – № 22. – С. 7-8.
34. Розовик Д.Ф. Центральна Рада й українська культура [Текст] / Д.Ф. Розовик // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2-3. – С. 17-23.
35. Солдатенков В. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави П. Скоропадського [Текст] / В. Солдатенков // Історія України. – 2002. – № 5. – С. 1-4.
36. Українська Центральна Рада : документи і матеріали. – К., 1996.
37. Універсали Центральної Ради // Укр. іст. журн. – 1991. – № 8.
38. Хроника революційного робочого руху на Україні (1900-1917 гг.) [Текст] : справочник. – К., 1987.
39. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна [Текст] / Ю. І. Шаповал // Укр. іст. журн. – 1991. – № 2. – С. 20-31; № 4. – С. 43-54; № 5. – С. 38-49.
40. Шморгун П. М. З історії соціал-демократичних організацій України напередодні і в період російської революції 1905-1907 рр.: новий підхід [Текст] / П. М. Шморгун // Укр. іст. журн. – 1990. – № 2. – С. 3-14.
41. Щербак М. Г. Царська охранка у боротьбі проти революційного руху на Україні (1895-1917 рр.) [Текст] / М. Г. Щербак // Укр. іст. журн. – 1990. – № 2.

Тема 5. Україна в середині ХХ століття (40-ві – перша половина 50-х років)

План семінарського заняття

1. Початок Другої світової війни. Політика сталінського режиму на західноукраїнських землях.
2. Напад Німеччини на СРСР. Окупаційний режим в Україні.
3. Національно-визвольний рух на території України. Звільнення України від загарбників.
4. Міжнародне становище УРСР після закінчення Другої світової війни.
5. Повоєнна відбудова: труднощі, характерні риси, особливості.

Методичні рекомендації

Розпочинаючи перше питання, треба згадати, що Друга світова війна виникла між капіталістичними державами. До червня 1941 р. вона втягла у свою орбіту 30 країн з населенням 1 млрд. чоловік. Початком Другої світової війни прийнято вважати 1 вересня 1939 р. – день нападу фашистської Німеччини на Польщу. Але, як свідчать численні документи і факти, до 1 вересня 1939 р. війна вже палала в багатьох регіонах. Доцільно показати, де в світі вже йшла збройна боротьба. При висвітленні цього питання варто розглянути, які наслідки мали два договори між СРСР та Німеччиною: пакт про ненапад від 23 серпня 1939 р. і договір про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р. Особливу увагу треба звернути на зміст секретних протоколів до пакту про ненапад. 17 вересня 1939 р. радянські війська почали воєнні дії на західному кордоні з метою приєднання західноукраїнських земель до СРСР. З'ясувати, якою була сталінська політика у цьому регіоні; за рахунок яких земель розширилася територія УРСР в 1939-1940 рр., як це відбувалося.

Готуючи відповідь на друге питання, необхідно осмислити справедливий, визвольний характер Великої Вітчизняної війни, конкретну мету радянського народу і його Збройних сил у війні проти фашизму. Слід навести приклади подвигів радянських військ, а також причини поразок Червоної армії на початку війни. Доцільно було б дати характеристику наказів наркома оборони Сталіна № 270 (1941 р.) та № 227 (1942 р.). Як відомо, територія України була повністю окупована гітлерівськими військами, тому варто дати аналіз окупаційного режиму, його структури управління та ставлення до міського населення.

При викладі третього питання треба показати розгортання національно-визвольної боротьби на території України на початку Великої Вітчизняної війни. Необхідно розглянути дві течії цієї боротьби: діяльність Організації українських націоналістів і проголошення нею української держави у Львові 30 червня 1931 року; партизанський рух на окупованій території України – мету цієї боротьби і методи досягнення.

Важким був шлях до перемоги. І все ж ціною неймовірних зусиль в осінні дні 1944 р. Україна була повністю звільнена від німецько-фашистських загарбників. Треба вказати, які військові операції були проведені по звільненню України, війська яких фронтів взяли активну участь у цих діях. Бажано було б на місцевому матеріалі показати характер цього звільнення, масовий героїзм радянських людей, а також зазначити, які наслідки для українського народу мало закінчення війни в Європі.

У четвертому питанні слід порівняти міжнародне становище УРСР до війни та після її закінчення, зазначити, які зміни відбулися і чому; що змусило радянське керівництво піти на цей крок. Також простежити, до яких міжнародних організацій увійшла Україна в повоєнні роки, який статус вона в них мала, і чи можна вважати УРСР відкритою країною. Окремо слід згадати і про приєднання до УРСР Закарпаття, як відбувався цей процес і коли.

Наслідки війни для України були значними. Відбудова розпочалася відразу після звільнення України в 1944 році. Розповісти, що було зроблено в останній рік війни для відбудови України (п'яте питання). Доцільно показати, як реалізовувався повоєнний п'ятирічний план (1946-1950 рр.) з відбудови в умовах тоталітарної системи, що було зроблено за короткий період у промисловості і сільському господарстві. Назвіть труднощі, характерні риси та особливості відбудови в промисловості і сільському господарстві. Необхідно показати, як відбудовчі процеси проходили в західних областях УРСР і що їм заважало. А також слід звернути увагу на суть сталінських ідеологічних кампаній 40-50-х років ХХ ст.

Термінологічний словник

Акція “Вісла” – комплекс заходів польського уряду (за активної підтримки СРСР та Чехословаччини) щодо примусової депортації українського населення із своїх етнічних земель – Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, Надсяння, які увійшли до складу Польщі за Потсдамською угодою. Депортація здійснювалася з 28 квітня 1947 до кінця 1948 р.

Анексія – насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави, народу.

Буковина – історична назва етнічних українських земель, розташованих між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту і Серету. Нині входить до складу України (Північна Буковина – Чернівецька область) та Румунії (Південна Буковина – область Сучава та Ботошани Румунії).

Возз'єднання – форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає об'єднання народів (націй).

Галичина – історична назва українських етнічних земель, розташованих на північ від Карпатських гір, у басейні річок Дністер (верхня та середня течії), Західний Буг (верхня течія), Сян (верхня течія). Охоплює територію Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей (за винятком північної частини), а також Перемишльське, Жешівське, Замойське, Холмське воєводства Польщі.

Геополітика – політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників (просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.).

Депортація – примусове виселення з місця постійного проживання осіб унаслідок адміністративного або судового рішення.

Дистрикт “Галичина” – адміністративна одиниця в складі генерал-губернаторства, утвореного з центральної частини Польщі в період німецької окупації під час Другої світової війни. Дистрикт охоплював територію понад 48 тис. км² з центром у Львові на чолі з губернатором. Урядовою мовою була німецька.

Друга світова війна – війна між гітлерівською та антигітлерівською коаліціями держав у 1939-1945 рр. Охопила 60 країн і сотні мільйонів людей.

Евакуація – комплекс заходів уряду СРСР щодо переміщення в глибокий тил населення, промисловості, матеріальних і культурних цінностей під загрозою німецької окупації.

Закарпаття – історична назва українських етнічних земель, розташованих на південних схилах Карпатських гір та в басейні р. Тиси. Нині це територія Закарпатської області.

Інтервенція – втручання однієї або кількох держав у справи іншої держави або в її взаємозв'язки з третіми державами.

Колабораціонізм – співпраця населення завойованих держав із окупаційним режимом.

Міжнародні відносини – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Міжнародні організації – об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання воєнних конфліктів.

Мобілізація – заходи щодо призову військовозобов'язаних до Червоної армії на території СРСР починаючи з 22 червня 1941 р.

“Новий порядок” – жорстокий режим, встановлений німецько-фашистськими загарбниками на окупованій території України, інших

частинах СРСР, що супроводжувався масовими розстрілами і депортацією місцевого населення.

Окупаційний режим – період перебування українських земель під владою німецького режиму після відступу радянських військ (1941-1944 рр.). Поширення політики колонізації та експлуатації населення.

Партизанський рух – один із проявів боротьби народних мас за свободу та незалежність чи за соціальні перетворення.

Паціфікація (втихомирення, умиротворення) – придушення революційного, національно-визвольного рухів засобами каральних акцій. Офіційна назва репресій проти українського населення, здійснюваних польським урядом на західноукраїнських землях у 30-х роках ХХ ст.

Підпілля комуністичне – сукупність створених за ініціативою компартії організацій опору німецьким окупантам у період Великої Вітчизняної війни. Налічувало понад 100 тис. бійців, об'єднаних у 3,5 тис. організацій та груп.

Підпілля націоналістичне (українське) – рух спротиву нацистському окупаційному і радянському режимам, очолений українськими націоналістами. Провідна сила руху ОУН.

План “Ост” – план німецької окупаційної політики на території СРСР, який передбачав пограбування і експлуатацію загарбаних територій.

План “Барбаросса” – кодова назва плану війни фашистської Німеччини проти СРСР. Передбачалося знищити СРСР, частину населення перетворити на рабів, а частину виселити й знищити.

Поділля (Подільська земля) – історико-географічна область України, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і ліву притоку Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та невеликої частини Івано-Франківської, Львівської областей.

“Поліська січ” – перше українське повстанське формування, що діяло під час Другої світової війни під керівництвом Тараса Бульби – Боровця. Створене в липні 1941 року, мало антирадянське спрямування.

Радянізація – процес встановлення радянської влади, насадження в усіх сферах життя зразків, вироблених за роки радянської влади. Передбачала зміну держапарату, націоналізацію, аграрні перетворення, “культурну революцію”, обмеження впливу церкви, репресії проти незгодних, індустріалізацію.

Трансністрія – адміністративна одиниця, утворена 19 серпня 1941 р. на території, окупованій румунськими військами з центром в Одесі.

Українська Повстанська армія – військово-політичне формування, що діяло в Україні в 1942-1951 рр. Створена 14 жовтня 1942 р.

Фашизм – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Трагедія Південно-Західного фронту.
2. ОУН: історія створення та діяльності.
3. Українське питання в міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни.
4. Митрополит А. Шептицький та український національно-визвольний рух між двома світовими війнами.
5. УПА: історія утворення, внутрішня структура та напрямки діяльності.
6. Голод 1946-1947 рр.: причини, хід та наслідки.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Поясніть, чому українське питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни стало актуальним. Яку роль воно посіло в радянсько-німецьких відносинах кінця 30-х років ХХ ст.?
2. Проаналізуйте діяльність ОУН-УПА в роки війни.
3. Простежте процес входження західноукраїнських земель до складу СРСР.
4. Яким чином здійснювалася окупація українських земель? На які окупаційні зони була розділена Україна?
5. Коли виник рух Опору в Україні? У чому його особливість?
6. Складіть хронологічну таблицю “Захоплення України”.
7. Складіть хронологічну таблицю “Визволення України”.
8. Назвіть політичні наслідки Другої світової війни.
9. Як змінилося міжнародне становище УРСР по завершенні Другої світової війни?
10. До яких міжнародних організацій увійшла Україна в повоєнні роки?
11. Проаналізуйте процес відбудови народного господарства УРСР. Назвіть труднощі, характерні риси та особливості.
12. Простежте суть і характер перетворень у Західній Україні в повоєнні роки.
13. Визначте суть сталінських ідеологічних кампаній 40-50-х років ХХ ст.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Напередодні Другої світової війни доля західноукраїнських земель, що входили до складу Польщі, а також Північної Буковини і придунайських українських земель, була вирішена:
 - а) протоколами радянсько-німецького пакту про ненапад (“пакт Молотова- Ріббентропа”) 23 серпня 1939 р.;
 - б) Мюнхенською угодою 1938 р. між Німеччиною, з одного боку, та Англією і Францією – з іншого;
 - в) англо-французько-радянським договором 1940 р.
2. Анексію західноукраїнських земель, що входили до складу Польщі, радянські війська розпочали:
 - а) 1 вересня 1939 р.;
 - б) 17 вересня 1939 р.;
 - в) 13 червня 1940 р.
3. Як зустрічало західноукраїнське населення Радянську армію?
 - а) спочатку з ентузіазмом та надією, тому що вбачало в ній визволительку від фашистської неволі, проте досить швидко змінило своє ставлення з позитивного на негативне, адже разом з радянськими військами на західноукраїнські землі прийшли насильство, експропріація, колективізація, масові репресії;
 - б) по-різному поставилося до появи радянських військ. Так, поляки вбачали в них окупантів, а українці радісно зустрічали Червону армію, бо вважали, що її прихід несе визволення від фашистської неволі, а також реалізує мрію про з’єднання українських земель. Однак і їхнє ставлення досить швидко змінилося на протилежне, адже разом з Червоною армією на західноукраїнські землі прийшли радянські порядки, експропріація, колективізація, масові репресії;
 - в) спочатку з недовірою поставилося до Радянської армії, тому що боялося репресій та насильства, однак швидко змінило своє ставлення з негативного на позитивне, оскільки радянська влада всіляко намагалася задовольнити усі його демократичні прагнення та свободи.
4. Закон про входження Західної України до складу СРСР і возз’єднання її з Українською РСР було прийнято:
 - а) Верховними Радами СРСР та УРСР у листопаді 1939 р.;
 - б) народними зборами Західної України в жовтні 1939 р.;
 - в) Верховною Радою УРСР у вересні 1939 р.

5. Північна Буковина і придунайські українські землі увійшли до складу УРСР у:
 - а) вересні 1939 р.;
 - б) червні 1940 р.;
 - в) червні 1941 р.
6. Суть політики “радянзації” західноукраїнських земель полягала в:
 - а) виселенні із західноукраїнських теренів поляків, які володіли землею та підприємствами в регіоні, належне їм майно передавалося у власність українського населення;
 - б) докорінній зміні колишніх політичних і соціально-економічних відносин, перебудові їх на більшовицьких засадах, встановленні однопартійної диктатури, націоналізації промисловості, колективізації сільського господарства, культурній революції, масових репресіях проти тих, хто не сприймав більшовицької ідеології;
 - в) наданні цій території автономії у складі УРСР, права на місцеве самоврядування та створенні сприятливих умов для соціально-економічного розвитку.
7. У результаті анексії СРСР українських земель у 1939-1940 рр.:
 - а) більшість українських територій увійшла до складу СРСР, лише Закарпатська Україна залишалась у складі Угорщини;
 - б) вперше в новітній історії всі українські землі були об’єднані в складі однієї держави – УРСР;
 - в) поряд з УРСР були створені ще дві радянські українські республіки – Карпатська Україна та Західноукраїнська Народна Республіка.
8. Упродовж літа-осені 1941 р. німецькі війська та їхні союзники захопили:
 - а) Правобережну, більшу частину Лівобережної України і Крим; не окупованими в Україні залишалися лише східні райони Харківської області, частина Донбасу, а також невелика ділянка кримської землі з містом Севастополь;
 - б) Правобережну Україну і Крим. Не окупованими німецькими військами в Україні залишалися Лівобережна Україна, а також невелика ділянка кримської землі з містом Севастополь;
 - в) Правобережну та Лівобережну Україну; не окупованим в Україні залишався лише Крим.

9. Німецький окупаційний режим в Україні спирався на:
- а) підтримку усіх верств українського населення, яке охоче співпрацювало з німецькими окупантами, створивши власні адміністративні та правоохоронні органи;
 - б) окупаційну воєнну та цивільну адміністрації, на різноманітні каральні органи – гестапо, СС, СД, а також на допоміжні адміністрації із представників місцевого населення – бургомістрів, голів, поліцаїв, які виявили бажання співпрацювати з окупантами;
 - в) окупаційну воєнну та цивільну адміністрації, а також на німецькі каральні органи – гестапо, СС, СД.
10. Гітлерівський план “Ост” передбачав:
- а) надання Україні в майбутньому державної незалежності, сприяння її економічному і культурному розвитку, досягнення європейських стандартів життя;
 - б) перетворення України на органічну частину німецької держави, а українців – на її громадян, рівноправних з іншими народами;
 - в) перетворення України на колоніальну країну, аграрно-сировинний придаток рейху. Місцеве населення оголошувалося людьми “третього гатунку” і підлягало фізичному знищенню.
11. Для співпраці населення завойованих держав з окупаційним режимом застосовують термін:
- а) антисемітизм;
 - б) колабораціонізм.
12. Причиною виникнення в українському русі Опору двох течій було(и):
- а) ставлення його учасників до окупаційних військ: одні погоджувалися на співпрацю, а інші – ні;
 - б) розбіжності в поглядах щодо методів боротьби: одні надавали перевагу пасивним методам боротьби – саботажу, невиходам на роботу тощо, інші – збройним методам;
 - в) погляди щодо державного статусу України після закінчення війни: залишиться Україна у складі СРСР чи стане незалежною національною державою.
13. Встановіть відповідність:
а) ініціювали тісну співпрацю з гітлерівцями у боротьбі проти радянських більшовиків, сподіваючись на те, що Німеччина зацікавлена у встановленні державної незалежності України	1) ОУН-мельниківці

б) не відкидаючи можливості співпраці з німцями, наполягали на створенні власної армії й розгортанні активної боротьби за незалежність України, спираючись на власні сили

2) ОУН-Б.

14. Акт проголошення відновлення Української держави відбувся:

- а) 30 червня 1941 р.;
- б) 9 липня 1941 р.;
- в) 25 листопада 1941 р.

15. У 1942 р. на території Сумської області, окупованої німцями, діяли радянські партизанські загони під керівництвом (декілька правильних варіантів відповіді):

- а) Я. Мельникова;
- б) О. Наумова;
- в) С. Ковпака;
- г) О. Сабурова.

16. Акт проголошення відновлення Української держави німецьке партійно-державне керівництво:

- а) схвалило, а дії членів ОУН-Б щодо формування українського національного уряду у Львові підтримало. Німеччина погодилася надати Україні незалежність, а також сприяти створенню української армії на основі батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”;
- б) зустріло неприхильно, однак змушене було змиритися, оскільки дії ОУН-Б отримали широку підтримку населення України;
- в) засудило, уряд Я. Стецька був розігнаний, батальйони “Нахтігаль” і “Роланд” розпущені, розпочалися масові репресії проти членів ОУН-Б.

17. Яке із наведених тверджень відповідає історичній дійсності:

- а) населення Східної України з радістю зустрічало радянські війська, вбачаючи в них визволителів від нацистського гніту. На визволених територіях більшовики започаткували політичні та соціально-економічні реформи з метою поліпшення матеріального становища, створення умов для розвитку української культури, відродження української церкви, а також відмовилися від репресивних заходів щодо українців, які в роки війни проти власної волі змушені були співпрацювати з нацистами;
- б) населення Східної України з радістю зустрічало радянські війська, вбачаючи в них визволителів від нацистського гніту

і сподіваючись на те, що після війни радянська влада змінить свою політику на краще. Однак на визволених територіях відновлювалися довоєнні соціалістичні порядки, колгоспи, повернулася до життя практика тотальних репресій, масових мобілізацій та насильницького вилучення хліба і продуктів для Червоної армії;

в) населення Східної України стримано зустріло повернення Радянської армії, адже разом з нею в Україну поверталися радянські порядки. Однак побоювання були даремні. Більшовики не відновлювали довоєнні порядки на визволених територіях, репресій з боку радянської влади зазнали лише ті, хто активно і добровільно співпрацював з окупаційним режимом.

18. Керівництво збройною боротьбою радянських партизанів та підпільників на окупованій нацистами території України здійснював (ла):

- а) Українська головна визвольна рада;
- б) Український штаб партизанського руху;
- в) Український центральний комітет.

19. Командувачем УПА в 1943-1945 рр. був:

- а) С. Бандера;
- б) С. Ковпак;
- в) Р. Шухевич (Т. Чупринка).

20. Встановіть відповідність:

а) ОУН-Б	1) М. Лебедь
б) Українська Повстанська армія	2) А. Мельник
в) ОУН-М	3) Р. Шухевич
г) Поліська Січ	4) Т. Бульба-Боровець.

21. Для боротьби з Радянською армією в складі військ СС у 1943 р. із українців була(и) створена(і):

- а) Українська Повстанська армія;
- б) дивізія “Галичина”;
- в) батальйони “Нахтігаль” та “Роланд”.

22. Доповніть речення, вибравши із наведених у дужках правильний варіант відповіді:

Звільнення України від німецьких окупантів радянські війська розпочали в грудні (1941, 1942, 1943) року, а завершили в жовтні (1943, 1944, 1945) року.

23. Закарпаття ввійшло до складу УРСР в:

- а) 1939 р.;
- б) 1940 р.;
- в) 1945 р.

24. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:
Кримська область увійшла до складу УРСР згідно з рішенням Верховної Ради СРСР від 19 лютого (1952, 1954, 1956) року.
25. УРСР була прийнята в ООН у ранзі держави-засновниці, тому що:
- а) вона була суверенною республікою в складі СРСР і здійснювала активну самостійну зовнішньополітичну діяльність у довоєнні і воєнні роки;
 - б) демократичні країни Заходу, зокрема США і Великобританія, розглядали її як державу української нації, якій законно належить місце в цій міжнародній організації;
 - в) цього прагнули керівники СРСР, які небезпідставно вважали, що можуть завжди розраховувати на підтримку своїх ініціатив делегацією радянської республіки, а інші країни не могли не зважати на те, що Україна – найбільша за територією і кількістю жителів республіка СРСР після Росії;
 - г) під тиском тодішніх керівників УРСР на це змушені були погодитися Й. Сталін та лідери інших держав.
26. УРСР стала членом Організації Об'єднаних Націй в:
- а) 1945 р.;
 - б) 1954 р.;
 - в) 1991 р.
27. У плані відбудови народного господарства УРСР у повоєнні роки основна увага приділялася:
- а) забезпеченню добробуту людей, у зв'язку з чим пріоритетними для фінансування вважали легку і харчову промисловість, сільське господарство, а також торгівлю. Методи відбудови мали бути планово-командними (директивні показники господарського зростання, зниження цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, позаекономічні стимули щодо праці тощо);
 - б) відновленню виробничих потужностей УРСР, її промислового потенціалу (вугледобування, металургії, енергетики, транспорту). Для цього вважали за потрібне поряд з плановими використати й ринкові важелі. Відновлення дрібного приватного виробництва, розвиток кооперації і приватної торгівлі мали забезпечити країну коштами для відбудови. Певну надію покладали й на іноземні інвестиції, що мали надійти згідно з “планом Маршалла”;
 - в) відновленню промислового потенціалу УРСР, насамперед важкої індустрії, воєнної промисловості. На його відбудову мали піти кошти, отримані за рахунок експлуатації трудівників.

Ставка робилася також на ресурси інших радянських республік, трудовий ентузіазм робітників і селян, ефективність планово-адміністративних методів управління економікою;

- г) розвиткові легкої, харчової промисловості, сільського господарства, торгівлі, кооперації. Розраховували на власні сили і тому пріоритетними вважали галузі, які не потребують значних капіталовкладень і здатні швидко давати прибуток за умови використання не лише планово-адміністративних, а й ринкових важелів впливу: конкуренції, вільних цін, що формуються на ринку тощо. Певну надію покладали й на іноземні інвестиції, що мали надійти згідно з “планом Маршалла” для відбудови важкої промисловості.

28. Повоєнний розвиток народного господарства України характеризувався:

- а) наявністю проблем у промисловості і швидким розвитком сільського господарства УРСР;
- б) порівняно швидким відновленням довоєнних обсягів виробництва у важкій промисловості, вугледобуванні, металургії, енергетиці, машинобудуванні, військовій промисловості і зростаючими проблемами в легкій, харчовій індустрії й сільському господарстві;
- в) повільними темпами відновлення довоєнних потужностей в усіх галузях народного господарства, кризою сільськогосподарського виробництва.

29. Причинами голоду в східних та південних областях УРСР у 1946-1947 рр. були:

- а) несприятливі для ефективного господарювання на землі погодні умови (засуха), результатом чого був неврожай;
- б) неефективність колгоспної системи та політика керівництва СРСР та УРСР, які намагалися вилучити якомога більшу кількість сільськогосподарської продукції для забезпечення потреб промисловості, населення міст і для експорту;
- в) наслідки війни;
- г) причини, перелічені в пунктах а), б), в).

30. Реалізація “довоєнної моделі розвитку” народного господарства УРСР в 1945-1952 рр. означала:

- а) форсований розвиток великої промисловості за рахунок галузей, що випускають товари широкого вжитку і сільського господарства, для потреб науки й культури, які фінансувалися за так званим “залишковим принципом”;

- б) збалансований розвиток усіх галузей народного господарства;
 - в) форсований розвиток легкої і харчової промисловості, кооперації, державної торгівлі, які здатні були забезпечити швидке повернення вкладених коштів і піднесення добробуту народу.
31. “Радянізація” західних областей УРСР у повоєнний період виявилася:
- а) у залученні до роботи в органах державного, партійного і господарського управління місцевих спеціалістів; формуванні мережі партійних, комсомольських, профспілкових організацій; посиленому розвитку сільського господарства та промисловості; підвищенні матеріального добробуту та соціальної захищеності населення; утвердженні радянського політичного устрою тощо;
 - б) у залученні до роботи в органах державного, партійного й господарського управління спеціалістів з інших регіонів України та СРСР; формуванні мережі партійних, комсомольських та профспілкових організацій, посиленому розвитку важкої індустрії та розгортанні суцільної колективізації; переведенні на російську мову викладання у вищих і загальноосвітніх навчальних закладах; активній підтримці імміграції населення інших національностей; “чистках” серед українців, боротьбі з активістами руху Опору;
 - в) у залученні до роботи в органах державного, партійного і господарського управління “старих” спеціалістів; формуванні мережі партійних, комсомольських та профспілкових організацій; посиленій підтримці розвитку сільського господарства, кооперації, кустарних промислів, переведенні на польську мову викладання у вищих і середніх навчальних закладах, державних установах.
32. ОУН-УПА в повоєнні роки ставила перед собою такі завдання:
- а) винищити росіян, поляків, євреїв, представників інших національних меншин на території західних областей УРСР, щоб забезпечити “чистоту української раси”;
 - б) захистити українське населення від беззаконня радянської влади і забезпечити умови для розгортання масової боротьби за незалежну українську державу;
 - в) забезпечувати західні спецслужби інформацією про військові таємниці СРСР, чекати в гірських селах початку нової світової війни;
 - г) налагодити співпрацю з радянською владою в Україні, брати участь у процесі побудови соціалістичного ладу.

Основна література

12, 13, 16, 18, 20, 21, 27, 32, 34, 38, 41, 43-45, 47, 50-52, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Бар М. Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939-1945 рр. [Текст] / М. Бар, А. Зеленський // Укр. іст. журн. – 1992. – № 6.
2. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті) [Текст] / В. Баран, В. Даниленко. – К., 1999.
3. Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан [Текст] В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К., 1994.
4. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.). [Текст] / П. Брицький. – Чернівці, 1995.
5. Бугай М. Ф. Депортація населення з України (30-50-ті роки) [Текст] / М. Ф. Бугай // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 20-26.
6. Волков І. М. Виселення селян України у віддалені райони СРСР наприкінці 40-х років [Текст] / І. М. Волков // Укр. іст. журн. – 1993. – № 7-8. – С. 37-43.
7. Голубенко І. ОУН-УПА в боротьбі за державність України (1942-1953) [Текст] / І. Голубенко // Дзвін. – 1993. – № 2-3.
8. Визволення України. Велика Вітчизняна війна 1941-1945: хронологічний довідник [Текст] / упоряд. В. Дрозд, Е. Афонін, О. Демченко. – К., 1999.
9. Киричук Ю. Історія УПА. [Текст] / Ю. Киричук. – Тернопіль, 1991.
10. Коваль М. В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії [Текст] / М. В. Коваль. – К., 1995.
11. Коваль М. В. 1941-1945. Україна [Текст] / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1991. – № 6. – С. 3-23.
12. Коваль М. Україна у Великій вітчизняній війні. Крах “блискавичної” навали і провал “стратегічної” оборони [Текст] / М. Коваль // Історія України. – 2000. – № 15. – С. 1-6.
13. Коваль М. Україна – воєнний і геостратегічний фактор Другої світової війни в Європі [Текст] / М. Коваль // Історія України. – 2000. – № 17. – С. 1-2.
14. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку Другої світової війни [Текст] / В. Р. Ковалюк // Укр. іст. журн. – 1991. – № 9. – С. 30-41.
15. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти “радянзації” Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) [Текст] / В. Р. Ковалюк // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2-3. – С. 3-16.
16. Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 р. [Текст] / С. Кульчицький // Історія України. – 2000. – № 23-24. – С. 6-8.

17. Мірчук П. Українська Повстанська армія 1942-1952 [Текст] / П. Мірчук. – Львів, 1991.
18. Парсаданова В. Депортация населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-1942 гг. [Текст] // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2.
19. Трохимович В. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945). [Текст] / В. Трохимович. – Львів, 1995.
20. Трубайчук А. Ф. Друга світова війна: коротка історія [Текст] / А. Ф. Трубайчук. – К., 1995.
21. Україна в Другій світовій війні у документах [Текст]. – Львів, 1997. – Т. 1.
22. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття [Текст] / Б. О. Ярош. – Луцьк, 1995.

Тема 6. Суспільно-політичне та економічне життя України в період десталінізації (1953-1964 рр.)

План семінарського заняття

1. Україна після смерті Сталіна. Критика культу особи Сталіна. Початок реабілітації жертв сталінських репресій.
2. Реформи М.С. Хрущова, їх суперечливий і непослідовний характер, загальна спрямованість і значення.
3. Поява дисидентів в Україні. Зародження руху “шестидесятників”, їх роль у національно-культурному житті.

Методичні рекомендації

Після смерті Сталіна в радянській державі було проголошено курс на лібералізацію суспільно-політичного та економічного життя. Тому в першому питанні потрібно розповісти про становище України в складі СРСР в 1953 році. Розкрити критику культу особи Сталіна, з якою виступив М.С. Хрущов на ХХ з’їзді КПРС в 1956 році. Важливо показати причини культу особи і його наслідки для народів СРСР і українського народу зокрема. Проаналізувати, як проходив процес реабілітації жертв сталінських репресій, чому він мав половинчастий характер.

Період з 1953 по 1964 р. увійшов в історію під назвою “десталінізації” або лібералізації суспільно-політичного та економічного життя. Розглядаючи це питання, слід звернути увагу на ті зміни, які були введені в управління народним господарством (друге питання). З’ясувати, в чому виявилась суперечливість і непослідовність реформ, проведених М. Хрущовим; якими були реформи в адміністративно-політичній сфері; які зміни відбулися в розвитку міжнародних відносин у кінці 50-х – на

початку 60-х років; які причини та події сприяли усуненню М. Хрущова в жовтні 1964 р.?

У третьому питанні потрібно звернути увагу на зміст процесу де-сталінізації в галузі культури. Обґрунтувати, чому стримувався процес національного відродження та поширювалася русифікація. Виділити причини появи дисидентського руху в Україні, пояснити, що відрізняло українське дисидентство від інакомислення в Росії. Згадати, які акції, проведені дисидентами, зумовили найбільший резонанс у суспільстві.

Термінологічний словник

Бюрократія – вищий, привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі; ієрархічно організована система управління державою чи суспільством з допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями.

“Відлига” – назва, що використовується в публіцистичній та історичній літературі стосовно періоду з 1953 по 1964 р.

Громадська думка – відображення ставлення народу або окремих спільнот до влади, її діяльності, політики.

Громадські об’єднання – об’єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

Десталінізація – система заходів щодо усунення найбільш неприйнятних проявів сталінського режиму (масові репресії, тотальний контроль) і спроба проведення суспільно-політичних та економічних реформ з метою надання нового імпульсу розвитку радянського суспільства на шляху до “побудови комунізму”.

Дисиденти – інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.

Дискримінація – свідоме обмеження свободи діяльності учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне

позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод.

Діаспора – розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їхніх нащадків, які проживають за її межами.

Культ особи – єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, сліпе поклоніння “божеству”.

Ради народного господарства (раднаргоспи) – територіальні органи управління, створені в результаті реформи 1957 р. замість галузевих міністерств. Поліпшили керування економікою регіонів, але призвели до розриву між окремими галузями. На території УРСР було створено 11 раднаргоспів.

Реабілітація: 1) скасування правових наслідків судового вироку щодо особи, необґрунтовано притягнутої до судової відповідальності, визнання вироку недійсним, а особи, незаконно репресованої, невинною. 2) відновлення в правах; відновлення доброго імені, попередньої репутації раніше незаконно засудженої чи репресованої особи.

“Шестидесятники” – учасники руху за оновлення радянського суспільства 60-х років.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Дисидентський рух на Україні: основні напрямки, динаміка і тенденції розвитку.
2. Українська РСР на міжнародній арені в 50-х – першій половині 60-х років ХХ ст.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Чому реабілітаційні процеси не були доведені до кінця? Обґрунтуйте відповідь.
2. Яке значення для України мали реформи в адміністративно-політичній сфері?
3. Які події сприяли усуненню М. Хрущова?
4. Охарактеризуйте стан аграрного сектора України на межі 50-60-х років ХХ ст. У чому проявилися його позитивні та негативні особливості?
5. Що дала колгоспам реорганізація МТС?
6. У вирішенні яких питань міжнародна діяльність України мала формальний характер, а в яких – реальний? Обґрунтуйте відповідь.
7. Які зміни відбулися в розвитку міжнародних економічних відносин в кінці 50 – на початку 60-х років?

8. Розкрийте зміст процесу десталінізації в галузі культури. Чому стримувався процес національного відродження та поширювалася русифікація?
9. Визначте основні причини дисидентського руху в Україні. Що відрізняло його від інакомислення в Росії?
10. Які акції, проведені дисидентами, викликали найбільший резонанс у суспільстві?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:
Культ особи Сталіна був розвінчаний на (XIX, XX, XXI) з'їзді КПРС, який відбувся у лютому (1952, 1953, 1956) року. У центрі уваги присутніх на з'їзді була доповідь “Про культ особи та його наслідки”, виголошена (М. Підгорним, Л. Кагановичем, М. Хрущовим, Л. Берією).
2. В Україні рішення щодо засудження “культу особи Сталіна” зустріли:
 - а) з розумінням і одностайно підтримали як члени КПУ, так і широкі верстви трудівників;
 - б) більшість населення сприйняла з ентузіазмом та надією, лише частина керівництва КПУ холодно поставилася до процесу десталінізації і чинила йому опір;
 - в) були сприйняті насторожено, з недовірою і нерозумінням, скоріше, як провокація, мета якої – виявити ненадійні, з точки зору комуністів, елементи.
3. Процес десталінізації суспільного життя в УРСР, як і в цілому СРСР, в 1956-1959 рр. був:
 - а) згорнутий, тому що він не відбивав настроїв народних мас, які продовжували “обожнювати Сталіна” та його дії;
 - б) проведений в тій мірі, в якій він відповідав інтересам існуючої влади, і зупинений тоді, коли почав безпосередньо загрожувати підвалинам її влади;
 - в) у цілому завершений, наслідки “культу особи Сталіна” ліквідовані, демократичні норми відновлені в усіх сферах суспільного життя.
4. Суспільні реформи на початку 60-х років XX ст., до яких вдалося радянське керівництво, мали на меті:
 - а) демонтаж тоталітарної системи в СРСР, його перетворення в демократичну державу, що відкривало шлях до розширення федеративних прав України у складі оновленої радянської федерації;

- б) повинні були сприяти частковому оновленню методів керівництва країною з боку КПРС, а також КПУ; вони не зачіпали основ існуючого ладу і не обмежували повного партійного контролю над життям країни;
 - в) у випадку їх реалізації дали б змогу побудувати впродовж 20 років комуністичне суспільство в СРСР, зокрема в УРСР.
5. Як поставилося населення України до суспільних реформ, започаткованих М. Хрущовим на початку 60-х років ХХ ст.:
- а) з ентузіазмом підтримало, адже вони сприяли швидкому зростанню матеріального та життєвого рівня людей, забезпеченню їхніх культурних потреб, давали змогу на практиці реалізувати право народу на участь в управлінні державою. Тому в 1964 р. українці з обуренням зустріли повідомлення про відставку М. Хрущова;
 - б) реформи знайшли підтримку більшої частини населення України. Однак непослідовність та обмеженість цих реформ, а також протидія їхній реалізації з боку консервативно налаштованої партноменклатури призвели до різкого зниження життєвого рівня населення і, відповідно, до розчарування у реформаторській політиці. Тому в 1964 р. населення України з розумінням поставилося до відставки М. Хрущова;
 - в) зустріло стримано, адже їх метою в основному було поліпшення умов життя партноменклатури. Жодної реакції не викликала також і відставка М. Хрущова в 1964 р.
6. Систему управління державою, основу якої становить організована в певну ієрархію спеціалізована група чиновників, що підпорядковуються суворим правилам, називають:
- а) функціонуючою;
 - б) бюрократичною;
 - в) авторитарною.
7. Які переваги господарству України надавав впроваджений у 1957 р. територіальний принцип управління народним господарством СРСР (порівняно з галузевим):
- а) сприяв зростанню економічної самостійності республік у питаннях управління народним господарством, давав змогу ефективніше використовувати кошти на впровадження досягнень науково-технічного прогресу;
 - б) сприяв подальшій централізації управління народним господарством, що давало змогу ефективніше використовувати та перерозподіляти кошти на розвиток промисловості і сільського господарства; скоротив терміни впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво;

- в) сприяв поглибленню регіональної спеціалізації промислового та сільськогосподарського виробництв, що давало змогу зосередити зусилля на розвиткові пріоритетних галузей.

8. Промисловий розвиток України в роки семирічки (1959-1965 рр.) характеризувався:

- а) широким впровадженням досягнень науково-технічної революції, структурною перебудовою економіки на користь наукомісткого виробництва, створенням принципово нових для України галузей – легкового автомобілебудування, електронної промисловості тощо;
- б) пріоритетним розвитком традиційних для української економіки галузей індустрії – металургії, важкого машинобудування, енергетики, вугільної промисловості, здійснення поступової модернізації цих галузей, впровадженням досягнень науково-технічного прогресу;
- в) застоєм в українській економіці, занепадом традиційних галузей української промисловості, їх значним відставанням від досягнень науково-технічного прогресу.

9. Реформа управління народним господарством, здійснена в роки семирічки (1959-1965 рр.), – це реформа, яка:

- а) не була спроможна принципово змінити суть соціалістичного планового господарства в УРСР та сприяти підвищенню життєвого рівня населення, оскільки мала незавершений характер, реорганізація принципів та форм управління економікою не доповнювалася введенням госпрозрахунку, розширенням сфери товарно-грошових відносин, самостійністю підприємств, утвердженням економічного суверенітету республіки;
- б) принципово змінила суть народного господарства України та сприяла підвищенню життєвого рівня населення. Завдяки їй відбулася структурна перебудова та модернізація економіки республіки, були впроваджені досягнення науково-технічного прогресу, нові форми організації та стимулювання праці;
- в) не була спроможна принципово змінити суть соціалістичного планового господарства та підвищити життєвий рівень населення, оскільки викликала подальше скорочення економічного суверенітету республіки, зростання централізації управління народним господарством у руках загальносоюзних відомств, відтік грошей із республіки в загальносоюзний бюджет.

10. Політика реформ в аграрному комплексі, здійснена радянським урядом у 1959-1964 рр.:
- а) загострила кризу сільськогосподарського виробництва в республіці, призвела до остаточного розвалу колгоспно-радгоспної системи, спричинилася до гострого дефіциту хліба в 1963-1964 рр.;
 - б) сприяла зрушенням у сільськогосподарському виробництві в Україні на краще; його продуктивність зросла в десятки разів, що сприяло остаточному зникненню дефіциту продуктів харчування, урізноманітненню асортименту продовольчих товарів, а також зниженню цін на них;
 - в) мала непослідовний характер, що в кінцевому підсумку негативно вплинуло на стан сільськогосподарського виробництва в Україні, призвело до виникнення дефіциту продуктів харчування, передусім хліба, та зростання цін на продовольчі товари.
11. У 50-х – в середині 60-х років ХХ ст. відбулися такі зміни в життєвому рівні населення України:
- а) була переглянута тарифна система оплати праці робітників і службовців, що забезпечило її підвищення, введена помісячна оплата праці колгоспників та працівників радгоспів, вдвічі збільшені розміри пенсій; швидкими темпами розвивалося житлове будівництво; здійснена грошова реформа;
 - б) суттєво зріс життєвий рівень лише партноменклатури, яка користувалася соціальними пільгами в отриманні житла, санаторно-курортних путівок, продзамовлень, автомобілів та ін.; умови життя робітників, службовців та селян залишалися на довоєнному рівні – бракувало грошей, найважливіших речей: житла, комунальних послуг, грошей, досконалого медичного обслуговування;
 - в) суттєво збільшилася різниця між рівнем життя міського та сільського населення: в той час, коли платня робітників і службовців зросла практично вдвічі, праця колгоспників оплачувалася раз у рік; для перших був значно підвищений розмір пенсій, для колгоспників їх, як і раніше, не передбачалося; жителі міст користувалися правом на отримання безкоштовного житла, в селі ж житлове будівництво практично не здійснювалося.
12. Наприкінці 50-х – в середині 60-х років зовнішньополітична діяльність УРСР:
- а) відповідала інтересам її національного суверенітету, мала незалежний і самостійний характер, сприяла розбудові миролюбних відносин між країнами з різними політичними режимами;

- б) цілковито залежала від політичного курсу СРСР, який продовжував політику “холодної війни” з капіталістичними країнами;
 - в) цілковито залежала від офіційного зовнішньополітичного курсу СРСР, який у той період ґрунтувався на принципі мирного співіснування країн із різним соціальним ладом;
 - г) була припинена, зовнішньополітичні функції УРСР віддані Радянському Союзові, внаслідок чого були ліквідовані представництва республіки в міжнародних організаціях, зокрема в ООН та РЕВ.
13. Курс на мирне співіснування країн з різним соціальним ладом, проголошений XX з’їздом КПРС як основний принцип зовнішньополітичної діяльності СРСР, а отже і УРСР, наприкінці 50-х – в середині 60-х років XX ст. означав:
- а) відхід від “холодної війни”, припинення гонки озброєнь, відмову від принципу “подвійної моралі” в міжнародній діяльності, відмову від підтримки тоталітарних режимів, воєн і агресії;
 - б) відхід від політики “холодної війни” у відносинах із капіталістичними країнами, які тепер треба було “наздогнати і перегнати” в економічній та соціальній сферах у мирному змаганні; проте гонка озброєнь не була припинена, СРСР не відмовився від надання військової підтримки країнам “третього світу” в боротьбі за побудову соціалізму, від використання збройної сили в боротьбі з “контрреволюцією”;
 - в) продовження політики “холодної війни” шляхом озброєння та підготовки до збройної боротьби з лівоекстремістськими терористичними бригадами з країн “третього світу”.
14. Яке з даних тверджень найбільше відповідає історичній дійсності:
- а) у першій половині 60-х років XX ст. процеси демократизації суспільного життя в УРСР позитивно вплинули на становище церкви та віруючих; були зняті обмеження з релігійної діяльності, відроджувалися церкви, яким поверталось націоналізоване майно;
 - б) у першій половині 60-х років XX ст. процеси демократизації суспільного життя в УРСР оминули релігійно-церковну сферу; стосовно церкви і віруючих комуністи продовжували проводити політику активної світоглядної боротьби, насадження атеїстичного світобачення, вдавалися до обмежень релігійної діяльності та переслідування віруючих;
 - в) у першій половині 60-х років XX ст. обмеженість процесів демократизації суспільного життя в УРСР призвела до формального (лише на папері) поліпшення становища віруючих та церкви в республіці; їм поверталось право на вільне віросповідання, однак так і не були розроблені механізми реалізації демократичних прав віруючих громадян республіки.

15. Основними формами діяльності дисидентів в Україні були (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) масові страйки;
 - б) святкування 22 травня – дня пам'яті Т.Г. Шевченка;
 - в) збройна партизанська боротьба;
 - г) листи до членів партійного і державного керівництва на захист прав громадян;
 - г) самвидав;
 - д) терористичні акти;
 - е) інформування світової громадськості про порушення прав людини в УРСР.
16. В Україні учасниками дисидентського руху в основному були (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) представники творчої інтелігенції;
 - б) робітники;
 - в) селяни;
 - г) вихідці з номенклатурних кіл;
 - г) військові;
 - д) кримські татари;
 - е) віруючі.
17. Українську робітничо-селянську спілку очолював:
- а) Л. Лук'яненко;
 - б) В. Чорновіл;
 - в) М. Горинь;
 - г) Г. Гайовий.

Основна література

12, 13, 16, 18, 20, 21, 32, 34, 38, 39, 41, 43-47, 50, 51, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті) [Текст] / В. Баран, В. Даниленко. – К., 1999.
2. Баран В. “Відлига” в культурному житті УРСР на зламі 50-60-х рр. [Текст] / В. Баран, В. Даниленко // Історія України. – 2001. – № 17.– С. 1-4.
3. Курносів Ю. О. Соціально-політичний розвиток УРСР у 50-х – першій половині 60-х рр. [Текст] / Ю. О. Курносів // Укр. іст. журн. – 1990. – № 5. – С. 79-86.
4. Курносів Ю. О. Соціально-економічне та політичне життя УРСР (середина 60-х – початок 80-х років [Текст] / Ю. О. Курносів // Укр. іст. журн. – 1990. – № 6. – С. 101-109.

5. О культе личности и его последствиях [Текст]: Доклад первого секретаря ЦК КПСС тов. Н. С. Хрущева XX съезду КПСС 25 февраля 1956 года // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3.
6. Шаповал Ю. І. М.С. Хрущов і Україна [Текст] / Ю. І. Шаповал // Час і суспільство. – 1990.– № 7.
7. Панченко П. П. Становище українського села (60-80-ті роки) [Текст] / П. П. Панченко // Укр. іст. журн. – 1989. – № 8. – С. 3-14.
8. Україна: друга половина XX століття. Нариси історії [Текст] / П. П. Панченко, М. Р. Плющ та ін. – К., 1997.

Тема 7. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965-1985 рр.)

План семінарського заняття

1. Криза адміністративно-командної системи керівництва країною в 70-ті – на початку 80-х років XX ст. і проблеми соціально-політичного та духовного життя в Україні. Загострення економічних проблем.
2. Суперечності в політичному і духовному житті суспільства.

Методичні рекомендації

Наприкінці 1964 р. новим Генеральним секретарем обрали Л. Брежнєва, який почав проводити політику, спрямовану на задоволення потреб партійної бюрократичної верхівки. Держава взяла курс на нову економічну реформу під назвою “косигінська” реформа. Результатом її було падіння темпів економічного розвитку і наростання кризи. Готуючись до першого питання, необхідно деталізувати твердження про те, що 70-ті роки XX ст. є роками кризових явищ у всіх сферах життя суспільства. Звернути увагу на те, що Конституція УРСР 1978 р. мала декларативний характер демократичних прав і свобод, закріпила зміцнення тоталітарного характеру радянського суспільства. Посилювався бюрократичний централізм. Нарощувався військово-промисловий комплекс (ВПК). Україна перетворилася в зону екологічного лиха. Неefективна колгоспно-радгоспна система, міграція сільського населення в міста і дефіцит робочої сили в селі сприяли появі “неперспективних” сіл і кампанії з їх ліквідації. Стан оплати праці та падіння купівельної спроможності карбованця позначилися на життєвому рівні населення. Дефіцити і черги стали найхарактернішими рисами побуту радянських людей у 70-80-ті рр. XX ст. Натомість зростали привілеї, всевладдя та безконтрольність номенклатурної верхівки. Доцільно дати характеристику політичних портретів лідерів КПРС і КПУ, показати їх діяльність або бездіяльність на шляху виходу з кризи. Зміна вищого партійно-державного керівництва після смерті Л. Брежнєва. Наростання кризових явищ. Поглиблення ідеологізації та русифікації. Орієнтація на кількісні показники. Панування офіціозу і соціалістичного реалізму.

У другому питанні слід розповісти про опозиційний рух, з'ясувати, які особливості він мав, які течії в ньому виділялися і які методи боротьби застосовувалися в цей час: вереснева демонстрація в київському кінотеатрі “Україна” 1965 р., протести інтелігенції проти арештів правозахисників, колективні листи і звернення окремих громадян до влади. Як влада реагувала на прояви дисидентів: репресії проти правозахисників. Утворення Української Гельсінської спілки (УГС). Мета і форми діяльності УГС. Арешти членів УГС. Причини існування релігійного дисидентства. Боротьба за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Посилення переслідувань опозиції наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. Моральний терор проти дисидентів. Значення опозиційного руху.

Термінологічний словник

Авторитаризм – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Бюрократизм – система управління державою, що характеризується відірваністю від потреб народу і спирається на бюрократію (чиновництво).

Громадські об'єднання – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Демагогія – форма свідомого введення в оману широких мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах і сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

Командно-адміністративні методи управління – сукупність форм і методів управління суспільством, згідно з якими діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а всі фази управлінського циклу – прийняття рішення, організація виконання, контроль за виконанням рішення – ініціюються та здійснюються засобами жорсткого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.

Консервативний курс розвитку – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Корупція – підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.

Номенклатура – коло посадових осіб, призначення та затвердження яких належить до компетенції вищестоящих органів.

Опозиційний рух – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому.

Партократія – влада партії, панування її в політичній системі суспільства завдяки зосередженню у своїх руках управління всіма формами суспільного життя.

Централізм – управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Проблеми політичного лідерства в Україні: М.В. Підгорний, П.Ю. Шелест, В.В. Щербицький.
2. Зовнішньополітична діяльність УРСР на межі 60-х – першої половини 80-х років ХХ ст.
3. Конституція УРСР 1978 року: зміцнення тоталітарного характеру радянського суспільства.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Розкажіть про міжнародне становище СРСР на рубежі 60-х і 70-х років ХХ ст.
2. Що являла собою Програма миру? Як відбувалася її реалізація?
3. Які зовнішньополітичні ініціативи СРСР свідчили про успіхи її зовнішньої політики?
4. Як розвивалися відносини СРСР з країнами соціалізму, з капіталістичними країнами; з країнами, що розвиваються?
5. Охарактеризуйте суперечності міжнародної обстановки на рубежі 70-80-х років ХХ ст. Що свідчило про її загострення в цей час? Поміркуйте, які заходи потрібні були для виходу з кризи.
6. Розкажіть про економічну реформу 1965 р. та її результати.
7. У чому виявилися застійні і кризові явища в соціально-економічному розвитку СРСР наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст.? Які спроби для виходу з кризи, що розпочиналася, робило керівництво країни?

8. Розкажіть про досягнення науково-технічного прогресу в СРСР наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст. Чому їх не вдалося використати для прискорення соціально-економічного розвитку країни?
9. Як вирішувалася продовольча проблема в СРСР наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст.? Що стримувало розвиток сільського господарства в країні?
10. Які фактори свідчили про загострення екологічних проблем у СРСР та УРСР на межі 70-80-х років ХХ ст.?
11. Розкажіть про соціальні проблеми і рівень життя в СРСР та УРСР наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст.
12. Охарактеризуйте особливості суспільно-політичного життя в СРСР та УРСР в кінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст.
13. Проаналізуйте основні положення Конституції СРСР 1977 та Конституції УРСР 1978 р.
14. Дайте аналіз основних течій дисидентського руху.
15. Охарактеризуйте політичних керівників СРСР та УРСР зазначеного періоду та дайте аналіз їх діяльності.
16. Чому виникла потреба у виробленні курсу на перебудову соціально-економічного розвитку СРСР?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Завдання економічної реформи 1965 р.:
 - а) продовження економічної реформи 1959 р., запровадження госпрозрахункових методів стимулювання праці, розширення сфери товарно-грошових відносин, сприяння подальшому зростанню економічної самостійності республік;
 - б) подолання волюнтаризму та суб'єктивізму в управлінні народним господарством, зупинення падіння життєвого рівня населення, сприяння зростанню авторитету Комуністичної партії, який значно похитнувся в останні роки правління М. Хрущова;
 - в) повернення до сталінських методів управління народним господарством: жорсткого централізму, військової дисципліни, без чого було неможливо подолати кризовий стан в економіці.
2. Які зміни відбулися в процесі реформування сільського господарства в СРСР у 1965 р. в Україні:
 - а) заготівлю сільськогосподарської продукції замінили закупівлею, підвищили ціни на неї, реорганізували МТС у РТС, розширили колгоспи та радгоспи, обмежили індивідуальну діяльність селян на присадибних ділянках;

- б) замінили продрозверстку на продподаток, дозволили селянам продавати продукти на внутрішньому ринку;
 - в) запровадили ринкові відносини в аграрному секторі, розпустили колгоспи та радгоспи, землю роздали в приватну власність селянам;
 - г) змінили порядок заготівлі сільськогосподарської продукції – визначили тверді перспективні плани закупівель, ввели диференційовані, залежно від кліматичних та виробничих умов, нові закупівельні ціни, запровадили надбавки на надпланову продукцію та гарантовану зарплатню колгоспникам.
3. Економічна реформа 1965 р. була викликана бажанням радянського керівництва:
- а) докорінно змінити основні принципи організації та управління народним господарством СРСР, реформувати соціалістичну економіку в бік вільноринкової;
 - б) внести зміни в систему організації та управління народним господарством СРСР, не змінивши при цьому її суті;
 - в) повернутися до сталінських жорстких адміністративно-командних методів управління економікою, які виявилися значно ефективнішими порівняно з економічними методами.
4. Повернення до галузевого принципу управління промисловістю в процесі економічної реформи 1965 р. мало:
- а) позитивні наслідки для України та її промисловості, оскільки централізація управління сприяла піднесенню ефективності керівництва підприємствами, більш обґрунтованому розподілу капіталовкладень, виваженому складанню планових завдань тощо;
 - б) негативні наслідки для України, тому що позбавляло республіку права самостійно керувати українською промисловістю з урахуванням республіканських пріоритетів, а більшість українських підприємств знову поверталась у власність союзних міністерств;
 - в) практично не позначилося на Україні, адже стосувалося лише тих промислових підприємств, які перебували в загальносоюзному підпорядкуванні.
5. Економічна реформа 1965 р. мала обмежений характер, тому що:
- а) відкидала територіальний принцип управління економікою, повертаючись до галузевого;
 - б) економічні елементи реформи не доповнювалися політичними змінами, демократизацією суспільного життя;

- в) її метою було лише часткове вдосконалення соціалістичної системи господарювання, а не ліквідація соціалістичних виробничих відносин.
6. Стан “розвиненого соціалістичного суспільства” в УРСР у 70-х роках ХХ ст. характеризувався:
- а) якісними зрушеннями в соціально-економічному розвитку держави, її виходом на передові світові економічні рубежі, трансформацією політичної системи суспільства в бік застосування комуністичних принципів управління – поступове відмирання ролі держави і КПРС як основи політичної системи радянського суспільства;
 - б) поглибленням кризових явищ у соціально-економічному розвитку УРСР, посиленням незадоволення народних мас своїм життєвим рівнем, зниженням авторитету КПРС, що призвело до зростання тоталітарних тенденцій у житті суспільства;
 - в) стабілізацією соціально-економічної та політичної ситуацій в країні, а саме: внаслідок реформ кінця 50-х років ХХ ст. були усунені негативні тенденції в розвитку народного господарства, хоча і не було досягнуто європейських стандартів рівня життя; за рахунок політики “дозованої демократизації” вдалося забезпечити підтримку з боку населення політики партії, яка поступово передавала свої “управлінські” функції відповідним державним структурам і дедалі більше зосереджувалася на розробці ідеологічних питань, насамперед пов’язаних з побудовою комуністичного суспільства.
7. У статті 6 Конституції, прийнятій у 1977 р. в СРСР, і у відповідній статті Конституції УРСР 1978 р. було записано, що КПРС є “керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи”. Це свідчило про:
- а) зростання тоталітарних тенденцій у житті радянського суспільства, про підконтрольність усіх його сфер комуністичній ідеології та вказівкам партійних органів;
 - б) подальшу демократизацію суспільного життя, зростання ролі Рад народних депутатів в його управлінні; вплив КПРС обмежувався лише сферою ідеології;
 - в) значний крок до побудови комунізму в СРСР, оскільки це положення сприяло відмиранню держави та переходу її функцій до партійних органів, які перетворювалися на органи народного самоврядування.

8. У роки восьмої п'ятирічки (1966-1970) народне господарство України характеризувалося:
- а) швидким зниженням темпів розвитку промисловості та сільського господарства, цьому не спроможна була запобігти економічна реформа 1965 р., оскільки вона не вносила принципових змін в основні засади організації та керівництва народним господарством України;
 - б) високими темпами розвитку як в промисловості, так і в сільському господарстві, досягненням найкращих за 35 років показників виробництва продукції за рахунок реалізації положень економічної реформи 1965 р. – вдосконалення методів управління та планування, широкого використання досягнень науково-технічного прогресу, а також підвищення продуктивності праці шляхом вдосконалення системи соціальних гарантій;
 - в) темпи розвитку народного господарства стабілізувалися на рівні семирічки завдяки реформам 1965 р.; однак у розвитку сільського господарства намітилися негативні тенденції через непродуману політику землекористування та неправильну цінову політику.
9. Зниження виробництва промислової продукції в Україні в роки ІХ-ХІ п'ятирічок було спричинене (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) поверненням партійного керівництва республіки до волюнтаристських та авторитарних методів керівництва промисловістю, невмілим плануванням, що не спиралося на наукові засади та реальні показники, бездарністю керівників багатьох підприємств республіки;
 - б) відходом від реформаторських принципів управління економікою, сформованих у 1965 р., бюрократизацією системи управління, перевагою авторитарних та адміністративно-командних методів організації виробництва над економічними, приматом загальносоюзних інтересів над республіканськими;
 - в) неконкурентоспроможністю українських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, які за якістю та цінами значно поступалися західним товарам.
10. Розвиток сільського господарства України в роки ІХ-ХІ п'ятирічок (1971-1980 рр.) характеризувався:
- а) розквітом колгоспно-радгоспної системи, її подальшим удосконаленням шляхом організаційного розширення, заміною екстенсивного характеру виробництва сільськогосподарської продукції на інтенсивний, впровадженням нових технологій та агрокультур, внаслідок чого значно зросла врожайність та була остаточно розв'язана продовольча проблема в республіці;

- б) кризою колгоспно-радгоспної системи, низьким рівнем механізації та хімізації виробничих процесів у сільському господарстві, агрокультури та землекористування, що призвело до зниження врожайності та погіршило продовольчу ситуацію, а також спричинилося до загострення екологічної проблеми в республіці;
 - в) переведенням сільського господарства на нові форми господарювання, створенням умов для розвитку індивідуального підприємництва, яке поступово стало основою розвитку сільського господарства; вдосконаленням товарно-грошових відносин, значним підвищенням закупівельних цін, що сприяло зростанню зацікавленості селян у результатах праці і дало змогу розв'язати продовольчу проблему в республіці.
11. Основна причина кризових явищ в економічному розвитку УРСР у 70-ті – на початку 80-х років ХХ ст. – це:
- а) відхід від положень економічної реформи 1965 р.;
 - б) соціалістичні засади господарювання і, як наслідок, втрата стимулів до підвищення ефективності праці, хибні основи організації та управління народним господарством, які не можна було реформувати, не змінивши при цьому суті соціалістичної економіки – колективної власності;
 - в) ізоляція СРСР на міжнародній арені, бойкот радянських товарів на міжнародних ринках;
 - г) погані природні умови та стихійні лиха, які спричинилися до значних втрат сільськогосподарської та промислової продукції;
 - г) підпорядкування української промисловості загальносоюзним міністерствам, які не враховували потреб республіки, орієнтуючись на розв'язання загальносоюзних завдань.
12. За основними показниками рівень життя населення України в 70-х – на початку 80-х років ХХ ст.:
- а) значно підвищився порівняно з попередніми десятиріччями, практично зрівнявшись за показниками з рівнем життя в розвинутих капіталістичних країнах. Про це свідчило зростання рівня реальних доходів населення, розв'язання продовольчої та житлової проблем, зростання якості медичного обслуговування, подолання різниці між рівнями життя партноменклатури та інших категорій населення;
 - б) поліпшився порівняно з 60-ми роками, проте все ще значно відставав від рівня життя в розвинених капіталістичних країнах; залишалися значними відмінності між рівнями життя партноменклатури та інших категорій населення, а також між мешканцями міста й села;

- в) знижувався, починаючи з другої половини 70-х років ХХ ст.; це виявилось у зменшенні реальних доходів населення, зростанні цін, постійному дефіциті продовольчих і промислових товарів, зниженні обсягів та якості будівництва, а також якості медичного обслуговування та побутових послуг; залишалися значними відмінності між рівнями життя партійної номенклатури та інших категорій населення, а також між мешканцями міста й села; про кризовий стан соціальної ситуації в республіці свідчив процес депопуляції, що розпочався в 70-х роках ХХ ст.
13. У 70-х роках ХХ ст. в УРСР у системі народної освіти відбувся перехід до обов'язкової загальної:
- а) початкової освіти;
 - б) восьмирічної освіти;
 - в) середньої освіти;
 - г) вищої освіти.
14. Як партійне та політичне керівництво УРСР на чолі з першим секретарем ЦК Компартії України В. Щербицьким ставилося до політики русифікації:
- а) з обуренням реагувало на нову хвилю русифікації, чинило опір політиці центральної влади, прагнуло зберегти найкращі взірці української народної освіти;
 - б) підтримувало курс центрального керівництва на згортання сфери обігу української мови і втілювало його в життя, побоюючись відродження національної свідомості населення України;
 - в) на словах підтримуючи русифікаторську політику центру, водночас робило все можливе для збереження української мови та мережі українських навчальних закладів.
15. Стан української науки в 70-х роках ХХ ст. характеризувався:
- а) провінційністю, низькою ефективністю наукових розробок, їх повільним впровадженням; теоретичні, фундаментальні дослідження переважали над прикладними; світовому рівню відповідав стан розробок лише поодиноких наукових дисциплін природознавчого та прикладного характеру, що ж до гуманітарних дисциплін, то вони продовжували перебувати під впливом марксистсько-ленінської ідеології;
 - б) світовим рівнем розвитку, високою ефективністю наукових розробок, що швидко впроваджувалися в радянську та світову промисловість; пропорція наукових досліджень поступово змінювалася на користь прикладних досліджень, які давали швидку матеріальну віддачу, за рахунок чого продовжували розвиватися

фундаментальні, теоретичні дослідження; значні зміни відбулися в розвитку гуманітарних дисциплін, чому сприяло їх звільнення від марксистських ідеологічних догм, тобто відбулося “органічне поєднання досягнень науково-технічної революції та соціалізму”;

в) кризою, яка спричинилася принципом “залишкового фінансування” розвитку науки в Україні; практично припинила діяльність АН УРСР, згорнулися прикладні дослідження, українська наука втратила свої провідні позиції у світі, найкращі наукові працівники переїхали для роботи в Росію або в країни Західної Європи та США.

16. Перша велика хвиля арештів дисидентів в Україні припадає на:
- а) 1959 р.;
 - б) 1965 р.;
 - в) 1972 р.
17. Друга хвиля арештів дисидентів – представників інтелігенції України – припадає на:
- а) 1965 р.;
 - б) 1972 р.;
 - в) 1978 р.
18. Українська громадська група сприяння виконанню гельсінських угод (Українська Гельсінська спілка) була створена в:
- а) 1966 р.;
 - б) 1970 р.;
 - в) 1976 р.;
 - г) 1980 р.
19. “Українська Гельсінська спілка” – це:
- а) громадська організація, яка не ставила за мету політичну боротьбу проти існуючого режиму, а керувалася у своїй діяльності гуманітарно-правовими мотивами, спрямовуючи її на ознайомлення світового співтовариства з фактами порушення прав людини в Україні;
 - б) громадська організація, яка в своїй діяльності ставила політичні вимоги, а саме: реалізація Україною конституційного права на добровільний вихід зі складу СРСР, створення незалежної Української держави, демократизація суспільного життя республіки;
 - в) політична партія, яка проголосила непримиренну тотальну війну КПРС та радянському ладові в Україні і метою якої була повна національно-державна незалежність України, ліквідація диктатури КПРС, демократизація політичного життя та переведення економіки на ринкові засади.

20. Причини занепаду дисидентського руху в Україні на початку 80-х років ХХ ст. полягали в:

- а) відсутності чіткої політичної програми, відповідної тактики та методів боротьби, недостатній організованості, постійних репресій з боку влади, входженні в дисидентський рух віруючих, а також кримських татар; відсутності зв'язків із дисидентським рухом в інших радянських республіках; відсутності підтримки з боку робітників та селянства, які відкидали вимогу громадянських свобод, проголошуючи лише національно-визвольні гасла;
- б) участі в дисидентському русі віруючих, а також кримських татар; відсутності зв'язків із дисидентським рухом в інших радянських республіках; відсутності підтримки з боку робітників та селянства, які відкидали вимогу громадянських свобод;
- в) відсутності чіткої політичної програми та відповідної тактики і методів боротьби, недостатній організованості, постійних репресій з боку влади, відсутності широкої підтримки з боку робітників і селянства.

21. Встановіть відповідність між назвами основних течій опозиційного руху в Україні в 60-80-х роках ХХ ст. та змістом їхньої діяльності:

а) боротьба за свободу совісті представників православної і репресованих УГКЦ та протестантських церков	1) самостійницька течія
б) рух за права людини, проти ігнорування комуністичним режимом законів, норм і правил демократичного суспільства, проти підкорення інтересів особи інтересам колективу і тоталітарної держави	2) національно-культурницька течія
в) рух за відродження української культури, мови, традицій	3) правозахисна
г) рух за відродження української державності	4) рух за свободу совісті.

22. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

- а) метою діяльності Української робітничо-селянської спілки було відокремлення України від Радянського Союзу мирними, конституційними методами;
- б) учасники українського опозиційного руху 60-80-х років ХХ ст. вважали, що досягти незалежності України можна лише шляхом підготовки та здійснення збройного повстання;
- в) спільним для всіх напрямів українського опозиційного руху була критика комуністично-бюрократичної системи, прагнення ліквідувати колоніальний статус України.

Основна література

12, 13, 16, 20, 21, 32, 34, 38, 39, 42-44, 47, 50, 51, 54, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Курносів Ю. О. Соціально-економічне та політичне життя УРСР (середина 60-х – початок 80-х років) [Текст] / Ю. О. Курносів // Укр. іст. журн. – 1990. – № 6. – С. 101-109.
2. Майер М. М. Очерк истории правозащитного движения в СРСР [Текст] / М. М. Майер // Преподавание истории в школе. – 1990. – № 5.
3. Панченко П. П. Становище українського села (60-80-ті роки) [Текст] / П. П. Панченко // Укр. іст. журн. – 1989. – № 8. – С. 3-14.
4. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті) [Текст] / В. Баран, В. Даниленко. – К., 1999.

Тема 8. “Перебудова” в СРСР. Українська РСР на шляху до незалежності

План семінарського заняття

1. Україна і процес перебудови в СРСР (квітень 1985 – серпень 1991 р.).
 - а) I етап (квітень 1985 – січень 1987 р.);
 - б) II етап (січень 1987 – літо 1988 р.);
 - в) III етап (літо 1988 – травень 1989 р.);
 - г) IV етап (травень 1989 – лютий 1990 р.);
 - д) V етап (лютий-грудень 1990 р.);
 - е) VI етап (грудень 1990 – серпень 1991 р.).
2. Проголошення незалежності України. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України.

Методичні рекомендації

Під час підготовки до відповіді на перше питання слід поетапно прослідкувати за змінами, що відбулися в УРСР і в Радянській державі за таким планом: 1) *політичні реформи* (прихід до влади нового партійного керівництва на чолі з М. Горбачовим. Курс на “прискорення” суспільно-економічного розвитку та його поразка. Політика “гласності”); 2) *основні заходи в економічній сфері* (погіршення економічної ситуації в Україні в другій половині 80-х рр. XX ст. Хаос і непродуманість економічної політики. Кампанія боротьби з “нетрудовими прибутками”. Розвиток кооперації. Погіршення економічних показників. Деформації в інвестиційній політиці. Чорнобильська катастрофа. Становище сільського господарства. Визнання альтернативних форм господарювання на селі. Виникнення різних форм підряду. Продовольчі труднощі 1989-1990 рр. Неєфективність колгоспно-радгоспної системи. Зростання інфляції та

дефіциту Державного бюджету. Поширення натуральних (бартерних) обмінів. Зрив планових постачань і розрив економічних зв'язків. Початок скорочення обсягів суспільного виробництва. Зменшення національного доходу України. Формування економічних передумов розпаду; 3) зростання громадської активності суспільства, страйковий рух (зростання політичної активності суспільства. "Гласність" і повернення народові правди про минуле України. Політизація суспільної свідомості. Мітинги й демонстрації у Львові, Києві, інших містах. Вимоги демонстрантів. Провал спроб силовими методами зупинити наростання народної активності. Нові громадські об'єднання. Український культурологічний клуб (УКК). Відновлення Української Гельсінської спілки. Політклуби. Створення Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка. Історико-просвітнє товариство "Меморіал". Початок формування Народного Руху. Закон Української РСР про мови. Реалізація в Україні принципу свободи совісті. Шахтарський страйк 1989 р.: його причини й наслідки. Голодування студентів у Києві. Вимоги студентів; 4) становлення багатопартійності (початок формування багатопартійності в Україні. Установчий з'їзд Народного Руху України. Виникнення нових політичних партій. Праві партії: Українська національна партія (УНП), Українська народно-демократична партія (УНДП), об'єднання Державна самостійність України (ДСУ) та ін. Національно-центристські партії: Українська республіканська партія (УРП), Демократична партія України (ДемПУ), Українська селянсько-демократична партія (УСДП), Українська соціал-демократія: Соціал-демократична партія України (СДПУ), Об'єднана соціал-демократична партія України (ОСДПУ). Економічні об'єднання. Партія "зелених" України (ПЗУ). Розклад Компартії України. Виникнення "демократичної платформи" в КПУ; 5) відродження релігійного життя.

У другому питанні потрібно розповісти про посилення політичної боротьби в країні. Вибори 1989 і 1990 рр. Панування в керівництві України консервативних настроїв. Різде падіння авторитету Компартії України, втрата її керівництвом політичної ініціативи та підтримки в масах. Проголошення незалежності України. Вибори до Верховної Ради УРСР 1990 р. Співвідношення політичних сил у Верховній Раді. Народна Рада. Прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України. Політична конфронтація восени 1990 р. Наслідки політичної конфронтації.

Спроба державного перевороту в СРСР і Україна. Ставлення до заволодування різних політичних сил України, керівництва Компартії України. Провал перевороту – повний крах унітарних союзних структур, злам тоталітарної системи. Скликання позачергової сесії Верховної Ради. Акт проголошення незалежності України. Припинення діяльності Компартії

України. Затвердження державних символів незалежної України – прапора, герба, гімну. Наростання суперечностей між Україною і центром. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України. Л. Кравчук – Президент України. Значення проголошення незалежності України.

Термінологічний словник

Верховна Рада України – вищий законодавчий орган влади (парламент), складається з 450 народних депутатів, що обираються населенням на 4 роки на основі загального, рівного й прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Верховна Рада УРСР – найвищий орган державної влади в Україні за радянських часів.

“Гласність” – один із найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід’ємному праві кожного громадянина на отримання повної та вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниць.

Господарський розрахунок (госпрозрахунок) – метод господарювання підприємств в умовах соціалістичної економіки. Поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств.

Громадська думка – відображення ставлення народу або окремих спільнот до влади, її діяльності, політики.

Громадські об’єднання – об’єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Декларація – офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.

Демократія – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

Демократична держава – тип держави, в якій народ є джерелом влади, де державні демократичні соціально-політичні інститути та демократичний тип політичної культури, які забезпечують органічне поєднання участі народу у вирішенні загальнодержавних справ із широкими громадянськими правами і свободами.

Демократизація – втілення демократичних основ організації суспільства.

Державна символіка – зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів тощо, яка репрезентує національно-державну ідею. Основними атрибутами державності є герб, гімн та прапор.

Державний суверенітет – верховенство державної влади всередині країни, зосередженість всієї повноти влади в державних органах, незалежність держави в зовнішньополітичній сфері.

Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої влади, Уряд України.

Народний Рух України (НРУ) – масовий громадсько-політичний рух республіки, який виник як вияв народної ініціативи за докорінне оновлення суспільства.

“Перебудова” – політичний курс КПРС, розпочатий у 1985 р. і спрямований на оздоровлення суспільно-політичної, економічної й ідеологічної сфер життя.

Політична криза – фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства, державно-правової системи, партій.

Політична свідомість – опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб’єктів, а також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини.

Політичний плюралізм – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Президент України – виборний голова держави. Обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на 5 років.

Путч – один із засобів державного перевороту як раптової, неконституційної, нелегітимної зміни правлячої політичної сили за допомогою військових чи контрольно-репресивних органів.

Референдум – спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Роззброювання – система міжнародних заходів, мета яких повне знищення чи істотне скорочення засобів ведення війни й створення передумов для усунення погрози її виникнення.

Суверенітет – незалежність і самостійність держави в зовнішніх і внутрішніх справах.

Фермерство – форма господарювання на селі, що базується на приватній власності на землю.

Теми рефератів доповідей та повідомлень

1. Чорнобильська трагедія та її уроки.
2. Українська діаспора.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Охарактеризуйте командно-адміністративну систему, що склалася в СРСР в середині 80-х років ХХ ст.
2. У чому полягає значення квітневого 1985 р. пленуму ЦК КПРС?
3. Назвіть причини введення посади Президента СРСР.
4. Охарактеризуйте суть перебудови. Назвіть позитивні зміни, що відбулися в СРСР та УРСР в ході перебудови.
5. Які фактори заважали здійсненню “перебудовчих” процесів?
6. Назвіть та проаналізуйте найважливіші зовнішньополітичні ініціативи, висунуті СРСР у 1985-1989 рр.
7. Які ознаки характеризували нове політичне мислення?
8. У чому полягала роль гласності в здійсненні перебудови?
9. Розкажіть про роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки в період перебудови.
10. Які проблеми суспільно-політичного та економічного життя викликали найбільш жваві дискусії в період перебудови?
11. Назвіть причини наростання протиріч між центром і Україною в 1985-1991 рр. У чому проявилися ці протиріччя?
12. Яку роль відіграв Народний Рух у подіях 1989-1991 рр. в Україні?
13. Проаналізуйте становлення багатопартійності в Україні. Складіть хронологічну таблицю цього процесу.
14. В яких містах України пройшли мітинги, демонстрації та робітничі страйки? Які вимоги вони висували та чим закінчилися?
15. Які неформальні групи та об’єднання виникли в Україні в період перебудови? Складіть таблицю “Неформальні групи та об’єднання в Україні в період перебудови” та охарактеризуйте напрямки їх діяльності.
16. Коли та за яких умов була прийнята Декларація про державний суверенітет України? У чому її історичне значення?

17. Охарактеризуйте перші заходи Верховної Ради УРСР по реформуванню економіки. У чому їх позитивне значення, а в чому обмеженість?
18. Які факти свідчать про наростання політичної активності суспільства в 1990 р.?
19. Чим була зумовлена політична конфронтація восени 1990 р.? Охарактеризуйте основні вимоги студентів. Які результати мало їх голодування?
20. Які наслідки для подальшого будівництва державності України мала спроба державного перевороту 19 серпня 1991 р.?
21. Дайте оцінку позиції керівництва Верховної Ради та ЦК КП України стосовно ДКНС (рос. ГКЧП).
22. Поясніть, чому було заборонено діяльність КП України? Які наслідки мала ця заборона?
23. Які внутрішньоукраїнські та зовнішні фактори сприяли проголошенню незалежності України в 1991 р. винятково мирними методами?
24. Назвіть політичних та громадських діячів України, які внесли вагомий внесок у проголошення незалежності України в 1991 році.
25. У чому проявилось загострення відносин між Україною та політичними колами Росії після проголошення Акта незалежності України?
26. Розкрийте причини прояву сепаратистських настроїв в Україні після проголошення її незалежності. Для яких регіонів характерні ці настрої і чому?
27. Охарактеризуйте президентську виборчу кампанію 1991 р. та її результати.
28. Чим було викликано проведення 1 грудня 1991 р. Всеукраїнського референдуму і які він мав результати?
29. Який вплив мав референдум 1 грудня 1991 р. на подальшу долю СРСР?
30. Коли та за яких обставин припинив своє існування СРСР?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Стан політичного та соціально-економічного розвитку СРСР, а отже, й УРСР на початку 80-х років ХХ ст. прийнято характеризувати як системну кризу, що означає:
 - а) кризовий стан економіки країни, неможливість її подальшого розвитку без докорінної зміни виробничих відносин;
 - б) кризу політичної надбудови, що спричинилася до змін партійно-державного керівництва СРСР упродовж декількох років;

- в) відсутність соціальної рівності та загострення протиріч між соціальними верствами населення Радянського Союзу, зокрема між партноменклатурою та трудівниками, між міськими жителями та селянами;
 - г) кризовий стан усіх ланок та сфер життя радянського суспільства, зокрема економіки, політичної сфери, соціальних відносин.
2. Генеральний секретар ЦК КПРС Ю. Андропов (1982-1984 рр.) намагався зупинити розвиток системної кризи в СРСР, а отже, й в УРСР шляхом:
- а) відновлення в країні процесів демократизації, глобального взаємодоповнюючого реформування, передусім економічної та політичної сфер;
 - б) здійснення часткової економічної реформи із вдосконалення соціалістичних виробничих відносин, як це робили його попередники М. Хрущов та Л. Брежнєв;
 - в) вдосконалення адміністративно-репресивних методів організації виробництва, посилення трудової дисципліни та боротьби з корупцією як у верхніх партійних ешелонах, так і на виробництві.
3. У 1985-1987 рр. радянське керівництво здійснило низку заходів щодо оздоровлення суспільно-політичних відносин у СРСР, відповідно і в Україні, а саме:
- а) удосконалювалася робота адміністративно-бюрократичного апарату держави, каральних органів КДБ та УВС, вносилися зміни в карний кодекс з метою підвищення відповідальності за корупцію, порушення дисципліни, пияцтво, наркоманію тощо;
 - б) була відмінена стаття 6 Конституції СРСР про “керівну та спрямовуючу роль КПРС у житті радянського суспільства”, на засадах демократизму проведена реформа виборчої системи, забезпечений механізм реалізації демократичних свобод у країні – свободи слова, друку, віросповідання, права на мітинги, демонстрації тощо;
 - в) реабілітовані політв’язні, проведена чистка кадрів партапарату, вводилися демократичні засади виборів та переобрання партійних і державних керівників, а також керівників промислових підприємств.
4. Заходи щодо подолання системної кризи в СРСР, зокрема в Україні, здійснені у 1985-1987 рр. партійно-державним керівництвом СРСР, мали характер:
- а) кардинальних всеохоплюючих реформ, спрямованих на демократизацію усіх сторін життя радянського суспільства;

- б) кардинальних всеохоплюючих реформ, метою яких був злам соціалістичної системи суспільних відносин і побудова в СРСР відкритого громадянського суспільства та вільно ринкової економіки;
 - в) часткових, обмежених реформ, які передбачили лібералізацію економіки країни та піднесення життєвого рівня населення, проте не торкалися сфери суспільно-політичних відносин;
 - г) повернення до сталінських методів управління державою, посилення її репресивно-каральних функцій, що мало сприяти подоланню кризових явищ в економіці та прискореному будівництву капіталізму в СРСР.
5. У виступі М. Горбачова на жовтневому (1987 р.) пленумі ЦК КПРС суспільний лад, збудований за роки радянської влади в СРСР, був охарактеризований як деформований соціалізм, який не має нічого спільного ні з марксизмом-ленінізмом, ні зі справжнім соціалізмом:
- а) одностайно підтримала, висновки Генерального секретаря ЦК КПРС сприяли згуртуванню населення України навколо політики партії з перебудови радянського суспільства;
 - б) висловила різні судження, частина консервативно налаштованих членів компартії різко засудила спробу ревізії, ставши в опозицію до політичного курсу М. Горбачова, а частина підтримала ідею побудови реального соціалізму, інші вважали цю критику недостатньою і вимагали подальшого перегляду політики партії в бік демократизації засад політичного життя в СРСР;
 - в) піддала одностайному осудові, у словах М. Горбачова населення України відчуло загрозу ліквідації засад існуючого соціалістичного ладу.
6. Партійно-політичне керівництво УРСР, очолюване першим секретарем Компартії України В. Щербицьким, стосовно реформаторського курсу М. Горбачова 1985-1987 рр.:
- а) зайняло стриману, навіть консервативну позицію, блокувало проведення реформ в Україні;
 - б) підтримало реформаторський курс на демократизацію суспільного життя в СРСР, активно впроваджувало нововведення в життя республіки;
 - в) зайняло відверто реакційну позицію щодо дій М. Горбачова, очоливши боротьбу всередині КПРС за усунення його з посади Генерального секретаря ЦК КПРС;
 - г) висловило власний погляд на характер та зміст реформ у СРСР, вважаючи, що першочерговим завданням повинна стати, зокрема, реалізація національними республіками права на вільний вихід зі складу СРСР.

7. Причинами поступової втрати Компартією України провідних позицій в українському суспільстві в 1985-1987 рр. був(ла):
- а) провінційність політичного мислення її керівників, які ініціативу віддали центральній владі;
 - б) неспроможність запобігти екологічній кризі, спричиненій аварією на Чорнобильській АЕС у червні 1986 р.;
 - в) страх перед тим, що процеси демократизації сприяють зростанню українського національно-визвольного руху, несумісного з комуністичною ідеологією;
 - г) курс Компартії України на розбудову української державності та національне відродження.
8. У процесі перебудови економічних відносин в УРСР у 1985-1990 рр. відбулися:
- а) суттєві зміни в структурі промисловості, а саме: вона втратила свій напівколоніальний характер, були створені завершені виробничі цикли, пріоритетними стали наукомісткі галузі та легка промисловість, скоротився обсяг важкої промисловості в структурі української економіки, широко впроваджувалися досягнення науково-технічного прогресу;
 - б) у структурі промислового виробництва України відбулися зміни на гірше: розвивалися лише сировинно-добувні галузі, продукція яких експортувалася за межі республіки, інші галузі, навіть важка промисловість, не отримували капіталовкладень на розвиток, а тому занепадали, обсяги їхнього виробництва скорочувалися, промисловість поступово набувала регресивного характеру, який змінювався з індустріального на аграрно-індустріальний;
 - в) змін практично не відбулося, як і в попередні роки, пріоритетний розвиток отримували галузі важкої промисловості, в структурі промисловості України переважали незавершені промислові цикли, тривала політика нераціонального розміщення та використання промислових потужностей.
9. Рішення березневого (1989 р.) пленуму ЦК КПРС мали безпосередньо стосуватися розвитку аграрного сектора в Україні. Вони передбачали:
- а) реорганізацію управлінських структур сільськогосподарським сектором, зокрема, створення Держагропрому;
 - б) передачу землі селянам у приватну власність;
 - в) розвиток на селі альтернативних форм господарювання: селянських (фермерських) господарств, оренди, створення кооперативних спілок;
 - г) розпуск колгоспів та радгоспів.

10. Серед категорій населення України зазначте ті, які чинили активний опір політиці радикальних реформ у СРСР у 1985-1990 рр.:
- а) робітники, селяни, інтелігенція;
 - б) інтелігенція, селяни, військовослужбовці, партноменклатура;
 - в) партноменклатура, працівники державного апарату та державних установ, військовослужбовці.
11. На який регіон України наприкінці 80-х років ХХ ст. національно зорієнтована інтелігенція поклала надії як на український П'ємонт:
- а) Закарпаття;
 - б) Київщина;
 - в) Західна Україна;
 - г) Дніпропетровщина;
 - ґ) Крим.
12. У 1988 р. відновила діяльність Українська Гельсінська спілка, яка задекларувала як мету:
- а) боротьбу за дотримання конституційних прав громадян України та інформування міжнародної громадськості про порушення прав людини в Україні;
 - б) боротьбу за перебудову СРСР на федеративних засадах, дотримання громадянських прав особистості;
 - в) необхідність створення суверенної Української держави, захист громадянських прав особистості.
13. Масова громадсько-політична організація, створена в Україні в 1989 р. для підтримки перебудови, називалася:
- а) Українське культурологічне товариство;
 - б) Українська Гельсінська спілка;
 - в) Народний Рух України за перебудову;
 - г) Нова спілка сприяння перебудові.
14. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:
- а) у 1988-1989 рр. новою формою протистояння радянському режимові стали мітинги. Найвиразніше це виявилось у Львові, де пік мітингової активності припав на червень-липень 1988 р.;
 - б) з метою перетворення Української Гельсінської спілки з правозахисної у політичну організацію 7 липня 1988 р. було проголошено утворення на її основі Народного Руху України;
 - в) Українська республіканська партія була створена на основі Української Гельсінської спілки в 1990 р. Це була одна з перших найвпливовіших загальноукраїнських партій.

15. Закон УРСР про мови (1989 р.):
- а) підтвердив статус в Україні російської мови як державної, забезпечив рівноправні умови для розвитку української мови та мов національних меншин у республіці;
 - б) визнав державний статус української мови, статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування, а також забезпечив умови для рівноправного розвитку мов національних меншин в Україні;
 - в) визнав державний статус української мови, забезпечив рівноправні умови розвитку та використання мов національних меншин, зокрема російської.
16. Виникнення багатопартійності в Україні стало можливим після:
- а) активізації громадсько-політичного та робітничого руху в Україні у 1988-1989 рр., зростання політичної свідомості громадян;
 - б) усунення у вересні 1989 р. з посади першого секретаря ЦК КПРС В. Щербицького, який гальмував реформаторські процеси в Україні;
 - в) рішення лютого (1990 р.) пленуму ЦК КПРС про відміну статті 6 Конституції СРСР, яка закріплювала керівну роль КПРС та однопартійну політичну систему;
 - г) проголошення політики гласності, яка сприяла утвердженню у свідомості громадян альтернативних комуністичних поглядів на сучасний суспільно-політичний процес.
17. Партійно-політичний процес, що відбувався в Україні у 1990-1991 рр., характеризувався:
- а) повільним розвитком, незначною кількістю нових партій, які нагадували політичні клуби, і тільки Народний Рух України за перебудову міг скласти альтернативу діяльності Компартії України;
 - б) виникненням значної кількості політичних партій, діяльність яких спиралася на масову підтримку населення і мала загальноукраїнський характер, створенням умов для реального політичного плюралізму, що призвело до остаточного падіння авторитету Компартії України;
 - в) виникненням багатьох політичних партій, які не мали суттєвого впливу на суспільство і були нездатні створити конкуренцію Компартії України, будучи нечисленими та регіональними за масштабами діяльності.

18. Декларацію “Про державний суверенітет України” було прийнято Верховною Радою УРСР:
- а) 6 червня 1990 р.;
 - б) 16 липня 1990 р.;
 - в) 3 серпня 1990 р.;
 - г) 17 березня 1991 р.
19. Декларація “Про державний суверенітет України” передбачала:
- а) проголошення повного економічного суверенітету республіки, на томість у розв’язанні питань внутрішньої та зовнішньої політики Україна залишалася залежною від загальносоюзного центру;
 - б) проголошення повного економічного суверенітету республіки, а також передавання її державним органам функцій із керівництва внутрішньополітичним життям, питання зовнішньої політики залишались у компетенції загальносоюзних органів;
 - в) проголошення нічим не обмеженого національно-державного суверенітету України, що на практиці означало право на самостійний внутрішньополітичний та економічний розвиток, а також рівноправність у зовнішньополітичних відносинах.
20. Реалізації положень Декларації “Про державний суверенітет України” сприяла ухвала Верховною Радою України 2 серпня 1990 р. закону про:
- а) верховенство українського законодавства;
 - б) основні принципи зовнішньополітичної діяльності УРСР;
 - в) економічну самостійність УРСР;
 - г) власність.
21. Що мало вирішальний вплив на проголошення Україною Акта незалежності:
- а) поразка серпневого 1991 р. заколоту в Москві, яка деморалізувала керівників центру;
 - б) національно-визвольна боротьба українського народу, зростання політичної свідомості української громадськості та державного керівництва республіки;
 - в) студентський рух 1991 р.;
 - г) дії українських комуністів-самостійників, які в той час очолювали Верховну Раду України.
22. Державна незалежність України була законодавчо закріплена:
- а) Декларацією “Про державний суверенітет України” (липень 1990 р.);
 - б) Актом проголошення незалежності України (серпень 1991 р.);
 - в) Конституцією України (червень 1996 р.).

23. Останнім кроком у процесі юридичного оформлення державної незалежності України став(ла):
- а) Декларація про державний суверенітет України;
 - б) Всесоюзний референдум 17 березня 1991 р.;
 - в) Акт проголошення незалежності України;
 - г) Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.
24. Першим президентом незалежної України в 1991 р. був обраний:
- а) Л. Кучма;
 - б) В. Чорновіл;
 - в) Л. Кравчук;
 - г) В. Лановий.
25. Україна була одним із ініціаторів створення Співдружності Незалежних Держав (СНД) у грудні 1991 р., яка являла собою:
- а) нову модель СРСР, спробу під новою назвою зберегти старий геополітичний порядок;
 - б) нове державне політичне утворення радянських республік на федералістських принципах;
 - в) нове державне політичне утворення радянських республік на конфедеративних засадах;
 - г) форму ліквідації СРСР і переходу новостворених держав до системи двосторонніх рівноправних стосунків.
26. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний: Блакитно-жовтий прапор, герб-тризуб та гімн “Ще не вмерла Україна” були затверджені Верховною Радою України як державні символи в (1990, 1991, 1992 р.).
27. У серпні 1991 р. припинила діяльність:
- а) Соціалістична партія України;
 - б) Компартія України як складова частина КПРС;
 - в) Українська народно-демократична партія.

Основна література

4, 8, 13, 16, 18, 20-22, 32, 34, 37-39, 43, 44, 47, 50, 51, 54-56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Акт проголошення незалежності України [Текст] // Правда України. – 1991. – 31 серпня.
2. Алексєєв Ю.М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985-1999 рр.) [Текст] / Ю. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К., 2000.

3. Декларація про державний суверенітет України [Текст]. Прийнята Верховною Радою Української РСР від 16 липня 1990 р.
4. Закон про економічну незалежність УРСР [Текст]. Прийнятий Верховною Радою УРСР // Радянська Україна. – 1990. – 5 серпня.
5. Курносів Ю. О. Проблеми перебудови в Українській РСР [Текст] / Ю. О. Курносів // Укр. іст. журн. – 1990. – № 7. – С. 78-87.
6. Панченко П. П. Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років) [Текст] / П. П. Панченко // Укр. іст. журн. – 1992. – № 1. – С. 18-29.
7. Слюсаренко А. Г. Нові політичні партії України [Текст] / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1990.

Тема 9. Україна на шляху самостійного державного розвитку. Трансформаційні процеси в політиці, економіці та соціальній сфері в перші роки незалежності (1991-1994 рр.)

План семінарського заняття

1. Україна на шляху економічної самостійності.
2. Соціальні процеси в Україні.
3. Зовнішня політика незалежної України. Вихід України на міжнародну арену.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на перше питання, необхідно охарактеризувати нову соціально-економічну ситуацію, в якій опинилася Україна після проголошення незалежності. Що таке перехідний період і як він проявився в Україні, в чому його особливості? Визначити основні завдання української економіки після проголошення незалежності. З'ясувати, які фактори привели до економічного спаду в першій половині 90-х років ХХ ст., що було зроблено для стабілізації економіки. Проаналізувати причини відставання аграрного сектора України. Дати характеристику процесів роздержавлення та приватизації в Україні в першій половині 90-х років ХХ ст. (втрата керованості державними підприємствами і гальмування роздержавлення). Створення легальних умов для криміналізації економічного життя. Початок номенклатурної “приватизації”. Загострення проблеми енергоносіїв. Спад виробництва. Погіршення стану справ в аграрному секторі економіки. Збереження деформацій у ціноутворенні. Загострення проблеми постачання села. Гальмування впровадження нових форм господарювання. Проблема приватної власності на землю. Спад сільськогосподарського виробництва. Борги держави селу. Створення власної фінансової системи. Демоніполізація фінансової діяльності. Необґрунтовані емісії. Ланцюгові інфляції. Перекося в податковій політиці. Проблема введення української гривні.

Паралельно розкрити зміст становлення владних структур в Україні в умовах незалежності. Звернути увагу на те, як формувалися гілки влади в Україні, що було зроблено, а що зробити не вдалося. З'ясувати, в чому причини невдач, що заважало ефективній законодавчій діяльності депутатів Верховної Ради України дванадцятого скликання.

У другому питанні потрібно вказати, чим було викликано перегрупування політичних сил в Україні після проголошення незалежності. Висвітлити такі питання: а) формування “партії влади”; б) трансформація Народного Руху і його розкол; в) нові політичні партії; г) Соціалістична партія України; г) відновлення діяльності Компартії України; д) Селянська (Аграрна) партія України; е) Конгрес українських націоналістів (КУН); є) інші політичні партії, організації, об'єднання. З'ясувати, який вплив на суспільно-політичне життя України мали громадські організації та об'єднання. Охарактеризувати основні процеси, що охопили профспілковий та молодіжний рухи України після проголошення незалежності. Охарактеризувати міжнаціональні відносини в Україні в першій половині 90-х років ХХ ст.

У третьому питанні треба розкрити основні принципи та завдання зовнішньої політики України в першій половині 90-х років ХХ ст. Дати відповіді на питання: а) чим було викликано “швидке” визнання незалежності України іноземними державами? б) Чим зумовлений вихід України на міжнародну арену? Визнання України міжнародним співтовариством. Налагодження дипломатичних зв'язків із зарубіжними країнами. Участь України в загальноєвропейському процесі. Діяльність України в ООН. Українсько-російські відносини. Проблема Чорноморського флоту. Міжнародні торговельні та економічні зв'язки. Культурне співробітництво.

Термінологічний словник

Влада виконавча – одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини.

Влада державна – вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монополією на право на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Влада законодавча – одна із трьох гілок влади, сутність якої полягає в здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.

Влада політична – здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.

Влада судова – одна із трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури.

Грошова емісія – випуск в обіг паперових грошей для покриття дефіциту Державного бюджету.

Денаціоналізація – передача державного майна у власність окремих осіб чи колективів.

Держава правова – тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Державотворчий процес – процес становлення державності, формування державних органів влади, визначення їх функцій.

Діаспора – розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їхніх нащадків, які проживають за її межами.

Етнонаціональні відносини – відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку – націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.

Інавгурація – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура її передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

Інфляція – процес знецінювання паперових грошей унаслідок надмірного їх випуску. Виявляється в зростанні цін на предмети першої необхідності, зниженні валютного курсу, падінні реальної заробітної плати.

Міжнародні відносини – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Міжнародні організації – об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання воєнних конфліктів.

Національна безпека – державна політика, спрямована на створення внутрішніх і зовнішніх умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних цінностей; стан, що забезпечує захищеність інтересів народу й держави, суспільства та його громадян.

Національна політика – науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Національне питання – сукупність політичних, економічних, правових, культурницьких, освітніх та інших проблем, що проявляються в процесі міждержавного спілкування націй, народностей.

Політика міжнародна – система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, військових, культурних та інших зв'язків і відносин між народами, державами й групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами й організаціями, що діють на світовій арені.

Ринкова економіка – соціально-економічна система, що розвивається на основі приватної власності й товарно-грошових відносин.

Унітарна держава – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Відносини України з СНД.
2. Україна і Європа.
3. Формування багатопартійної системи в Україні.
4. Історія Збройних сил України.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Охарактеризуйте нову соціально-економічну ситуацію, в якій опинилася Україна після проголошення незалежності. Як в Україні проявився перехідний період і в чому його особливості?
2. Розкрийте зміст становлення владних структур в Україні в умовах незалежності. Як формувалися гілки влади в Україні? Що було зроблено, а що зробити не вдалося? У чому причини невдач?
3. Що заважало ефективній законодавчій діяльності депутатів Верховної Ради України дванадцятого скликання?

4. Чим була зумовлена необхідність прийняття нової Конституції України? Що стримувало конституційний процес? Якою уявляли Україну різні політичні сили?
5. Чим було викликано перегрупування політичних сил в Україні після проголошення незалежності?
6. Який вплив на суспільно-політичне життя України мали громадські організації та об'єднання? Охарактеризуйте основні процеси, що охопили профспілковий та молодіжний рухи України після проголошення незалежності.
7. Охарактеризуйте основні завдання української економіки після проголошення незалежності.
8. Які фактори привели до економічного спаду в першій половині 90-х років ХХ ст.? Що було зроблено для стабілізації економіки?
9. Порівняйте економічну політику уряду В. Фокіна, Л. Кучми та Є. Звягільського. У чому полягає особливість курсу кожного з них?
10. Проаналізуйте причини відставання аграрного сектора України.
11. Дайте характеристику процесів роздержавлення та приватизації в Україні в першій половині 90-х років ХХ ст.
12. Охарактеризуйте проблеми становлення фінансової системи незалежної України.
13. Дайте характеристику міжнаціональних відносин в Україні в першій половині 90-х років ХХ ст.
14. Розкрийте основні принципи та завдання зовнішньої політики України в першій половині 90-х років ХХ ст. Чим було викликано “швидке” визнання незалежності України іноземними державами?
15. Чим був викликаний розкол в православній церкві України на початку 90-х років ХХ ст.? Назвіть православні церкви, що виникли після розколу.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Проголошення незалежності поставило перед Україною низку принципово нових завдань державного розвитку в політичній, зовнішньополітичній, економічній, культурній сферах (декілька правильних варіантів відповіді):
 - а) розбудова радянської політичної системи, її демократизація;
 - б) відродження українських політичних структур часів УНР;
 - в) демонтаж тоталітарних політичних структур і створення правової демократичної держави;
 - г) відродження СРСР на федеративних засадах;
 - г) встановлення рівноправних стосунків із далекими і близькими сусідами;
 - д) інтеграція України в структури СНД;

- е) трансформація централізованої державної економіки в багатокладну ринкову, зорієнтовану на потреби людей;
 - є) відродження радянської системи економічних відносин;
 - ж) націоналізація економіки, утвердження ведучої ролі державного сектора в системі економічних відносин;
 - з) відродження української культури як складової інтернаціональної культури радянських народів;
 - и) національне відродження, оздоровлення міжнаціональних відносин;
 - і) вироблення ідеологічних засад розвитку модерної української культури.
2. Після проголошення незалежності для України розпочався новий період соціально-політичного розвитку, суть якого:
- а) перебудова радянських суспільно-економічних відносин на принципах “гуманного соціалізму”;
 - б) поступова трансформація мирним шляхом радянських суспільно-політичних структур у правову демократичну державу, а радянської економіки в багатокладну ринкову;
 - в) радикальна насильницька перебудова основ радянського суспільства з метою побудови правової демократичної держави та багатокладної ринкової економіки;
 - г) вдосконалення радянської політичної системи та економічних відносин соціалізму.
3. Встановіть відповідність:
а) Президент	1) законодавча влада
б) Кабінет Міністрів	
в) Конституційний Суд	2) виконавча влада
г) Прокуратура	
ґ) Верховна Рада	3) судова влада.
д) місцеві ради	
е) Верховний Суд	
4. У 1992 р. Президент Л. Кравчук здійснив спробу реформувати радянську систему влади з метою удосконалення структури виконавчої владної вертикалі на місцях, суть якої полягала у:
- а) ліквідації місцевих рад народних депутатів, передаванні їхніх функцій обласній державній адміністрації;
 - б) запровадження в усіх областях України посади представників Президента, наділених функціями верховної виконавчої влади;
 - в) передаванні головам обласних рад народних депутатів функцій голів державної обласної адміністрації.

5. Концепція оборони й розбудови Збройних сил України, прийнята Верховною Радою в серпні 1991 р., визначила її прагнення до набуття військового статусу:
- а) нейтральної, без'ядерної, позаблокової держави;
 - б) нейтральної, ядерної, позаблокової держави;
 - в) держави без'ядерної, яка прагне вступити до НАТО;
 - г) держави ядерної, яка входить до військового блоку країн СНД.
6. Партійно-політична система України в перші роки після проголошення незалежності характеризувалася:
- а) виникненням значної кількості нових політичних партій, які, за поодинокими винятками, не мали масового характеру і не відігравали помітної ролі в політичному житті країни;
 - б) кризою політичних партій, що існували в 1990-1991 рр. До кризи спричинилася вичерпаність їхньої програмної мети. Україна здобула незалежність, була ліквідована багатопартійність та відновлена однопартійна система, при якій провідну роль у суспільстві відіграла так звана партія влади;
 - в) виникненням значної кількості політичних партій, діяльність яких мала масовий характер і суттєво впливала на політичні події в країні;
 - г) перебудовою багатопартійної системи в двопартійну, при якій провідну роль у суспільстві відіграють Компартія України та Народний Рух України.
7. Після здобуття незалежності перед Україною в економічній сфері постало завдання:
- а) створити стабільну, ефективну національну економіку шляхом реформування соціалістичної системи господарювання. Для цього частково ліквідувати заборону на індивідуальну трудову діяльність, здійснити реформу органів управління народним господарством на територіальних засадах, вдосконалити систему оплати та стимулювання праці;
 - б) створити стабільну, ефективну національну економіку на засадах багатоукладності. Для цього забезпечити фінансову стабільність, здійснити приватизацію, реформу органів управління народним господарством з метою створення рівних умов для розвитку багатоукладної економіки, структурно перебудувати економіку, налагодити економічні зв'язки;
 - в) створити стабільну, ефективну національну економіку шляхом відновлення економічних зв'язків із колишніми радянськими республіками, зміцнення економічного союзу на пострадянському просторі, передусім з Росією та Білоруссю.

8. У соціальній сфері українського суспільства упродовж 90-х років ХХ ст. відбулися такі зміни:

- а) поступово зростає життєвий рівень населення, його купівельна спроможність, знизився рівень безробіття, поліпшились побутові умови, розпочалося кількісне зростання населення;
- б) різко знизився життєвий рівень населення, з'явилося нове соціальне явище – масове безробіття, знизився рівень соціальної захищеності населення, суспільством опанували настрої соціальної депресії, зневіри, з'явилося різке соціальне розшарування;
- в) практично жодних змін не відбулося, життєвий рівень населення залишався стабільно високим, відбувався приріст населення, поліпшувались умови його життя.

9. Встановіть відповідність:

- а) цілковита незалежність держави від інших держав у внутрішній та зовнішній політиці 1) сепаратизм
- б) дії, спрямовані на здобуття політичної підтримки народу, обіцянки і рішення, що задовольняють психологічні потреби і життєві бажання населення 2) популізм
- в) прагнення окремих груп населення до відокремлення від конкретної держави 3) суверенітет.

10. Встановіть відповідність:

- а) конфесія 1) підкуп державних і політичних діячів (чиновників і політиків)
- б) корупція 2) державний устрій, для якого характерне централізоване управління адміністративно-територіальними одиницями держави
- в) унітаризм 3) належність до будь-якої церкви, релігійної організації.

11. Встановіть відповідність:

- а) монетаризм 1) “вибух” цін на товари та послуги, різке знецінення грошової одиниці, яка втрачає здатність виконувати свої функції
- б) гіперінфляція 2) випуск грошей в обіг, збільшення грошової маси в обігу
- в) емісія грошей 3) обмежене втручання держави в господарську систему, регулювання економічної кон'юнктури тільки фінансовими засобами через підтримання необхідної кількості грошової маси в обігу.

12. Декларація прав національностей України (1991 р.) та Закон “Про національні меншини в Україні” (1991 р.):
- а) зазначають виняткове становище в державі корінної нації – українського народу, його мови та культури, заперечують права національних меншин, що живуть в Україні, на національно-культурний розвиток;
 - б) гарантують усім народам, що живуть в Україні, рівні економічні, політичні, соціальні й культурні права, право кожного народу на культурно-національну автономію, на творення національної культури, відродження національних традицій;
 - в) гарантують право на вільний рівноправний розвиток поряд з українцями росіянам та полякам, що становлять найбільші етнічні меншини відповідно в Східному та Західному регіонах України.
13. Визначте пріоритетні напрями розвитку зовнішньої політики України в першій половині 90-х років ХХ ст. (декілька правильних варіантів відповіді):
- а) участь у загальноєвропейському процесі;
 - б) блокування загальноєвропейських процесів, участь у процесі розбудови СНД як альтернативи загальноєвропейських міжнародних структур;
 - в) двостороннє співробітництво з країнами близького та далекого зарубіжжя;
 - г) участь у процесі ядерного озброєння;
 - г) міжнародні економічні зв’язки;
 - д) діяльність у міжнародних організаціях;
 - е) участь у процесі ядерного роззброєння.
14. За роки незалежності Україна стала членом нових міждержавних структур:
- а) ООН, СНД, Ради Європи;
 - б) СНД, Ради Європи, ОБСЄ;
 - в) НАТО, ЄС, ОБСЄ.
15. Проблема ядерного роззброєння для нашої держави була розв’язана так:
- а) Україна повністю відмовилася від ядерної зброї, ратифікувала договір “СТАРТ-1”, а також приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї;
 - б) Україна відмовилась від стратегічного ядерного озброєння, ратифікувавши договір “СТАРТ-1”, а втім, залишила у своєму збройному арсеналі інші види ядерної зброї, зберігши статус ядерної держави;

- в) Україна залишилася ядерною державою, однак її майбутній вступ до НАТО означатиме передачу ядерного озброєння в розпорядження європейських миротворчих сил.
16. У структурах СНД Україна є:
- а) повноправним засновником та членом цієї міжнародної організації;
 - б) засновником, асоційованим членом, оскільки не підписала статут та не приєдналася до частини договорів у рамках СНД;
 - в) засновником, членом-спостерігачем, який не приєднався до жодної з угод, досягнутих країнами – учасниками СНД.
17. До яких міжнародних економічних структур входить Україна? Які угоди в галузі міжнародного економічного співробітництва вона підписала?
- а) Центральноевропейський вільний торговельний союз; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Генеральна угода про тарифи та торгівлю. Міжнародний валютний фонд; Меастріхтська угода щодо введення єдиної європейської валюти;
 - б) Центральноевропейський вільний торговельний союз; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Генеральна угода про тарифи та торгівлю; Міжнародний валютний фонд;
 - в) Центральноевропейський вільний торговельний союз; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Генеральна угода про тарифи та торгівлю; Міжнародний валютний фонд; Рада Економічної Взаємодопомоги.
18. За якою виборчою системою проходили вибори до Верховної Ради в березні 1994 р.?
- а) пропорційною;
 - б) мажоритарною;
 - в) мажоритарно-пропорційною (змішаною).

Основна література

4, 8, 10, 13, 16, 18, 20-22, 34, 37-39, 43, 44, 47, 50, 51, 54, 55, 56.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Алексєєв Ю. М. Україна на зламі історичних епох (державотворчий процес 1985-1999 рр.) [Текст] / Ю. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К., 2000.
2. Бойко О. Д. Україна 1991-1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? (Нариси з новітньої історії) [Текст] / О. Д. Бойко. – К., 1996.
3. Кульчицький С. Політичне і соціально-економічне становище в перші роки незалежності [Текст] / Кульчицький С. // Історія України. – 2002. – № 18.

4. Богомаз К. Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні [Текст] / К. Ю. Богомаз. – К., 1992.
5. Удовенко Г. Пріоритети зовнішньої політики [Текст] / Г. Удовенко // Політика і час. – 1994. – № 3.
6. Україна: утвердження незалежної держави 1991-2001 [Текст] / за ред. В. Смолія. – К., 2001.
7. Україна у цифрах в 1991 році [Текст] : короткий статистичний довідник. – К., 1992.
8. Шкляр Л. Україна у геополітичних стратегіях ХХ століття [Текст] / Л. Шкляр // Політична думка. – 1994. – № 3.
9. Філіпченко А. Економічний союз СНД: за і проти [Текст] / А. Філіпченко // Політика і час. – 1995. – № 9.

***Тема 10. Реалізація нового соціально-економічного
реформаційного курсу в Україні та його наслідки
(друга половина 1994-2004 рр.)***

План семінарського заняття

1. Президентські вибори 1994 року та проголошення стратегії економічних перетворень. Соціально-економічна політика керівництва в період нового реформаційного курсу.
2. Пріоритети зовнішньої політики України.
3. Вибори 1998-1999 рр. Політична ситуація в Україні в 2000-2004 рр.

Методичні рекомендації

Перше питання доцільно розпочати з аналізу виборчої кампанії 1994 року, вказати кількість кандидатів, результати першого і другого турів виборів та їх результати. Слід також згадати вибори до Верховної Ради України, які передували президентським виборам. З 1994 по 1999 рік в Україні діяло чотири уряди, тому потрібно звернути увагу на їх позитивні та негативні наслідки діяльності. Дати характеристику реформаційного курсу держави. У цей же період відбувалося становлення грошової одиниці та Конституції України (зміцнення виконавчої влади. Розроблення і підписання конституційної угоди між Президентом і Верховною Радою. Кабінет Міністрів як ланка виконавчої влади. Прем'єр-міністр Є. Марчук. Прем'єр-міністр П. Лазаренко. Конституційний процес. Прийняття Конституції України).

У другому питанні потрібно визначити принципи зовнішньої політики України та основні напрямки її реалізації. Виявити пріоритети зовнішньої політики. Також проаналізувати участь України в діяльності міжнародних організацій; вклад України в ядерне роззброєння; приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної

зброї. Розкрити сутність питань: а) Меморандум про гарантії безпеки України; б) збереження позаблокового статусу України; в) вступ України до Ради Європи; г) зростання авторитету України у світовому співтоваристві; г) розширення зовнішньоекономічних зв'язків; д) інвестиції розвинених країн і міжнародних фінансових організацій в українську економіку; е) спільні підприємства та організації.

У третьому питанні за попереднім планом проаналізувати виборчі кампанії 1998 та 1999 років. Порівняти діяльність уряду В. Ющенка, А. Кінаха, В. Януковича. Зробити висновки про здобутки та прорахунки президента Л. Кучми.

Термінологічний словник

Гіперінфляція – швидке зростання товарних цін і грошової маси в обігу, що спричиняє різке знецінення грошової одиниці.

Гривня – вагова, лічильна й монетна одиниця в Київській Русі, Україні, Росії та Білорусії. У наші часи впроваджена в обіг Указом Президента України з 2 вересня 1996 р.

Діаспора – розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їхніх нащадків, які проживають за її межами.

Інавгурація – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Ця процедура передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

Конституційний процес – процес вироблення та прийняття Конституції держави.

Корупція – підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.

Лібералізація цін – скасування твердих правил формування цін і їх узгодження з урядом, дозвіл на формування вільних цін, які диктує ринок.

Легітимність – здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

Мажоритарна виборча система – система, що ґрунтується на принципі більшості: від кожного виборчого округу обирається один депутат, який набрав найбільшу кількість голосів.

Олігархія – політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Термін було запроваджено Платоном і Аристотелем у V-IV ст. до н.е. для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли “владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні”. Розрізняють олігархію аристократичну і фінансову.

Опозиція – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які борються проти панівної думки уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому.

Політичний блок – об’єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгоджених дій, досягнення спільних, насамперед політичних цілей.

Політична боротьба – явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягти певної політичної мети.

Політична еліта – меншість суспільства, що становить собою достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену значними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов’язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

Приватизація – передача державної чи муніципальної власності за плату чи безкоштовно в приватну власність.

Пропорційна виборча система – система, яка передбачає розподіл місць у парламенті відповідно до кількості одержаних на виборах голосів за партійними списками.

Українська еміграція – переселення людей із своєї історичної батьківщини в інші країни для постійного проживання.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Релігійні конфесії в сучасній Україні.
2. Реформування загальноосвітньої та вищої шкіл в Україні.
3. Грошова реформа та її вплив на розвиток української економіки.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте обставини, які зумовили необхідність дострокових виборів Верховної Ради та Президента України.
2. Чим був обумовлений успіх на президентських виборах Л. Кучми і поразка Л. Кравчука? Назвіть вищих посадових осіб України після президентських і парламентських виборів 1994 р.
3. У чому полягала сутність проекту реформування політичної системи, запропонованого Л. Кучмою? Як до нього поставилися різні політичні партії України?
4. Назвіть основні напрямки президентської програми реформування економіки України. Як до програми поставилися депутати Верховної Ради?
5. Які зміни в розстановці політичних сил відбулися в Україні після президентських виборів 1994 р.? Чим вони були викликані?
6. Охарактеризуйте основні проблеми української багатопартійності.
7. Охарактеризуйте нові моменти зовнішньої політики України після обрання Л. Кучми Президентом України.
8. Порівняйте економічну політику уряду Є. Марчука та П. Лазаренка. У чому полягає особливість курсу кожного з них?
9. Чому питання про національно-мовний статус України стало одним із гострих політичних питань останнього десятиліття?
10. Назвіть причини української міграції.
11. Охарактеризуйте президентські вибори 1999 року. Чим пояснити успіх на виборах Л. Кучми?
12. Порівняйте економічну політику уряду В. Ющенка, А. Кінаха та В. Януковича. У чому полягає особливість курсу кожного з них?

Тестові завдання для перевірки знань

1. За якою системою були проведені парламентські вибори 1998 р.?
 - а) пропорційною;
 - б) мажоритарною;
 - в) мажоритарно-пропорційною (змішаною).
2. Встановіть відповідність:

а) 1918 р.	1) Л. Кучма
б) 1991-1994 рр.	2) М. Грушевський
в) 1994-2004 рр.	3) Л. Кравчук
3. Згідно з діючою Конституцією Україна є:
 - а) парламентською республікою;
 - б) парламентсько-президентською республікою;
 - в) президентською республікою;
 - г) президентсько-парламентською республікою.

4. Органом законодавчої влади є Верховна Рада. Вона складається з:
 - а) 450 депутатів і обирається на 5 років;
 - б) 450 депутатів і обирається на 4 роки;
 - в) 300 депутатів і обирається на 4 роки.
5. Президент України обирається:
 - а) всенародним голосуванням терміном на 5 років (але не більше ніж на два терміни);
 - б) всенародним голосуванням терміном на 4 роки (без обмежень);
 - в) парламентом терміном на 5 років (але не більше ніж на два терміни).
6. У другому турі виборів Президента України в 1999 р. брали участь:
 - а) Л. Кучма, О. Мороз;
 - б) О. Мороз, П. Симоненко;
 - в) Л. Кучма, П. Симоненко.
7. Прем'єр-міністром України в грудні 1999 р. Верховна Рада затвердила:
 - а) В. Ющенко;
 - б) В. Пустовойтенка;
 - в) О. Ткаченка.
8. Визначте, які з векторів зовнішньої політики України стали пріоритетними в роки президентства Л. Кучми:
 - а) західний (співробітництво з країнами Західної Європи, США);
 - б) східний (співробітництво з Росією, СНД);
 - в) південний (співробітництво з Туреччиною, країнами Близького Сходу);
 - г) північний (співробітництво з країнами півночі Європи – прибалтійськими державами, Норвегією, Швецією тощо).
9. Згідно з українсько-російськими домовленостями 1997 р. Чорноморський флот:
 - а) був повністю переданий у розпорядження військово-морських сил України;
 - б) бази Чорноморського флоту були передані в безстрокову оренду Росії;
 - в) майно Чорноморського флоту було поділене між Україною і Росією, остання також отримала право на оренду частини баз Чорноморського флоту терміном на 20 років;
 - г) майно Чорноморського флоту було передане Україні; Росії було дозволено користуватися базами Чорноморського флоту на правах викупу.

10. Вищий навчальний заклад, який відродився в роки незалежності на базі українських культурних традицій, – це:
- а) Київський державний університет ім. Т. Шевченка;
 - б) Києво-Могилянська академія;
 - в) Греко-католицький ліцей у Львові.
11. У червні 2001 р. в Україні з офіційним візитом побував:
- а) Президент США Дж. Буш;
 - б) Папа Римський Іван-Павло II;
 - в) Президент Російської Федерації В. Путін;
 - г) Патріарх Московський і всея Русі Олексій II;
 - г) прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер.
12. Прем'єр-міністром України в травні 2001 р. Верховна Рада затвердила:
- а) В. Ющенко;
 - б) А. Кінаха;
 - в) В. Януковича.
13. Прем'єр-міністром України з листопада 2002 р. був:
- а) В. Ющенко;
 - б) О. Мороз;
 - в) В. Янукович.
14. Головою Верховної Ради України з травня 2002 р. був:
- а) В. Литвин;
 - б) О. Мороз;
 - в) І. Плющ.
15. У другому турі виборів Президента України в 2004 р. брали участь:
- а) В. Ющенко, О. Мороз;
 - б) О. Мороз, А. Кінаха;
 - в) В. Янукович, П. Симоненко;
 - г) В. Ющенко, В. Янукович.

Основна література

13, 18, 20-22, 38, 43, 44, 47, 50, 51, 55.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Алексєєв Ю. М. Україна на зламі історичних епох (державотворчий процес 1985-1999 рр.) [Текст] / Ю. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К., 2000.
2. Бойко О. Україна 1991-1995 рр. [Текст] / О. Бойко. – К., 1996.
3. Історія української еміграції [Текст]. – К., 1997.
4. Конституція України [Текст]. – К., 1996.

5. Кучма Л. Д. Шляхом радикальних економічних реформ [Текст] / Л. Д. Кучма – К., 1994.
6. Литвин В. Україна на межі тисячоліть [Текст] / В. Литвин. – К., 2000.
7. Україна: утвердження незалежної держави 1991-2001 [Текст] / за ред. В. Смоля. – К., 2001.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 5. Сучасна історія України

Тема 11. Українська “помаранчева революція”: її ідеї та наслідки

План семінарського заняття

1. Вибори 2004-2005 рр. “Помаранчева революція”.
2. Україна після “помаранчевої революції”.

Методичні рекомендації

Починаючи з 2001 року виступи опозиції проти політики Президента Л. Кучми зростали з кожним роком. Чергова президентська кампанія 2004 року вивела людей на майдан. З’ясувати, які причини зумовили опозиційні сили підняти народ проти влади та чим закінчилося протистояння народ-влада. Засоби масової інформації і політичні технології у передвиборчій кампанії. Програми кандидатів. Підсумки “помаранчевої революції”.

У другому питанні потрібно відмітити посилення позицій В. Ющенко і Ю. Тимошенко, розкрити основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики Кабінету Міністрів. Вказати причини вересневої кризи 2005 р. Призначення уряду Ю. Єханурова. Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 р. Формування парламентської більшості. Новий курс міжнародної політики України.

Термінологічний словник

Інтеграція – процес зближення, об’єднання економік, соціальних інституцій певних територій, держав і упорядкування та узгодження їх діяльності в багатьох сферах діяльності.

Коаліція – об’єднання, союз на добровільних засадах держав, групи держав, політичних партій тощо для досягнення спільної мети (наприклад, для формування уряду та участі в ньому).

Парламент – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Парламентаризм – система правління, згідно з якою законодавча влада належить виборному парламенту.

Політична криза – фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства, державно-правової системи, партій.

Політична опозиція – легальна форма протистояння, протидії певної соціальної або політичної груп чи партії офіційному курсові.

“Помаранчева революція” – масові виступи населення України проти існуючої влади з 22 листопада по 8 грудня 2004 р.

Сепаратизм – рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

Теми рефератів, доповідей та повідомлень

1. Політична реформа в Україні. Характеристика конституційних змін, які набули чинності з 2006 р.
2. Україна і НАТО.

Контрольні питання для самоперевірки знань

1. Охарактеризуйте соціально-економічний та політичний розвиток України напередодні президентських виборів 2004 р.
2. Які фактори сприяли відставці режиму Л. Кучми?
3. Складіть хронологічну таблицю “Хід та основні події “помаранчевої революції””.
4. Чому питання про національно-мовний статус України стало одним із актуальних політичних питань під час президентських та парламентських виборів?
5. Які проблеми має розв’язати Україна, щоб стати повноправним членом міжнародних організацій?
6. Назвіть форми участі України в ООН.
7. Особливості партнерства між Україною і НАТО.
8. Назвіть пріоритетні напрями зовнішньої політики сучасної України.
9. Порівняйте економічну політику урядів Ю. Тимошенко та Ю. Єханурова. У чому полягає особливість курсу кожного з них?
10. Визначте причини вересневої кризи 2005 р. Чому було відправлено у відставку уряд Ю. Тимошенко?
11. Чим були обумовлені успіх на президентських виборах В. Ющенка і поразка В. Януковича? Назвіть вищих посадових осіб України після президентських 2004 і парламентських виборів 2006 р.

12. Зробіть аналіз політичної реформи. Складіть хронологічну таблицю “Етапи політичної реформи”.
13. Проаналізуйте діяльність уряду Ю. Єханурова. Визначте позитивні та негативні моменти.
14. Назвіть причини гальмування формування парламентської більшості після виборів 2006 р.
15. Які повноваження закріплені за Президентом та Кабінетом Міністрів?

Основна література

38, 44, 50, 51.

III. ЗРАЗКИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

До програми навчального курсу “Історія України” ввійшли 12 тем, кожна з яких є самостійним змістовним модулем. Всі теми навчальної програми складають один програмний модуль, за яким проводиться підсумковий контроль у формі іспиту.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

Навчальний модуль 1. Вступ до предмета

1. Історія України як наука та навчальна дисципліна. Періодизація курсу. Джерелознавство та історіографія історії України.

Навчальний модуль 2.

Україна в давні часи та в добу середньовіччя

2. Теорії походження Давньоруської держави. Причини її виникнення.
3. Організація системи влади Київської Русі.
4. Зовнішня політика князів Київської Русі.
5. Внутрішня політика князів Київської Русі.
6. Причини та наслідки прийняття християнства на Русі.
7. Соціальна структура населення Київської Русі.
8. Економічний розвиток Київської Русі.
9. Причини розпаду Київської Русі. Відокремлення князівств від Києва.
10. Утворення єдиної Галицько-Волинської держави. Політика Р. Мстиславича.
11. Відновлення Галицько-Волинської держави. Політика Д. Галицького.
12. Галицько-Волинська держава за наступників Д. Галицького.
13. Поширення влади литовських князів на українські землі. Соціально-економічний та політичний розвиток України у складі Великого князівства Литовського.
14. Польсько-литовські унії кінця XIV – початку XV ст.: передумови, суть та наслідки.

Навчальний модуль 3. Нова історія України

15. Люблінська унія і її політичні наслідки для України.
16. Релігійні відносини в Україні. Брестська унія.
17. Теорії походження та причини виникнення українського козацтва.
18. Запорізька Січ як військова і адміністративно-територіальна одиниця.
19. Організація реєстрового козацтва.

20. Причини, характер, періодизація та рушійні сили Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.
21. Хід і основні події Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.
22. Входження України під протекторат Московського царства. “Березневі статті” 1654 р.
23. Боротьба за вплив на Україну в 1654-1657 рр.
24. Основні напрями державної політики гетьмана І. Виговського. Причини громадянської війни.
25. Внутрішня та зовнішня політика лівобережних гетьманів доби “Руїни”.
26. Внутрішня та зовнішня політика правобережних гетьманів доби “Руїни”.
27. Заселення Слобідської України. Соціально-економічний та політичний розвиток Слобожанщини в другій половині XVII-XVIII ст.
28. І. Мазепа. Політика російського уряду щодо України під час Північної війни.
29. Політика обмеження автономного устрою Гетьманщини в 20-40-х роках XVIII ст.
30. К. Розумовський. Ліквідація автономії українських земель: передумови і наслідки.

Навчальний модуль 4. Новітня історія України

31. Соціально-економічний та політичний розвиток західноукраїнських земель у кінці XVIII-XIX ст.
32. Декабристський рух в Україні.
33. Кирило-Мефодіївське братство: програма і діяльність.
34. Реформи 60-70-х років XIX ст. Розвиток України в пореформений період.
35. Україна в революції 1905-1907 рр.
36. Українська думська громада в Державних думах царської Росії.
37. Перша світова війна та воєнні дії на території України. Український національно-визвольний рух в роки війни.
38. Лютнева революція в Росії 1917 р. та піднесення національно-визвольного руху в Україні. Створення Центральної Ради та її діяльність.
39. Гетьманат П. Скоропадського і його політика.
40. Директорія в Україні і її політика. Об’єднання УНР і ЗУНР.
41. Встановлення радянської влади в Україні. Радянсько-польська війна і її наслідки для українців.
42. Нова економічна політика: суть, причини, наслідки.

43. Індустріалізація в Україні: причини і наслідки.
44. Утворення СРСР. Україна в складі Союзу РСР.
45. Колективізація в Україні: причини і наслідки.
46. Політика українізації в 20-ті роки ХХ ст.: причини, хід і наслідки.
47. Початок Другої світової війни. Політика сталінського режиму на західноукраїнських землях.
48. Напад Німеччини на СРСР. Україна в планах загарбників. Захоплення українських земель.
49. Окупаційний режим в Україні в роки Великої Вітчизняної війни і його наслідки.
50. ОУН-УПА і їх боротьба в роки Другої світової війни.
51. Партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни.
52. Звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Міжнародне становище УРСР після закінчення Другої світової війни.
53. Заходи щодо відбудови зруйнованого війною господарства України.
54. Політика десталінізації та її наслідки.
55. Зростання застійних явищ у політичному і суспільно-економічному розвитку СРСР і УРСР.
56. Дисидентський рух в Україні.
57. Україна на шляху до незалежності (1985-1991 рр.).
58. Політичний і соціально-економічний розвиток України на шляху розбудови демократичного суспільства (з 1991 по 1994 рік).
59. Україна в період реформаційного курсу (друга половина 1994-2004 рр.)

Навчальний модуль 5. Сучасна історія України

60. Українська “помаранчева революція”. Сучасний розвиток України.

Зразок екзаменаційного білета

1. Соціальна структура населення Київської Русі.
2. Перша світова війна та воєнні дії на території України. Український національно-визвольний рух у роки війни.
3. Дати визначення термінів: “феодална роздробленість”, “фільварок”, “радянізація”, “багатопартійна система”, “діаспора”.
4. Серед наведених суджень про причини успіхів Литви в її експансії на землі Русі виберіть правильні:
 - а) Литва не проводила культурно-національної та релігійної експансії, а навпаки, переймала руські звичаї та релігію;
 - б) Литва – захисниця цих земель від монголо-татар;
 - в) Польща надала Литві суттєву підтримку, допомогла забезпечити порядок на приєднаних територіях;

- г) литовські володарі дотримувались правила “старовини не порушувати, а новини не вводити”;
 - г) Литва мала добре навчену велику армію, яка й змусила русичів підкоритися.
- 4.1. Як змінилося становище українців у Російській державі на початку Північної війни:
- а) поліпшилося: загроза соціального вибуху в умовах війни змусила уряд зменшити утиски селян, міщан і козацтва; російські війська були виведені з Гетьманщини для ведення військових дій; зріс престиж козацтва як найбільш боєздатної сили;
 - б) погіршилося: військові потреби та витрати примушували піднімати податки та повинності українських міщан та селян; козакам довелося воювати далеко від батьківщини і під началом російських воєвод, виконувати великі будівельні роботи;
 - в) не змінилося: військові дії проходили далеко від України, російські війська були виведені, тож козаки мусили відбувати сторожову службу і не брали участі у війні зі шведами.
5. Шлюбна угода, результатом якої стало посилення польських впливів у Великому князівстві Литовському й визнання католицької релігії державною, була укладена в:
- а) Кракові;
 - б) Вільно;
 - в) Кревно.
- 5.1. Останнім гетьманом козацької України став брат фаворита імператриці Єлизавети граф (І. Мазепа, К. Розумовський, О. Розумовський), призначений на цю посаду Єлизаветою. Він був формально обраний у (Батурині, Чигирині, Глухові) в (1734, 1747, 1750) році і усунутий Катериною II в (1762, 1764, 1775) році.
- Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:
- 5.2. Встановіть відповідність:
а) III Універсал Центральної Ради	1) 3-4 березня 1917 р.
б) IV Універсал Центральної Ради	2) 10 червня 1917 р.
в) II Універсал Центральної Ради	3) 3 липня 1917 р.
г) Утворення Центральної Ради	4) 7 листопада 1917 р.
г) Проголошення радянської влади в Україні	5) 12 грудня 1917 р.
д) I Універсал Центральної Ради	6) 9 січня 1918 р.
- 5.3. Президентом Української Народної Республіки був:
- а) П. Скоропадський;
 - б) М. Грушевський;
 - в) В. Винниченко;
 - г) С. Петлюра.

- 5.4. Українська громадська група сприяння виконанню гельсінських угод (Українська Гельсінська спілка) була створена в:
- а) 1966 р.;
 - б) 1970 р.;
 - в) 1976 р.;
 - г) 1980 р.
6. Про якого князя літописець писав: “Він є новим Костянтином великого Риму, що охрестився сам і охрестив люди свої, – і сей так учинив, подібно йому. Якщо бо раніш пробував він у поганстві, скверної похоті прагнучи, то потім же старався він про покаяння. Якщо раніш були в нього деякі гріхи, то потім спокутувалися вони покаянням і милостинею”?
- а) Ігоря;
 - б) Володимира Великого;
 - в) Ярослава Мудрого.
- 6.1. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження?
- а) датою народження УПА став день 14 жовтня 1942 р., проголошений пізніше Українською головною визвольною радою як свято українського війська;
 - б) восени 1943 р. був створений керівний центр українським повстанським рухом – Головна команда і Головний військовий штаб. Командувачем УПА став Р. Шухевич;
 - в) УПА здійснювала бойові дії лише проти німецьких окупантів, співпрацювала у справі відновлення української державності з радянським партизанським рухом і польською армією Крайовою.

IV. ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань

Однією з форм самостійної роботи студентів-заочників при вивченні курсу історії України є виконання індивідуального завдання, тобто контрольної роботи.

Тематика контрольних робіт відповідає державній навчальній програмі курсу “Історія України” і спрямована на об’єктивне оцінювання історичних подій та осіб. Виконання індивідуального завдання сприяє формуванню навиків роботи з історичними документами, навчальною літературою, вмінню аналізувати тенденції та явища суспільного життя, робити висновки і узагальнення, висвітлювати проблему всебічно, з різних теоретичних позицій. Установчу роль у самостійній роботі студента-заочника відіграють лекції, методичні розробки, навчальна література.

Тема контрольної роботи доводиться до кожного студента-заочника на установчій сесії. У міжсесійний період проводяться тематичні консультації-співбесіди, де студенти отримують необхідні методичні поради. Водночас з’ясовується ступінь засвоєння студентами програмного матеріалу. Тема контрольної роботи закріплюється викладачем за кожним студентом. Студент виконує завдання письмово і на семінарському занятті захищає його. Як варіант контролю за виконаною самостійною навчальною роботою студентів може використовуватися система письмового тестування, а також опитування і виступи на практичних заняттях. Завершальною формою контролю результатів вивчення студентами курсу є іспит. Підготовка до іспиту містить у собі перегляд конспектів лекцій, рекомендованих підручників, словників і навчальних посібників згідно з програмою курсу та переліком питань для самопідготовки.

Методичні рекомендації щодо виконання та оформлення контрольної роботи

Контрольна робота є однією із форм самостійної роботи студента-заочника. Для її виконання студенту необхідно врахувати такі вимоги:

1. Виконувати роботу на основі глибокого вивчення запропонованої літератури з використанням інших історичних джерел. Викладати

- матеріал теми логічно, послідовно, грамотно. Необхідно самостійно розкривати питання теми, а не механічно переписувати текст із підручника з історії України, інших книг, газетних та журнальних публікацій. У такому випадку робота не буде зарахована.
2. Необхідно дати відповіді на всі питання плану контрольної роботи. Зробити висновок по кожному питанню і по темі в цілому. Там, де потрібно, показувати зв'язок теми з сучасністю.
 3. Робити посилання на всі використані джерела. Якщо дослівно цитується положення з книги, цитату необхідно брати в лапки, а також вказати вихідні дані джерела (прізвище та ініціали автора, назву видання, том, місце видання, видавництво, рік видання, сторінку). Наприклад, “протягом 1921-1922 рр. формується непівська модель організації суспільства”¹. Якщо приведена цитата використана не дослівно, а викладена своїми словами, перед виноскою необхідно писати слово “див.:”. Наприклад: Історик О.Д. Бойко вказує, що непівська модель організації суспільства формувалася протягом 1921-1922 років².
 4. Контрольна робота повинна мати обсяг 20-25 сторінок шкільного зошита, написаного від руки тексту або 15-20 сторінок друкованого тексту формату А4 з використанням шрифтів текстового редактора Word розміру 14 з полуторним міжрядковим інтервалом. На титульному аркуші студент повинен вказати назву установи та її підрозділу, назву контрольної роботи, своє прізвище та ініціали, курс, групу. На першій сторінці розмістити план контрольної роботи. У кінці роботи необхідно зробити загальний висновок і скласти список використаної літератури за алфавітом.
 5. Контрольна робота повинна бути надіслана в термін, визначений деканатом.
 6. Перевірена і незарахована контрольна робота повертається студенту для доопрацювання. Студент повинен врахувати всі зауваження, доопрацювати роботу і здати її.

¹ Бойко О.Д. Історія України у ХХ столітті: 20-90-ті роки [Текст] : навч. посіб. для студ. / О.Д. Бойко. – Ніжин : Стиль, 1994. – С. 19.

² Див.: Бойко О.Д. Історія України у ХХ столітті: 20-90-ті роки [Текст] : навч. посіб. для студ. / О.Д. Бойко. – Ніжин : Стиль, 1994. – С. 19.

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Тема 1. Історія України як наука

План

1. Історія України як наука.
2. Предмет історії України і його термінологія.
3. Історіографія курсу.

Тема 2. Східні слов'яни в VII-VIII ст.

План

1. Історичні корені українського народу. Перші слов'янські протидержавні утворення. Суспільно-політичний лад східних слов'ян.
2. Виникнення державних союзів східнослов'янських племен. “Руська земля”.
3. Історичні концепції щодо походження і виникнення українського народу.

Тема 3. Київська держава в IX-X ст.

План

1. Соціально-економічні і політичні передумови утворення. Норманська теорія.
2. Внутрішня і зовнішня політика перших руських князів.
3. Розквіт Київської держави. Політичний устрій.

Тема 4. Київська держава в XI – на початку XII ст.

План

1. Ярослав Мудрий. Розпад Київської держави. Володимир Мономах. Відокремлення земель від Києва.
2. Боротьба населення південно-західної Русі проти монголо-татар.
3. Причини занепаду і місце Київської держави в історичній долі українського народу.

Тема 5. Галицько-Волинська держава

План

1. Посилення феодальної роздробленості Київської Русі та її наслідки для українських земель. Поневолення давньоруських земель монголо-татарськими завойовниками.
2. Піднесення та занепад Галицько-Волинської держави. Її місце в історії українського народу.

Тема 6. Українські землі в складі Литви та Польщі

План

1. Перехід південно-західних земель Київської Русі до складу Великого князівства Литовського.
2. Зближення Литви та Польщі. Соціально-політичне положення українського народу в XIV-XVI ст. Люблінська унія. Берестейські собори 1596 р. Релігійна полеміка і політична боротьба.

Тема 7. Виникнення козацтва. Запорозька Січ та її історична роль у житті українського народу

План

1. Причини і джерела виникнення козацтва.
2. Заснування Запорозької Січі, її суспільно-адміністративний устрій та історичне значення для українського народу.
3. Козацько-селянські повстання кінця XVI – початку XVII ст.

Тема 8. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького. Переяславська угода

План

1. Причини, характер, рушійні сили, періодизація Національно-визвольної війни.
2. Хід та основні події війни. Утворення гетьманської держави.
3. Відносини України з Московською державою в ході Визвольної війни.
4. Російсько-українська війна з Польщею 1654-1656 рр. Союз України, Швеції й Семигорода проти Польщі.

Тема 9. Боротьба українського народу за політичну єдність і національну державність у другій половині XVII ст. Руїна

План

1. Гетьманство І. Виговського. Гадяцька унія.
2. Юрій Хмельницький. Поділ України на Лівобережну і Правобережну.
3. Політика лівобережних гетьманів. Порушення Переяславської угоди царським урядом і поступове обмеження української автономії.
4. П. Дорошенко. Боротьба за Правобережну Україну між Московською державою, Річчю Посполитою і Туреччиною.

Тема 10. Становище України в першій половині XVIII ст.

План

1. Становище українського народу напередодні та на початку російсько-шведської війни 1700-1721 рр. Похід Карла XII на Україну. Укладення шведсько-українського союзу. Полтавська битва.
2. Політика російського уряду щодо України після Полтавської битви. Обмеження гетьманського управління та перше скасування Гетьманщини.

Тема 11. Слобідська Україна в XVII – першій половині XVIII ст.

План

1. Заселення Слобідської України.
2. Соціально-економічне становище і воєнно-адміністративний поділ.
3. Скасування козацького ладу.
4. Культурне життя Слобожанщини.

Тема 12. Обмеження української автономії в XVIII ст.

План

1. Нищення ознак української державності Петром I. Гетьман І. Скоропадський і його становище.
2. Малоросійські колегії. Правління гетьманського уряду. Гетьманування П. Полуботка, Д. Апостола, К. Розумовського. Скасування автономного устрою Гетьманщини реформами Катерини II. Петро Румянцев.
3. Ліквідація Запорозької Січі. Приєднання до Росії Правобережної України та Криму.
4. Адміністративний устрій українських земель у складі Російської імперії наприкінці XVIII ст. Закріпачення українських селян.

Тема 13. Україна в першій половині XIX ст.

План

1. Початок українського національного відродження. Успіхи в розвитку української освіти та культури.
2. Участь українського народу у війні 1812 року та її вплив на зростання самосвідомості народних мас України.
3. Декабристи та їх діяльність в Україні.
4. Кирило-Мефодіївське братство.

Тема 14. Соціально-економічний розвиток України напередодні та після реформ 60-70-х рр. XIX ст.

План

1. Реформи 60-70-х рр. XIX ст.
2. Розвиток капіталістичних відносин у другій половині XIX ст. Формування пролетаріату і буржуазії.
3. Консолідація українського суспільства. Суспільно-політичний рух в Україні в другій половині XIX ст.
4. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях в XIX ст.

Тема 15. Назрівання революційної кризи в Україні на початку XX ст.

План

1. Соціально-економічні передумови революційної кризи. Наростання революційного і національного руху. Утворення українських політичних партій.
2. Революційні події 1905-1907 рр. в Україні. Діяльність Української думської громади в I та II Державних думах.
3. Політичні та соціально-економічні наслідки революції для українського народу.
4. Україна в період реакції (1907-1910 рр.)

Тема 16. Україна в роки Першої світової війни

План

1. Причини, початок і характер війни. Цілі країн щодо України. Ставлення політичних партій до війни.
2. Воєнні дії в Україні.
3. Утворення СВУ та УСС, їх діяльність.

Тема 17. Українська державність за часів Центральної Ради

План

1. Лютнева революція і піднесення національно-визвольного руху в Україні.
2. Утворення Центральної Ради.
3. Внутрішня та зовнішня діяльність.

Тема 18. Період Гетьманату в Україні

План

1. Гетьманський переворот.
2. Політика уряду П. Скоропадського.
3. Повстання проти гетьманського режиму.

Тема 19. УНР за часів Директорії

План

1. Встановлення влади Директорії в Україні.
2. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Проголошення акта злуки УНР і ЗУНР.
3. Встановлення радянської влади в Україні. Радянсько-польська війна. Ризький договір 1921 р. та його наслідки для України.

Тема 20. Перемога національно-демократичної революції в Східній Галичині. ЗУНР

План

1. Боротьба за національне відродження в західноукраїнських землях. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).
2. Українсько-польська війна. Створення Української Галицької армії (УГА).
3. Возз'єднання ЗУНР і УНР.

Тема 21. Національно-державне будівництво України в 20-х роках ХХ ст.

План

1. Становище в Україні на початку 20-х років ХХ ст. Голод 1921-1922 рр.
2. Запровадження непу. Хід відбудови народного господарства.
3. Входження УРСР до складу Союзу РСР, його наслідки.

Тема 22. Україна в кінці 20-30-х років ХХ ст.

План

1. Становлення адміністративно-командної системи державного управління.
2. Здійснення індустріалізації в Україні.
3. Запровадження колгоспного ладу, його наслідки.

Тема 23. Національна політика та духовне життя в Україні в 20-30-х роках ХХ ст.

План

1. Коренізація: причини, суть, наслідки.
2. Український національно-церковний рух.
3. Розвиток освіти, науки. Формування української інтелігенції.
4. Занепад національно-духовного життя в 30-х роках ХХ ст.

Тема 24. Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у 20-30-х роках ХХ ст.

План

1. Соціально-економічний розвиток краю в умовах польської окупації.
2. Формування нових політичних партій та організацій, їх програми і діяльність.
3. Культурно-просвітницький рух на західноукраїнських землях. Спортивно-молодіжні товариства.

Тема 25. Україна на початку Другої світової війни

План

1. Пакт про ненапад 1939 року. Вступ Радянської армії на територію Західної України.
2. “Соціалістичні перетворення” на західноукраїнських землях, їх наслідки.
3. Репресії проти західноукраїнського населення.

Тема 26. Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

План

1. Напад на СРСР. Окупація українських земель Німеччиною.
2. Партизанська боротьба в Україні. Діяльність ОУН-УПА.
3. Визволення України.

Тема 27. Україна в повоєнне десятиріччя (1945 – середина 50-х рр. ХХ ст.)

План

1. Відбудова народного господарства України в післявоєнний період. Голод 1946-1947 рр.
2. Соціально-політичне життя республіки. Сталінські репресії кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст.
3. Соціально-економічні та політичні процеси в західних областях України.

Тема 28. Україна в другій половині 50-х – середині 60-х років ХХ ст.

План

1. Економічні зрушення в Україні.
2. Демократичні процеси в Україні після смерті Й. Сталіна, їх суперечливий і непослідовний характер.
3. Духовне відродження України та його згорання на початку 60-х років ХХ ст.

Тема 29. Соціально-економічний розвиток України в середині 60-х – на початку 80-х рр. ХХ ст.

План

1. Спроби реформування системи управління країною.
2. Екстенсивний розвиток економіки. Відставання сільського господарства.
3. Екологічна криза: причини та наслідки.
4. Соціальні процеси в умовах загострення економічних проблем.

Тема 30. Дисидентський рух в Україні

План

1. Шестидесятники. Опозиційний рух.
2. Правозахисний рух.
3. Національно-орієнтоване дисиденство.

Тема 31. Перебудова в Україні (друга половина 80-х років ХХ ст.)

План

1. Необхідність реформ. Пошук ефективних шляхів і методів господарювання.
2. Демократизація суспільно-політичного життя. Активізація творчих мас.
3. Виникнення та діяльність Народного Руху України, нових громадсько-політичних організацій і партій.

Тема 32. Україна на шляху до незалежності

План

1. Прийняття Декларації про державний суверенітет України та Акта про незалежність України.
2. Утвердження політичного і економічного суверенітету України.
3. Україна на міжнародній арені.

Тема 33. Реалізація нового соціально-економічного реформаційного курсу в Україні і його наслідки (друга половина 1994 – 2004 рр.)

План

1. Президентські вибори 1994 року та проголошення стратегії економічних перетворень. Соціально-економічна політика керівництва в період нового реформаційного курсу.
2. Пріоритети зовнішньої політики України.
3. Вибори 1998-1999 рр. Політична ситуація в Україні в 2000-2004 рр.

Тема 34. Українська “помаранчева революція”: її ідеї та наслідки

План

1. Вибори 2004-2005 рр. “Помаранчева революція”.
2. Внутрішня та зовнішня політика урядів Ю. Тимошенко та Ю. Єханурова.
3. Україна після виборів 2006 року.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багатопартійна Українська держава на початку ХХ ст.: програмні документи перших українських партій [Текст]. – К., 1992.
2. Історія України : хрестоматія [Текст] : у 2-х ч. / упоряд. С. Клапчук. – К., 1996.
3. Національні відносини в Україні у ХХ ст. [Текст] : збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
4. Пробудження: робітничий рух в Україні в 1989-1993 рр. : документи і матеріали [Текст]. – К., 1995.
5. Россия-Украина. 1990-2000 : документы и материалы [Текст] : в 2-х кн. – М., 2001.
6. Самостійна Україна [Текст] : збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991.
7. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції [Текст] / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1993.
8. Україна багатопартійна: програмні документи нових партій [Текст]. – К., 1991.
9. Україна в ХХ столітті (1900-2000) [Текст] : збірник документів і матеріалів. – К., 2000.
10. Україна на міжнародній арені [Текст] : збірник документів і матеріалів (1991-1995) : у 2-х кн. – К., 1998.

Навчально-методична література

11. Багалій Д. І. Історія Слобідської України [Текст] / Д. І. Багалій. – Харків, 1993.
12. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті) [Текст] / В. Баран, В. Даниленко. – К., 1999.
13. Бойко О. Д. Історія України у ХХ столітті: 20-90-ті роки [Текст] : навч. посібник для студ. / О. Д. Бойко. – Ніжин, 1994.
14. Бойко О. Д. Історія України [Текст] : посібник для студентів / О. Д. Бойко. – К., 1999.
15. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ ст. [Текст] : навч. посіб. для студ. / В. Й. Борисенко. – К., 1996.
16. Васильєва-Чекаленко Л. Д. Україна в міжнародних відносинах (1944-1996) [Текст]: навч. посібник / Л. Д. Васильєва-Чекаленко. – К., 1998.
17. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення [Текст]: хронологічний довідник / В. Верстюк, О. Дзюба. – К., 1995.

18. Воронянський О. В. Історія України [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Воронянський. – Харків, 2005.
19. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Текст] : в 11-ти т. – 12 кн. / М. С. Грушевський. – К., 1991-2000.
20. Губарев В. К. Історія України [Текст] : довідник школяра і студента / В. К. Губарев. – Донецьк, 2004.
21. Губарев В. К. Історія України [Текст] : конспект лекцій для студентів і викладачів / В. К. Губарев. – Донецьк, 2007.
22. Гусев В. І. Історія України [Текст]: навч. посібник / В. І. Гусев, Ю. О. Калінцев, С. В. Кульчицький. – К., 2003.
23. Енциклопедія історії України [Текст] : в 5-ти т. – Т. 1 : А-В. – К., 2005.
24. Енциклопедія історії України [Текст] : в 5-ти т. – Т. 2 : Г-Д. – К., 2004.
25. Енциклопедія історії України [Текст] : в 5-ти т. – Т. 3 : Е-Й. – К., 2004.
26. Енциклопедія українознавства: загальна частина [Текст] / за ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – К., 1994.
27. Энциклопедия войн XX века [Текст]. – М., 2000.
28. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії [Текст]. – К., 1993.
29. Історія України в особах: IX-XVIII ст. [Текст] / кер. Замлинський. – К., 1993.
30. Історія України в особах: XIX-XX ст. [Текст] / кер. І. Войцехівська. – К., 1995.
31. Історія України [Текст]: короткий термінологічний словник / упоряд. П. Юхименко, Б. Кошкін, О. Коломієць. – К., 2000.
32. Історія України [Текст] : курс лекцій : у 2-х т. : навч. посібник для вузів / за ред Л. Мельника. – К., 1991-1993.
33. Історія України: Нове бачення [Текст] : у 2-х т. / за ред. В. А. Смолія. – К., 1995.
34. Кормич Л. Історія України від найдавніших часів і до XXI століття [Текст] : навч. посібник / Л. Кормич, В. Багацький. – Харків, 2001.
35. Костомаров Н. И. История Украины в жизнеописаниях выдающихся ее деятелей [Текст] / Н. И. Костомаров. – К., 1991.
36. Котляр М. Довідник з історії України [Текст] / М. Котляр, С. Кульчицький. – К., 1993.
37. Кремень В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки) [Текст] : підручник / В. Кремень. – К., 2001.
38. Кульчицький С. В. Історія України [Текст] : довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів / С. В. Кульчицький, Ю. А. Мицик, В. С. Власов. – К., 2007.
39. Лановик Б. Історія України [Текст] : навч. посібник для студ. / Б. Лановик, Р. Матейко, З. Матисякевич. – К., 2000.
40. Малий словник історії України [Текст] / за ред. В. Смолія. – К., 1997.

41. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1945-70-ті роки / автор. кол. М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков [Текст] : підруч. для студ. гум. спец. вищ. закл. – К., 1999.
42. Мирончик В. Д. Історія України [Текст] / В. Д. Мирончик, Г. С. Ігошкін. – К., МАУП, 2001.
43. Новітня історія України. 1900-2000 [Текст] : підруч. для студ. – К., 2000.
44. Новий довідник: історія України [Текст] / упоряд. С. Крупчак, Т. Крупчак, О. Скопненко, О. Іванюк. – К., 2006.
45. Овсій І. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки) [Текст] : навч. посібник / І. Овсій. – К., 2000.
46. Підкова І. Довідник з історії України [Текст] : в 3-х т. / І. Підкова, Р. Шуст. – К., 1993-1999.
47. Політична історія України [Текст] : посібник / за ред. В. Танцюри. – К., 2001.
48. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України [Текст] : в 2-х т. / Н. Д. Полонська-Василенко. – К., 1995.
49. Рибалка І. К. Історія України [Текст]: підручник для вузів : у 2-х ч. / І. К. Рибалка. – Харків, 1995-1997.
50. Савченко М. Н. Історія України: модульний курс [Текст] : навч. посібник / М. Н. Савченко, М. К. Подольський. – К., 2006.
51. Світлична В. В. Історія України [Текст] : навч. посібник. – 4-те вид. / В. В. Світлична. – К., 2006.
52. Сторінки історії України: ХХ століття [Текст] / за ред. С. В. Кульчицького. – К., 1992.
53. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця ХVІ ст. [Текст] : навч. посібник для вищ. закл. / Ю. І. Терещенко. – К., 1996.
54. Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії [Текст] / П. П. Панченко, М. Р. Плющ [та ін.] – К., 1997.
55. Черкащина Н. К. Історія України: від давніших часів до сьогодення [Текст] / Н. К. Черкащина. – К., 2005.
56. Шевчук В. Історія української державності [Текст] : курс лекцій / В. Шевчук, М. Тараненко. – К., 1999.

Додаток А

ВЕЛИКІ КНЯЗІ КИЇВСЬКІ

Олег – 882-912
Ігор – 912-945
Регентство княгині Ольги – 945-964
Святослав Ігорович – 964-972
Ярополк Святославич – 972-978
Володимир Святославич (Великий) – 980-1015
Святополк Володимирович Окаянний – 1015
Ярослав Володимирович (Мудрий) – 1015-1018
Святополк Володимирович (Окаянний) – 1018
Ярослав Володимирович (Мудрий) – 1019-1054
Ізяслав Ярославич – 1054-1068
Всеслав Брячиславич – 1068-1069
Ізяслав Ярославич – 1069-1073
Святослав Ярославич – 1073-1076
Всеволод Ярославич – 1077
Ізяслав Ярославич – 1077-1078
Всеволод Ярославич – 1078-1093
Святополк Ізяславич – 1093-1113
Володимир Всеволодович (Мономах) – 1113-1125
Мстислав Володимирович – 1125-1132
Ярополк Володимирович – 1132-1139
В'ячеслав Володимирович – 1139
Всеволод Ольгович – 1139-1146
Ігор Ольгович – 1146
Ізяслав Мстиславич – 1146-1149
Юрій Володимирович (Довгорукий) – 1150-1151
Ізяслав Мстиславич – 1151-1154
В'ячеслав Володимирович – 1154
Ростислав Мстиславич – 1154
Ізяслав Давидович – 1154-1155
Юрій Володимирович (Довгорукий) – 1155-1157
Ізяслав Давидович – 1157-1158
Мстислав Ізяславич – 1158-1159
Ростислав Мстиславич – 1159-1161
Ізяслав Давидович – 1161
Ростислав Мстиславич – 1161-1167

Володимир Мстиславич – 1167
Ярополк Ізяславич – 1167
Мстислав Ізяславич – 1167-1169
Гліб Юрійович – 1169-1170
Мстислав Ізяславич – 1170
Гліб Юрійович – 1170-1171
Володимир Мстиславич – 1171
Михалко Юрійович – 1171
Роман Ростиславич – 1171-1173
Михалко Юрійович – 1173
Рюрик Ростиславич – 1173
Святослав Всеволодович – 1173
Ярослав Ізяславич – 1173-1174
Святослав Всеволодович – 1174
Ярослав Ізяславич – 1174
Роман Ростиславич – 1174-1175
Святослав Всеволодович – 1176
Роман, Мстислав, Рюрик Ростиславичі – 1176
Святослав Всеволодович – 1176-1180
Рюрик Ростиславич – 1180-1181
Святослав Всеволодович – 1181-1194
Рюрик Ростиславич – 1194-1201
Інгвар Ярославич – 1201-1203
Рюрик Ростиславич – 1203
Інгвар Ростиславич – 1203
Рюрик Ростиславич – 1203-1204
Роман Мстиславич – 1204
Інгвар Ярославич – 1204
Ростислав Рюрикович – 1204-1205
Рюрик Ростиславич – 1205-1206
Всеволод Святославич – 1206
Рюрик Ростиславич – 1206-1207
Всеволод Святославич – 1207
Рюрик Ростиславич – 1207-1210
Всеволод Святославич – 1210-1212
Мстислав Романович – 1212
Інгвар Ярославич – 1212
Мстислав Романович – 1212-1223
Володимир Рюрикович – 1223-1235
Ізяслав Мстиславич – 1235-1236

Ярослав Всеволодович – 1236
Ізяслав Мстиславич – 1236
Володимир Рюрикович – 1236-1238
Ярослав Всеволодович – 1238
Михайло Всеволодович – 1238-1239
Ростислав Мстиславич – 1239
Данило Романович – 1239-1240
Михайло Всеволодович – 1241-1243
Ярослав Всеволодович – 1243-1246

Додаток Б

ГАЛИЦЬКІ Й ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІ КНЯЗІ

- Володимирко, син Володаря – 1141-1153
Ярослав Осмомисл, син Володимира – 1153-1187
Олег і Володимир, сини Ярослава – 1187-1188
Роман Мстиславич, князь волинський – 1188-1189
Володимир Ярославич – 1189-1199
Роман Мстиславич – 1199-1205
Данило Романович – 1205-1206
Володимир Ігорович, із чернігівських князів – 1206-1208
Роман Ігорович, брат Володимира – 1208-1209
Ростислав Рюрикович – 1210
Роман Ігорович – 1210
Володимир Ігорович – 1210-1211
Данило Романович – 1211-1212
Мстислав Німий, з князів волинських – 1212-1213
Володислав Кормильчич, боярин галицький – 1213-1214
Коломан, королевич угорський – 1214-1219
Мстислав Удатний – 1219
Коломан – 1219-1221
Мстислав Удатний – 1221-1228
Андрій, королевич угорський – 1228-1230
Данило Романович – 1230-1232
Андрій, королевич угорський – 1232-1233
Данило Романович – 1233-1235
Михайло і син його Ростислав із князів чернігівських – 1236-1238
Данило Романович – 1238-1264
Лев Данилович – 1264-1301
Юрій Левович – 1301-1308
Андрій і Лев Юрійовичі – 1308-1323
Юрій-Болеслав Мазовецький – 1325-1340

Додаток В

ВЕЛИКІ КНЯЗІ ЛИТОВСЬКІ

Міндовг – 1230-1263
Войшелк – 1264-1268
Шварно – 1268-1270
Вітень – 1293-1316
Гедимін – 1316-1341
Явну – 1341-1344
Ольгерд – 1345-1377
Ягайло – 1377-1392
Вітовт – 1392-1430
Свидригайло – 1430-1432
Сигізмунд Кейстуович – 1432-1440
Казимир – 1440-1492
Олександр – 1492-1506
Сигізмунд I Старий – 1506-1544
Сигізмунд II Август – 1544-1572

Додаток Г

ПОЛЬСЬКІ КОРОЛІ

Казимир III Великий – 1333-1370
Людовік I Угорський – 1370-1382
Ядвіга – 1382-1399
Владислав II Ягайло – 1386-1434
Владислав III Варненський – 1434-1444
Казимир IV Ягеллон – 1447-1492
Ян I Ольбрехт – 1492-1501
Олександр Казимир – 1501-1506
Сигізмунд I Старий – 1506-1548
Сигізмунд II Август – 1548-1572
Генріх Валуа – 1573-1574
Стефан Баторій – 1576-1586
Сигізмунд III – 1587-1632
Владислав IV – 1632-1648
Ян II Казимир – 1648-1668
Михайло Вишневецький – 1669-1673
Ян III Собеський – 1674-1696
Август II – 1697-1733
Станіслав Ліщинський – 1704-1709
Август III – 1733-1763
Станіслав Понятовський – 1764-1795

Додаток Д

УКРАЇНСЬКІ ГЕТЬМАНИ

Дмитро Вишневецький (Байда) – 1550-1564
Богдан Ружинський – 1575-1576
Шах – 1576-1577
Лук'ян Чорнинський – 1578
Самійло Зборовський – близько 1581
Михайло та Кирик Ружинські – 1585
Захар Кулага – 1585
Богдан Мікошинський – 1585
Лук'ян Чорнинський – 1586
Войтих Чаковицький – 1590
Криштоф Косинський – 1591-1593
Григорій Лобода – 1593
Богдан Мікошинський – 1594
Федір Полоус – 1595
Матвій Шаула – 1596
Кремпський – 1596
Криштоф Нетьковський – 1596
Гнат Василевич – 1596-1597
Тихон Байбуза – 1596-1597
Федір Полоус – 1598
Самійло Кішка – 1600-1602
Гаврило Крутневич – 1602-1603
Іван Куцькович – 1602
Іван Косий – 1602-1603
Григорій Ізапович – 1606
Зборовський, Олевченко – наприкінці 1606
Каленик Андрієвич – 1609-1610
Григорій Тіскиневич – 1610
Петро Сагайдачний – 1614-1622
Дмитро Барабаш – 1617
Яцько Бородавка Неродич – 1619-1621
Олефір Голуб – 1622-1623
Михайло Дорошенко – 1622-1628 з перерв.
Грицько Чорний – 1622-1628 з перерв.
Каленик Андрієвич – 1624-1625
Марко Жмайло – 1625
Грицько Чорний – 1629-1630

Тарас Федорович (Трясило) – 1630
Тимофій Орендаренко – 1630-1631
Іван Петражицький-Кулага – 1631-1632
Андрій Віденко – 1631-1632
Тимофій Орендаренко – 1632-1633
Іван Судима – 1635
Василь Томиленко – 1636-1637
Сава Кононович – 1636-1637
Павло Буг (Павлюк) – 1636-1637
Яків Острянин – 1638
Дмитро Гуня – 1638
Богдан Хмельницький – 1648-1657
Юрій Хмельницький – 1657
Іван Виговський – 1657-1659
Юрій Хмельницький – 1659-1663
Павло Тетеря (Правобережний) – 1663-1665
Яким Сомко (Лівобережний, наказний) – 1663
Іван Брюховецький (Лівобережний) – 1663-1668
Петро Суховієнко (Правобережний) – 1668-1669
Петро Дорошенко (Правобережний) – 1665-1676
Дем'ян Многогрішний (Лівобережний) – 1668-1672
Михайло Ханенко (Правобережний) – 1669-1674
Іван Самойлович (Лівобережний) – 1672-1687
Юрій Хмельницький (Правобережний) – 1677-1681
Іван Мазепа (Лівобережний) – 1687-1709
Іван Скоропадський (Лівобережний) – 1708-1722
Пилип Орлик (Правобережний, в еміграції) – 1710-1742
Павло Полуботок (Лівобережний, наказний) – 1722-1724
Данило Апостол (Лівобережний) – 1727-1734
Кирило Розумовський (Лівобережний) – 1750-1764

Додаток Е

ВЕЛИКІ КНЯЗІ МОСКОВСЬКІ

Іван Калита – 1325-1340
Симеон Гордий – 1340-1353
Іван Красний – 1353-1359
Дмитро Донський – 1359-1389
Василь I – 1389-1425
Василь II Темний – 1425-1462
Іван III – 1462-1505
Василь III – 1505-1533
Іван IV Грозний – 1533-1547

Додаток Ж

МОСКОВСЬКІ ЦАРІ

Іван IV Грозний – 1547-1584

Федір Іоаннович – 1584-1598

Борис Годунов – 1598-1605

Лжедмитрій I – 1605-1606

Василь Шуйський – 1605-1610

Михайло Федорович Романов – 1613-1645

Олексій Михайлович – 1645-1676

Федір Олексійович – 1676-1682

Софія Олексіївна – 1682-1689

Петро I – 1689-1721

Додаток 3

РОСІЙСЬКІ ІМПЕРАТОРИ

Петро I – 1721-1725
Катерина I – 1725-1727
Петро II – 1727-1730
Анна Іоаннівна – 1730-1740
Іван Антонович – 1740-1741
Єлизавета Петрівна – 1741-1761
Петро III – 1761-1762
Катерина II – 1762-1796
Павло I – 1796-1801
Олександр I – 1801-1825
Микола I – 1825-1855
Олександр II – 1855-1881
Олександр III – 1881-1894
Микола II – 1894-1917

Додаток И

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ДОВІДНИК

- I млн. р. до н.е. – поява людини на території України.
- I млн. р. до н.е. – 3 тис. р. до н.е. – кам'яний вік.
- 40 тис. р. до н.е. – поява сучасної людини (*homo sapiens*), перші форми світогляду, матриархат.
- III-II тис. до н.е. – трипільська культура.
- II-I тис. до н.е. – бронзовий вік. Перший великий суспільний поділ праці – відокремлення скотарства від землеробства. Заміна матриархату патріархатом. Поширення воєн, поява приватної власності.
- I тис. до н.е. – залізний вік. Другий великий суспільний поділ праці – відокремлення ремесла від землеробства. Початок етногенезу слов'ян.
- X-VII ст. до н.е. – кіммерійці на території України.
- VII-III ст. до н.е. – скіфи на території України.
- VII-I ст. до н.е. – грецькі міста-держави у Північному Причорномор'ї.
- I ст. н.е. – перша згадка про слов'ян- венеців.
- V ст. – виникнення Києва.
- VI-VII ст. – розселення слов'янських племен антів між Дністром і Доном.
- VIII ст. – перші згадки про Русь.
- Кінець IX ст. – просвітницька діяльність Кирила та Мефодія. Створення слов'янської азбуки, поява писемності в східних слов'ян.
- 882 р. – об'єднання східнослов'янських земель князем Олегом у державу – Київську Русь.
- 907-911 рр. – походи київського князя Олега на Візантію, перші писемні договори Київської Русі.
- 912-945 рр. – князювання в Києві Ігоря.
- 945-964 рр. – князювання в Києві Ольги.
- 964-972 рр. – князювання в Києві Святослава.
- 978-1015 рр. – князювання в Києві Володимира Великого. Розквіт Київської Русі.
- 988 р. – хрещення Русі.
- 1019-1054 рр. – князювання Ярослава Мудрого в Києві.
- 1113-1125 рр. – князювання в Києві Володимира Мономаха.
- 1187 р. – перше писемне використання терміна “Україна”.
- 1199 р. – утворення Галицько-Волинського князівства.

- 1238 р. – розгром Данилом Галицьким німецьких рицарів під Дорогочином.
- 1240 р. – захоплення Києва татарами-монголами.
- 1253 р. – прийняття Данилом Галицьким королівського титулу.
- 1362 р. – захоплення Києва і Київщини литовським князем Ольгердом. Кінець княжої доби і початок литовсько-польської.
- 1363 р. – розгром литовсько-українськими військами Ольгерда татарських військ на р. Синя Вода.
- 1387 р. – захоплення Галичини Польщею.
- 1385 р. – акт про Кревську унію між Литвою і Польщею.
- 1489 р. – перша писемна згадка про українських козаків.
- 1529, 1566, 1588 рр. – Литовські статuti.
- 1551 р. – створення на о. Хортиця Запорозької Січі.
- 1569 р. – Люблінська унія. Утворення Речі Посполитої.
- 1572 р. – створення першого загону козацького реєстрового війська.
- 1591-1593 рр. – козацько-селянське повстання під проводом К. Косинського.
- 1594-1596 рр. – козацько-селянське повстання під проводом С. Наливайка.
- 1596 р. – Брестська церковна унія.
- 1615-1622 рр. – гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного.
- 1625 р. – селянсько-козацьке повстання під проводом М. Жмайла.
- 1630 р. – повстання під проводом Тараса Федоровича Трясила.
- 1632 р. – заснування Києво-Могилянської колегії.
- 1635р. – повстання під проводом І. Сулими.
- 1637 р. – повстання під проводом Павлюка (Павла Бута).
- 1638 р. – повстання під проводом Я. Острянина і Д. Гуні.
- 1638 р. – прийняття польським сеймом “Ординації війська запорозького реєстрового”.
- 1648-1654(1657) рр. – Визвольна війна українського народу.
- 1595-1657 рр. – життя і діяльність Б. Хмельницького.
- 1648 р. – перемоги війська Б. Хмельницького під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями.
- 1649 р. – підписання Зборівського мирного договору між Україною і Польщею.
- 1650 р. – перший молдавський похід козацьких військ.
- 1651 р. – поразка козацьких військ під Берестечком.
- 1651 р. – підписання Білоцерківського мирного договору.
- 1652 р. – перемога військ Б. Хмельницького під Батогом.

- 1653 р. – другий молдавський похід козацьких військ.
- 8 січня 1654 р. – рішення Переяславської ради про входження України під протекцію московського царя.
- 21 березня 1654 р. – підписання в Москві “Березневих статей” і жалуваних грамот, які визначили характер відносин між Україною і Москвою.
- 1656 р. – підписання московським урядом Віленського перемир’я із Польщею.
- 1656 р. – похід на Польщу експедиційного корпусу А. Ждановича разом із семигородськими і шведськими військами.
- 1657-1659 рр. – гетьманування І. Виговського.
- 1658 р. – підписання Гадяцького договору між Україною і Польщею.
- 1659 р. – розгром українсько-татарською армією московських військ під Конотопом.
- 1659-1662 рр. – гетьманування Юрія Хмельницького.
- 1663-1665 рр. – гетьманування на Правобережжі П. Тетері.
- 1663-1668 рр. – гетьманування на Лівобережжі І. Брюховецького.
- 1663 р. – поділ України на Лівобережну і Правобережну.
- 1667 р. – Андрусівське перемир’я між Москвою і Польщею.
- 1663-1687 рр. – Руїна.
- 1665-1676 рр. – гетьманування П. Дорошенка на Правобережній Україні.
- 1668-1672 рр. – гетьманування Д. Многогрішного на Лівобережній Україні.
- 1672-1687 рр. – гетьманування І. Самойловича на Лівобережній Україні.
- 1672 р. – Бучацький мирний договір між Туреччиною і Польщею, новий поділ Правобережної України.
- 1681 р. – Бахчисарайський мирний договір між Туреччиною і Москвою.
- 1686 р. – “Вічний мир” між Москвою і Польщею.
- 1687-1709 рр. – гетьманування І. Мазепи.
- 27 червня 1709 р. – перемога московських військ над шведськими під Полтавою.
- 1708-1722 рр. – гетьманування І. Скоропадського.
- 1710 р. – написання Конституції П. Орликом.
- 1722 р. – створення першої Малоросійської колегії.
- 1722-1724 рр. – правління наказного гетьмана П. Полуботка.
- 1727-1734 рр. – гетьманування Д. Апостола.

- 1734 р. – гайдамацьке повстання під проводом Верлана.
- 1730-1740 рр. – укладення кодексу “Права, за якими судиться малоросійський народ”.
- 1738-1745 рр. – рух опришків під проводом О. Довбуша.
- 1750-1764 рр. – правління останнього гетьмана України К. Розумовського.
- 1764 р. – ліквідація гетьманства і утворення другої Малоросійської колегії (до 1786 р.).
- 1768 р. – Коліївщина.
- 1772 р. – перший поділ Польщі. Приєднання Галичини до Австрії.
- 1775 р. – ліквідація Запорізької Січі.
- 1781 р. – ліквідація полкового адміністративного устрою на Лівобережній Україні й уведення намісництва.
- 1783 р. – закріпачення селян на Лівобережній Україні.
- 1783 р. – входження Криму до складу Росії.
- 1785 р. – надання дворянських привілеїв українській старшині.
- 1791 р. – Яський договір між Росією і Туреччиною. Входження Південної України до складу Росії.
- 1793 р. – другий поділ Польщі. Входження Правобережної України до складу Росії.
- 1795 р. – третій поділ Польщі. Входження Західної Волині до складу Росії.
- 1805 р. – заснування Харківського університету.
- 1813-1835 рр. – антифеодальний рух на Поділлі під керівництвом І. Кармалюка.
- 1822 р. – створення Південного товариства декабристів.
- 1823 р. – створення Товариства об’єднаних слов’ян.
- Грудень 1825 р. – січень 1826 р. – повстання Чернігівського полку під керівництвом декабристів.
- 1833 р. – виникнення “Руської трійці”.
- 1834 р. – заснування Київського університету.
- 1846-1847 рр. – діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
- 1848 р. – виникнення у Львові першої української політичної організації Головної руської ради.
- 1848 р. – скасування кріпосного права в Східній Галичині.
- 1-2 листопада 1848 р. – збройне повстання у Львові.
- 19 лютого 1861 р. – скасування кріпосного права в Російській імперії.
- 1862 р. – поліцейська реформа в Російській імперії.
- 1864 р. – початок земської і судової реформ.

- 1870 р. – початок міської реформи.
- 1874 р. – початок військової реформи.
- 1900 р. – утворення в Харкові Революційної української партії.
- 1908 р. – створення Товариства українських поступовців.
- 4 березня 1917 р. – утворення Центральної Ради.
- 10 червня 1917 р. – I Універсал Центральної Ради.
- 3 липня 1917 р. – II Універсал Центральної Ради.
- 7 листопада 1917 р. – III універсал Центральної Ради. Проголошення УНР.
- 11-12 грудня 1917 р. – I Всеукраїнський з'їзд Рад, проголошення України Радянською республікою.
- 9 січня 1918 р. – IV Універсал Центральної Ради, проголошення України самостійною державою.
- 9 лютого 1918 р. – підписання Центральною Радою Брестського мирного договору з Четверним союзом.
- 29 квітня 1918 р. – проголошення Української держави гетьмана Скоропадського.
- 13 листопада 1918 р. – проголошення ЗУНР.
- 14 листопада 1918 р. – створення Директорії.
- 14 грудня 1918 р. – відставка гетьмана Скоропадського, перехід влади до Директорії.
- 22 січня 1919 р. – проголошення Акта злуки (соборності України) між УНР і ЗУНР.
- березень 1919 р. – прийняття першої Конституції Радянської України.
- травень-грудень 1919 р. – захоплення України Денікіним.
- квітень 1920 р. – підписання Петлюрою Варшавського пакту з Польщею.
- 17 листопада 1920 р. – завершення розгрому білогвардійських військ Врангеля в Криму.
- березень 1921 р. – перехід до нової економічної політики.
- 1923 р. – початок політики коренізації.
- 1929 р. – перехід до політики колективізації.
- 1933 р. – голодомор на Україні.
- 17 вересня 1939 р. – вступ Червоної армії на території Західної України та Західної Білорусії.
- 13-15 листопада 1939 р. – прийняття Верховною Радою УРСР закону про входження Західної України до складу УРСР.
- 30 листопада 1939 р. – 12 березня 1940р. – радянсько-фінляндська війна.

- 22 червня 1940 р. – капітуляція Франції. Підписання перемир'я між Францією і Німеччиною.
- червень 1940 р. – входження Буковини до складу УРСР.
- серпень 1940 р. – приєднання Латвії, Литви та Естонії до СРСР.
- 22 червня 1941 р. – початок Великої Вітчизняної війни.
- 30 травня 1942 р. – утворення Українського штабу партизанського руху.
- 14 жовтня 1942 р. – утворення УПА.
- 23 серпня 1943 р. – звільнення Харкова від німецько-фашистських військ.
- 6 листопада 1943 р. – звільнення Києва.
- 28 жовтня 1944 р. – звільнення Закарпаття, завершення звільнення України.
- 19 лютого 1954 р. – Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області Україні.
- квітень 1978 р. – прийняття нової Конституції УРСР.
- квітень 1986 р. – аварія на Чорнобильській АЕС.
- 1989 р. – створення Народного Руху України.
- 1989 р. – прийняття Закону “Про мови в Українській РСР”.
- березень 1990 р. – перші вибори до Верховної Ради України.
- 1990 р. – утворення нових політичних партій в Україні.
- 16 липня 1990 р. – прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України.
- 24 серпня 1991 р. – прийняття Верховною Радою Акта про незалежність України.
- 1 грудня 1991 р. – проведення Всеукраїнського референдуму і виборів Президента України.
- січень 1992 р. – введення в Україні тимчасової валюти – купоно-карбованців.
- 15 січня 1992 р. – Президія Верховної Ради України затверджує мелодію Державного гімну.
- 28 січня 1992 р. – Верховна Рада затвердила новий Державний прапор.
- 20 лютого 1992 р. – Президія Верховної Ради затвердила малий герб держави.
- березень-червень 1994 р. – вибори до Верховної Ради України (перші за часів незалежності).
- червень-липень 1994 р. – другі вибори Президента України.
- 8 червня 1995р. – підписання конституційної угоди між Президентом і Верховною Радою.

- 9 листопада 1995 р. – прийняття України до Ради Європи.
- 28 червня 1996 р. – прийняття Конституції України.
- 29 березня 1998 р. – вибори до Верховної Ради України та місцевих рад.
- 31 жовтня – 14 листопада 1999 р. – вибори Президента України. Переобрання Л. Кучми.
- 31 березня 2002 р. – вибори до Верховної Ради України.
- 31 жовтня – 21 листопада – 26 грудня 2004 р. – вибори Президента України. Обрання Президентом України Віктора Ющенка.
- листопад-грудень 2004 р. – “помаранчева революція”.
- 23 січня 2005 р. – інавгурація Президента України В. Ющенка.
- 26 березня 2006 р. – вибори до Верховної Ради України.
- 30 березня 2007 р. – дострокові вибори до Верховної Ради України.

Навчальне видання

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

Укладач
Зякун Алла Іванівна

Редактор *Г.М. Нужненко*
Технічне редагування *І.О. Кругляк*
Комп'ютерна верстка *Н.А. Височанська*

Підписано до друку 30.07.2008. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 8,61. Умов. друк. арк. 11,81. Тираж 36 пр. Зам. № 822

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57